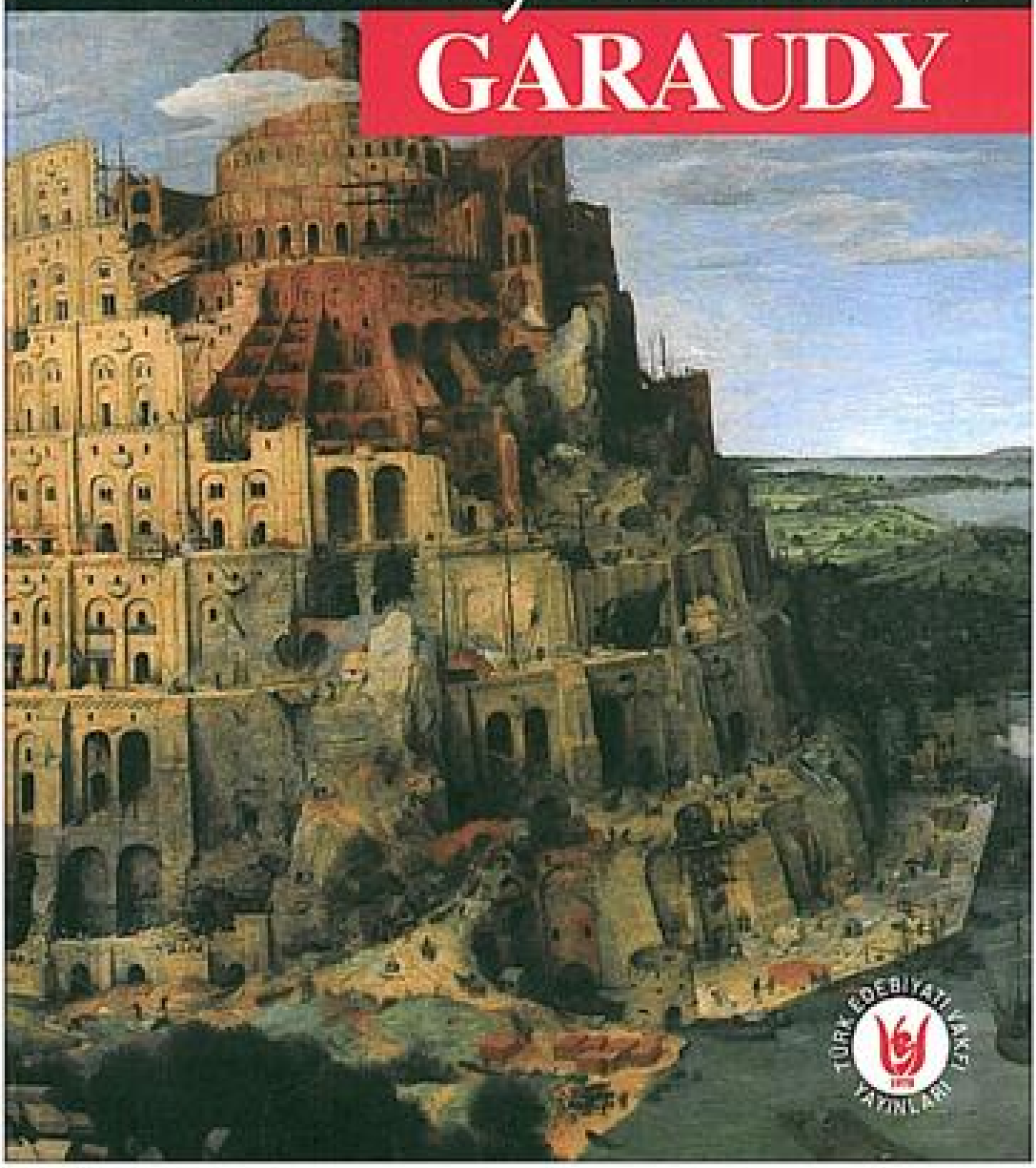
insanlığın medeniyet destanı

GARAUDY



TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI

İNSANLIĞIN MEDENİYET DESTANI

ROGER GARAUDY

17 Temmuz 1913'te Marsilya'da doğdu. 1952 yılında Sorbonne Üniversitesin'den edebiyat dalında, 1954 yılında da SSCB Bilimler Akademisi'nden bilim dalında doktor unvanını aldı. Bir ara Marksist İnceleme ve Araştırmalar Merkezi müdürlüğü yaptı.

Fransız Parlâmentosu'nda milletvekili, Millet Meclisi Başkan Yardımcısı, Milli Eğitim Komisyonu Üyesi ve Senatör olarak görev yaptı.

Fransız Komünist Partisi'nde zirveye tırmanmışken yaptığı tenkitlere kulak asılmadığı için bu kuruluştan koptu.

Üniversitedeki profesörlüğüne döndü. Emekliye ayrıldıktan sonra telif çalışmalarına hız verdi. Her biri dünya çapında yankılar uyandıran eserleri yayınladı, pek çok ülkede konferanslar verdi. Basın yayın kuruluşlarında yayınlanan bildirileriyle milletlerarası siyaset ve yanlış tutumlar konusunda görüşlerini sık sık kamuoyuna duyurdu.

Çağımızın yetiştirdiği dev düşünürlerden biri olan Roger Garaudy (Roje Garodi), İslâm'ı seçip Filistin halkının haklarını İsrail'e karşı savunmaya başladıktan sonra, pek çoğu İsrail taraflısı sermayenin elinde olan Batı basın-yayın organları ve büyük yayınevlerince dışlandı. Avrupa ve Amerika kitle iletişim araçları kendisini tam bir sükût ambargosuna tâbi tuttular. Kendisinden tek satırla, tek kelimeyle dahi bahsetmez ve kendisine söz hakkı vermez oldular.

Düşünürümüz, seçkin ve çok kültürlü bir kesime hitap etmesine rağmen, yirmiyi aşkın dile çevrilen eserleriyle, dünya aydınları arasında çok geniş bir kitle tarafından tanınmakta ve okunmaktadır.

Garaudy'nin eserleri ile ilgili geniş bilgi kitabın sonunda verilmiştir.

ROGER GARAUDY

İNSANLIĞIN MEDENİYET DESTANI

Çeviren
Cemal Aydın

TÜRK EDEBİYATI
VAKFI

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI 106

Comment l'homme devint humain başlıklı bu eser,
müellifin mütercime verdiği özel yazılı izinle dilimize aktarılmıştır.

Kapak
Atilla Ceylan

Tashih
Aydil Erol

Mizanpaj
Türk Edebiyatı Vakfı

Baskı-Cilt
Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sk. Nu: 8
Davutpaşa / Topkapı / İSTANBUL
Tel: 0212 482 11 01 / 3 hat

2. Baskı 2007

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI
Divanyolu Cad. Nu: 14
Sultanahmet / İSTANBUL
Tel: (0212) 526 16 15-(0212) 527 50 32
Faks: (0212) 513 77 49

www.turkedebiyati.com.tr
tedev30@gmail.com

ISBN: 978-975-6186-18-3

İÇİNDEKİLER

Giriş....7
İnsanın Doğuşu 9

MEDENİYETİN İLK BEŞİKLERİ
VE İLK AĞLARI 11
Mezopotamya 13
Gılgamış Destanı 15
Nil 17
İndüs 21
Çin 22

BOZKIRLARIN BASKINI
ve ASURLULARIN KANLI HÂKİMİYETİ 23
Ruhun altın yüzyılı (MÖ 4. yüzyıl) 27
Upanişadlar'ın ve Buda'nın Hindistan'ı 29
Zerdüşt'ün İran'ı 35
Lao-Tsö ve Konfüçyüs'ün Çin'i 39
İsrail Peygamberleri: Hezekiel, İşaya 42
Pisagor ve Heraklit Yunanistan'ı 45
Amerika Olmekler ve Şaven Medeniyeti 47
Afrika Nok Medeniyeti 49

BATI'NIN İLK AYRILIŞI....51
Grek Kültürünün Doğuşu 54
Site, Bireycilik ve Akıl 58
Büyük İskender İmparatorluğundan
Roma İmparatorluğuna 63
Hristiyanlığın Doğuşu (1. yüzyıldan 4. yüzyıla) ..65

HİNDİSTAN ve ZİRVESİ GUPTALAR
(4.-5. Yüzyıllar) 69
Hint Sanatı 72
Gupta Şiiri 75
Hint Mistisizmi ve Bilimi 77

Çin ve Doruk Noktası Songlar (960-1276) 83
Zen Budizmi 84
Çin Bilim ve Tekniği 86
Çin'de Kültür ve Siyaset 88

İSLÂM'IN YAYILIŞI (7.-12. yüzyıllar) 101
Hazreti Muhammed ve İslâm Yayılış Safhaları 103
İran Mirası 107
Bizans Mirası 111
İslâm Sanatları 113
İslâm Bilimi 117
İbni Arabî ve İslâm Tasavvufu 121

"HRİSTİYANLIK"TAN 16. YÜZYIL
BATI "RÖNESANSI"NA 127
Roman Sanatı ve Gotik Sanatı 129
Konstantinizm'den Haçlılar'a
Batının İkinci Ayrılışı 133
Konstantinizm'e Rağmen İncil'in Sürekliliği 135

KAÇIRILMIŞ SON FIRSATLAR 143
Amerika ve Yerlilerin Soykırımı 147
Köle Ticareti Öncesi Afrika 156
Komodor Perry Öncesi Japonya 164

"RÖNESANS" ve BATI HÂKİMİYETİ 169
Sanatı Aracılığıyla Batı İnsanı 172
Batı Bilim ve Tekniği 179
Batı Hegemonyasının Çıkmazları 186
İnsan Ancak Medeniyetler Diyaloğu
Sayesinde Hayatta Kalabilir 191

Garaudy Bibliyografyası 195
Eserleri 197
Eserleri Üzerine İncelemeler 203

GİRİŞ

Açıkça ifade edelim ki, bu kitabın hedefi: Tarihin bakış açısının değiştirilmesi gerektiğini göstermek; sömürgeciliğin sona ermesinden sonra, tarihî inisiyatif ve hamlenin tek merkezi, değerlerin tek yaratıcısı sanki Avrupa imişçesine, insanlık tarihine sadece Avrupalı gözüyle bakmanın artık imkânsız olduğunu anlatmaktır.

Üzerinde duracağımız mesele, Batı'nın insanlık medeniyetine katkısını inkâr değil, ancak 'bütün kültürlerin yegâne kaynağı Grekler ve Romalılar, Yahudi-Hıristiyan ve Rönesans geleneğidir' şeklindeki "klâsik ön yargı"ya karşı savaş açmaktır.

Onun için bu çalışmada biz Hint, Çin, İslâm, Kolomb öncesi Amerika ve Afrika'nın eski ve soylu kültürlerini hatırlatmak istedik.

Eserlerin ve hadiselerin seçimindeki prensibimiz, asla keyfî veya sübjektif değildir. Bize şu soru yön vermektedir: İnsanlığın bütün geçmişi içinde bizlerin hayatını hâlâ zenginleştirebilecek ve değiştirebilecek olan şeyler nelerdir?

Jül Sezar'ın seferlerine dikkatlice göz atsam, benim hayatımda değişiklik meydana getirebilecek hiçbir şey bulamam. Olsa olsa hafızamın ambarına bir bilgi daha eklemiş

olurum. Buna karşılık bir Song dönemi Çin resmi, Mevlâna Celâleddin-i Rûmi'nin tasavvufî bir şiiri, Zen-Budist Huei-neng'in bir meditasyonu ise, bütün hayatımı, tabiatla, insanlarla ve Allah'la ilişkilerimi değiştirmeme yardım edebilir.

O yüzden Fan K'uan, Çankara veya İbni Arabî'nin elinizdeki eserde çok büyük yeri var, Jül Sezar'ınsa hiç yeri yoktur.

Bu kitap, tarihin kaçırılmış fırsatlarını ve insanın kaybedilmiş boyutlarını bizimle birlikte aramaya katılmak isteyen kimselere sesleniyor.

Bu kitabın yönü geçmişe değil, geleceğe dönüktür.

Kültür imtiyazına sahip olmayanlara bu kitap, ona erişme arzusu verecektir. Bu imtiyaza sahip olup da, "klâsik önyargı"nın kendisini Batı ile sınırladığı kimselerde ise bu eser, büyük ihtimalle, bir öfke, belki de bir skandal doğuracak, ama yine de kendilerinde bir açılma, evrensel bir bakış açısı, diğer medeniyetlerle bir yardımlaşma arzusu uyandıracaktır.

Gerek aşırılıklarıyla, gerekse de eksiklikleriyle bu sayfalar herkese, kültürün "hayatı değiştirmek ve hayatın anlamını kavramak" olarak özetleyeceğimiz ilk ve asıl görevini hatırlatmaya çalışacaktır.

Roger Garaudy

İNSANIN DOĞUŞU

Buradan Dünya güzel ve ışıklı; yek vücut hâlinde ve sâkin görünüyor. Ay'ın üzerine ayak basıp dolaşırken, bu şekilde konuşan uzay adamı, uzaktan Dünya'yı bütünlüğü içinde görebilen ilk insandı. *Uzayda.* Sınır nedir bilmeden... Birliği ve bütünlüğü içinde... Acaba biz de, dünyayı *zaman içinde* böyle görüp algılayabilecek miyiz? Bütünlüğü... Birliği... Tarihinin dünya çapındaki yek pâreliği içinde... İnsanlık macerasının bütünlüğü ve birliği içinde?..

Artık sadece Avrupalının, Batılı adamın bakışıyla değil de, dünyaya kendiliğinden görünebildiği hâliyle, bütünlüğü ve birliğiyle, herkesin ayrı ayrı gözleriyle bakmak... Yani, Afrika, Asya, Avrupa, iki Amerika insanlarının gözleriyle... Oluşuma katkıda bulunan, bu vazife uğruna el el kenetlenen, beynini ve kalbini buna hasreden bütün o kimselerin gözleriyle... Bir eşi daha bulunmayan bu macerayı yaşamış olan bütün insanların gözleriyle...

Burada, Afrika'nın tam da göbeğinde, hayatın ve behimenin düşe kalka yürüyüşünden filizlenip boy atmış olan insanın en eski kalıntıları keşfedildi.

Bundan iki milyon, belki de üç milyon yıl önce...

İnsan oğlunun bu doğuşuna oranla, tarihimiz dediğimiz, yani *yazılı* tarihimiz adını verdiğimiz şu altı bin yıllık zaman, bir yılın son üç dakikasına tekabül eder... Fakat ne harikulâde dakikalar!

Burada, ilk âletle birlikte, ilk düşünce fışkırdı. Belki de ilk hayal...

Parlayan o ilk çakmak taşıyla birlikte, insanın kendisini tabiatın efendisi yapacak destanı başladı.

Bundan böyle insan kendi tarihinin sorumlusudur. Yani tabiatın değişiminden, diğer insanlarla ilişkilerden, geleceğin kurulmasından sorumlu...

İnsan, uzun zaman hayvandan ancak çalışmasıyla ayrıldı. Önemli bir farklılıktır bu. Yontma bir çakmak taşı âletiyle bile olsa, insan çalışmaya başladığı zaman daha eseri ortaya çıkmadan işinin gayesini peşinen görür. Bu tasarı, bu önceden kestirme, işte düşüncenin ta kendisidir.

Ve insan düşünmeye ve düşüncesiyle eşya üzerinde etki yapmaya başlar başlamaz da; tabiata, dünyanın bütün gizli güçlerine egemen olmayı hayal eder. Derken onun bu çalışmasından büyü, büyüden de ilk sanatlar doğar.

Bizonun (hörgüçlü yaban öküzünün) ve vücuduna saplanıp onu öldüren okların resmini çizmek, daha önceden büyü yoluyla, hücumu ve zaferi gerçekleştirmek demektir.

MEDENİYETİN İLK BEŞİKLERİ ve İLK AĞLARI

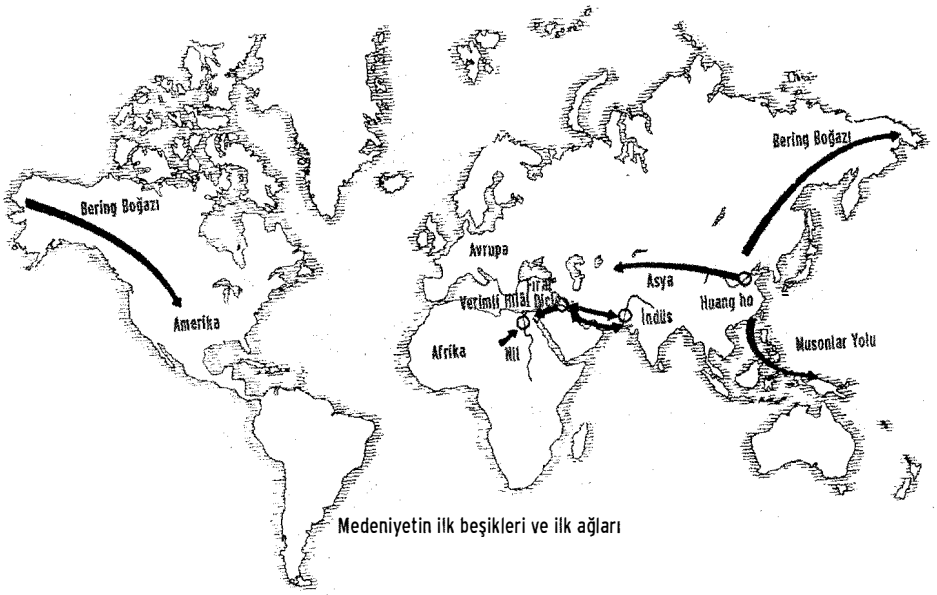
İnsanlar göçebeliği bırakıp yerleşik çiftçiler hâline geldiler. Önce büyük nehirlerin deltalarına postu serdiler. Oralarda her yıl mil, toprağı verimlileştiriyordu. Gübrenin bulunmasından önce, bu mil, insanın aynı arazi üzerinde uzun süre kalmasına imkân veren tek vasıta oldu.

Böylelikle ilk büyük tarım medeniyetleri, insanın nehirlerin bereketini derlediği yerlerde doğdular; Dicle ve Fırat deltalarında... Nil deltasında... İndüs ve Huang-ho havzalarında...

Medeniyetin bu ilk beşikleri, dünya çapındaki insanî birliğin ilk ağlarını da ördü.

Mezopotamya medeniyeti; Fırat vadisi, Âsi nehri ve Akdeniz yoluyla Mısır ve Afrika ile ilişki kurdu. Deniz yoluyla da ilk Hint medeniyetiyle temasa geçti.

Çin, bozkırların kulvarından giderek Tuna sahillerine bağlandı. Bering boğazından hareketle Kuzey ve Güney Amerika'yı şenlendirdi ve musonlar yoluyla Vietnam, Java ve Bali ile bağlar kurdu.



Medeniyetin ilk beşikleri ve ilk ağları

MEZOPOTAMYA

Bundan altı bin yıl önce Asya'da, Basra körfezinin zeminindeki balçıklı zengin topraklar üzerinde, insanlar bir medeniyet kuruyorlardı. Fırat ve Dicle arasındaki bölgeydi burası. Tarih kitaplarımızda oralar Grekçe adıyla Mezopotamya olarak geçer ki, *"ırmaklar arasındaki ülke"* demektir. Dünyanın en eski medeniyetidir bu.

Orada insanlar şehirler inşa ettiler ve ilâhlar için mabedler diktiler. İlk seramikleri, ilk yazıyı ve ticaretleri için, kil tabletler üzerindeki alışverişleri resmiyete döken ilk yuvarlak mühürleri icat ettiler. Bıraktıkları heykeller, onların erkek ve kadın yüzünün güzelliği konusundaki duygularını gözler önüne seriyor. Ayrıca gözleri haşyetle açılmış garip heykelciklerinde vurgulanan olağanüstü hislerini... Mimarîleri ise yapay bir dağın hâkim olduğu geniş siteler meydana getirdi. Kat kat yükselen bu yapay dağa *"Ziggurat"* adı veriliyor ve üstünde yerle gök arası bir tapınak bulunuyordu.

Sümer medeniyetinin siteleri, İndüs medeniyetinin kilerle (Harappa ve Mohenjo-Daro ile) temasa geçti.

Bu bağlantı, Dilmun (bugünkü adıyla Bahreyn) adasına uğranılarak denizden yapıldı.

Karadansa kervanlarla gerçekleştirildi. İran'ın Kirman şehrinden geçip, Lût çölünün çevresinden dolandı. Nitekim Sümer vazoları Mohenjo-Daro'da bulunmuş, İndüs mühürlerine ise Sus şehrinde rastlanmıştır.

Hazreti İsa'dan önce 2450 ile 2150 yılları arasında, Sümer siteleri Akad kralı Sargon tarafından büyük bir imparatorluk hâlinde birleştirildi ve onun halefleri hâkimiyetlerini Akdeniz'e kadar yaydılar. Derken, Doğu'nun çekim merkezi yer değiştirdi. Oysa, o zamana kadar, asıl ilişkiler doğuya (İran ve Hindistan'a) yönelikti. Bundan böyle batıya yönelecektir, yani Mısır'a ve Ege denizinin sahil sitelerine... Asırlar sonra, insanın tabiata ve ölüme karşı mücadelesini övmek için, yazılmazdan önce uzun süre dillerde dolaşmış Gılgamış destanı gibi, büyük manzumeler kaleme alındı.

Sargon imparatorluğu barbarların darbeleri altında yıkıldı. Fakat, Hazreti *İsa*'dan önce 1750'lere doğru, *Hammurabi* birliği yeniden tesis etti ve Babil'i başşehir yaptı.

Böylece, onunla dünyanın en eski kanunları ortaya çıktı. Güçlünün güçsüzü ezmesini engellemek için insanlar arası ilk adalet tecrübesidir bu.

GILGAMIŞ DESTANI

Üçüncü bin yılından beri, İlyada destanından on beş asır önce, halk hikâyecileri, *"Tufan öncesinin ilk Uruk hanedanının kralı"* Gılgamış destanını dilden dile dolaştırıyorlardı.

Bu destanın en eski kopyası, Hazreti *İsa*'dan önce 7. yüzyılda, Ninova'da Asur kralı *Asurbanipal*'in bir kâtibinin elinden çıkmıştır.

Gılgamış, tabiata egemen olmuş, diğer devlerle vuruşmuş, insanın sınırlarını reddetmeye çalışmış, ilâhlara kafa tutmuş ve ölümsüzlüğü fethetmek için ölüme meydan okumuş "üçte ikisi ilâh, üçte biri insan" bir kahramanın ilk görüntüsüdür.

Gılgamış:

"Adımı, kahramanların adlarının yazıldığı ve hiçbir insanın adının kaydedilmediği yere yazdıracağım. İlâhlara bir tapınak yükselteceğim. Yeryüzünde olan kötülükten ötürü, ormana gidecek ve kötülüğü orada yeneceğiz... Eğer can verirsem bu uğurda, arkamda silinmez bir ad bırakacağım."

Tanrı Şamaş niyetinden döndürmeye çalışınca, Gılgamış cevap verir:

"Eğer bu teşebbüs gerçekleşmeyecekse, niçin kalbimde bu kaygılı arzuyu kımıldattın Şamaş?"

Bu destanda ilk Tufan hikâyesi yer alır:

"Dünya vahşî bir boğa gibi böğürüyordu... Derken ilâhlar insanlığı yok etmek için ittifak kurdular.

Yık evini, inşa et bir gemi...

Kasırga tanrısı günün aydınlığını karanlıkla değiştirdi. Fırtına, insanların üzerine savaşçı dalgaları gibi çörekleniyordu... Kardeş kardeşi seçemiyor, gökten de insanlar artık görülmüyordu... Tanrılar bile kabaran köpüren sulardan dehşete kapılmışlardı...

Altı gün, altı gece, fırtına ve su taşkınları dünyaya göz açtırmadı... Yeryüzüne baktım, sessizlik hâkimdi... Bütün insanlık kile dönüşmüştü... Bir su çölüydü her yan... Yedinci gün tan ağardığında, bir güvercini salıverdim, kanat açıp uzaklaştı, fakat konacak yer bulamadığı için geri geldi."

NİL

Gururlarından ve kabirlerinin zenginliklerden geriye ne kaldı?

Onlar, altınların ve kıymetli taşların da ötesinde, öldüklerinde dahi savaşçılarını ve hizmetçilerini muhafaza etme hırslarıyla, kil veya ağaçtan heykelciklerle bir halkın gündelik hayatını yeniden yaşattılar. Böylece de, orduları, kürekçileri, çiftçileri ve duvarcılarıyla, yün eğiren karıları ve kralın mezarına oyuncaklarını bile taşıyan çocuklarıyla.. ölmüşlerin bu kibri, dirilerin emeğinin ne olduğu konusunda bizi aydınlatmış oldular...

Aynı gelişim çarkının üç kere yeniden teşekkül ettiği tarihin o üç bin yıllık med - cezirinden ne kaldı geriye?

Nil'in kabarıp taşmalarının bir lânet değil de bir nimet olabilmesi için, bentlerin ve kanalların yapımı merkezî bir yönetim gerektiriyordu. İşte bu merkezî yönetim altında birleşme; Eski, Orta ve Yeni İmparatorluklarla üç kere gerçekleşir. Üç sefer dağılır. Eski Mısır'ın tarihi bu ritme tâbidir.

Geriye kalan, *Osiris* efsanesidir. Hani şu insanların, toprağın ve ilâhların tarihinin sembolü Osiris. Yani, çölden gelen düşmanları tarafından parçalanmasının ardından, hem sevgilisi hem de kızkardeşi *İsis*'in aşkıyla kendisinin dağılan uzuvları bir araya toplandığı zaman dirilen ilâh.

Eski Mısır dininin üç safhası, *Osiris* efsanesi sayesinde rahatça görülebilir.

İlk önce, her ilkbaharda bitkilerle birlikte doğan bir *tabiat tanrısı* vardır.

Ardından, her feodal parçalanışı takiben, Mısır gibi, yeniden doğan bir *siyasî ilâh* gelir.

Nihayet, dünyanın, tabiatın ve tarihin evrensel kanunu olarak, dirilişin sembolü *bir ruhânî ilâh* ortaya çıkar.

Geriye kalan, ölüm hakkındaki o ilk tefekkürdür; yani piramitler. Bir krala, onun ebediyet evini inşa etmek için, çölün orta yerine dikilmiş şu granitten çadırlar.

Mısır tarihinin diğer bütün zamanlardan daha yüce bir ânı vardır ki bu an, Hazreti *İsa*'dan önceki 14. yüzyılda Allah aşkı ve ateşiyle yanıp tutuşan firavunu olan *Akhenaton* dönemidir. *Akhenaton,* "ilâh" kelimesinin çoğulunun, yani *"ilâhlar"* kelimesinin her yerden kazınıp silindiği, putsuz mabedler yaptırır.

Fetihlerden vazgeçer. İnsanları değiştirme yolunu seçer.

Güneşi, kâinatın bütün yaratıklarına can veren ilâh olarak görüp yakardığı bir *Güneş İlâhîsi*'nde imanını dillendirir.

"Güzel geldi" anlamındaki *Nefertiti* adlı karısının himayesinde, o dönemde, sanatlar alabildiğince gelişir.

Akhenaton otuz yaşındayken hayata veda ettiğinde, Nil'in üzerine akşamın kızıllığı çöker. Derken, kısır fâtihler ortaya çıkar. Tarihin ölümsüzlüğe yaraşır o döllenmesinden artık eser kalmaz.

Gözyaşı döktürmedim hiç
incitmedim asla kimseleri

Ölüler Kitabı'ndan

Ekmek verdi o acıkana,
su içirdi susayana,
giydirdi bütün çıplakları...
Doğrular, daha dünyadayken cennete girer.

Bir Mısır lâhitinden

Görünürsün güzelliğinle ufkunda göğün,
Ey hayat veren canlı, ışıklı tepsi...
Bayram eder sayende iki krallık,
Hem yukarı, hem de Aşağı Mısır.
Uyanır insan, ayakları üzre doğrulur.
Sensin boy attıran insanlara, buğdaylara...
Işıklarını daha saçar saçmaz,
Biterler bitkiler ve canlılar senin için,
Sen yaptın mevsimleri,
Bütün yaratışını sergilemek için
ve çepçevre sarmak için hepsini.

Akhenaton
Güneş İlâhisi (seçmeler)

Ey sevgilim,
gitsem havuza
ne hoş olur,
izlerken beni
gözlerin.
Yün elbisem ıslanıp sarınca
sımsıkı bedenimi
gel, işte o zaman seyreyle beni.

Taşa kazınmış bir şiir
(Amarnien dönemi)

ESKİ MISIR'IN KRONOLOJİSİ

MÖ 6-4 bin yıl : Cilâlı taş dönemi *(Neolitik çağ).*
4. bin yılın ikinci yarısında, Mısır'da ilk birleşme olur: Önce iki krallık olarak (güneyde Nil'in yüksek vadisi ile kuzeyde deltada); sonra da, 3. bin yılın başında tek bir imparatorluk şeklinde.

MÖ yaklaşık 2800-2003 : Eski imparatorluk *(3. hanedandan 10. hanedana kadar).*
4., 5., 6. hanedanlar merkezîleşmiş bir imparatorluk kurarlar. Bu sırada büyük piramitler inşa edilir.

MÖ yaklaşık 2300-2050 : Birinci ara dönem.
Eski İmparatorluğun birçok krallıklara bölünüşü.

MÖ yaklaşık 2050-1780 : *Orta İmparatorluk (11.-12. hanedanlar).*
Tekrar birleşme ve "Klâsik" (edebiyat, matematik, tıp) dönemin gelişip güçlenmesi.

MÖ yaklaşık 1780-1570 : İkinci ara dönem.
13. hanedandan 17. hanedana, prensliklere bölünme; 1700'e doğru, kuzeyden (Asya'dan) gelen Hiksosların istilâsı.

MÖ 1570-1085 : Yeni İmparatorluk *(18. hanedandan 20. hanedana).*
Son işgalci Hiksoslar 1570'e doğru kovulur.
İmparatorluğun tekrar birleşip bütünleşmesi ve dış fetihler.
Başşehir Teba (bugünkü adı Luksor), en zengin devrini yaşar.
14. yüzyılın ortasında ve on beş yıl kadar bir müddet, Güneş'e tapınma çerçevesi içinde tek tanrıcılığı kurmayı ve barışı devam ettirmeyi deneyen mistik ve şair Firavun Akhenaton egemen olur. Kendisinin kurduğu başşehir Akhenaton'da (bugünkü adıyla Tell el-Amarna'da) sanatlar, geleneksel âyin havasından koparılarak ve hayata daha fazla yaklaşarak yenilenir ve yepyeni bir çehreye bürünür.
Akhenaton Teba'lı din adamları ile ordunun ittifakı sonucu tahttan indirilir.
Yerine geçen Firavunlar (özellikle de 2. Ramses) savaşlara yeniden başlarlar.

MÖ 1085-332 : Alt dönem *(21. hanedandan 30. hanedana).*
Çöküşün başlangıcı. Derken yabancıların, Persler'in ve Makedonyalı İskender'in istilâları.

MÖ 332-30 : Helenistik dönem *(Makedonya kralları, ardından da 304'ten itibaren Batlamyuslar hanedanı).*
Eski Mısır'ın bağımsızlık tarihi ülkenin Romalılar tarafından işgali ve 7. Kelopatra'nın intiharı ile son bulur. Mısır, Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti hâline gelir.

İNDÜS

Hazreti *İsa*'dan önce yaklaşık 2500-1500 yılları arasında, yani bin yıldan fazla bir zaman boyunca, İndüs vadisinde, Mohenjo-Daro ve Harappa'da, tarihin en parlak medeniyetlerinden biri ışıldadı.

Dik açıyla kesişen geniş sokakları, kamu binalarını bir araya toplayan bir kalesi, tuğladan güzel evleri, kanalizasyonları ve banyoları, hayalleri durduran dekorlarıyla düzenli bir şehirciliğin dünyada ilk örneklerini veren kentleri...

Sümerlerinkileri andıran ve Sus'ta bile rastlanan kırmızı zemin üzerine siyah boyalı seramikleri... Bu medeniyetin ticarî alışverişlerinin ne kadar geniş bir alana uzandığını gösteren taş, fildişi veya fayanstan yapılma mühürleri...

Rafine bir gerçekçiliğin sanatı...

Bu medeniyet Milâttan Önce 1500'e doğru muhtemelen kuzeyin bozkırlarından gelen istilâcılar tarafından yıkılıp yok edildi.

ÇİN

İlk Çin hanedanlarının efsanevî tarihi; Sümer, Mısır ve İndüs'ünkü kadar güzel bir medeniyetin doğmuş olduğunu anlatırlar. *"Yıllıklar", Büyük Yu*'nun kanallar açtırmak, setler diktirmek için var gücüyle çalıştığını yazarlar. *Büyük Yu* ırmakları yönlendiriyordu. Onun halefi, *"beş hububat türünün ekimini yaptı."*

Huang-ti ilk devleti, yazıyı, maden işlemesini, araba tekerini ve ırmak kabarmalarını önceden tahmin imkânı veren astronomiyi icat etti.

Arkeolojik kazılar bu destansı hikâyeyi doğruluyor. Çünkü Mezopotamya veya Mısır'da olduğu gibi, Sarı nehrin (Huang-ho'nun) sularına söz geçirebilmek için merkeziyetçi idare şarttı. Çalışma hayatını düzenleyen, tabiata ve insanlara hükmeden şef, hem imparatordu, hem din adamı, hem de ilâh.

Efsanevî Hia hanedanının, ardından da Şang hanedanının göz kamaştırıcı yaşayışını sergileyen harikulâde kalıntılar hâlâ ortada: Yang-şao seramikleri (MÖ yaklaşık 2500-2000 yılları)... Ngang-yang şehrinin (MÖ 1400'de kurulmuş olan Şang hanedanının başşehri) bronz vazoları...

Bu medeniyet, bütün Asya bozkırlarına yayıldıktan sonra tâ Tuna boylarına kadar uzandı.

Ayrıca halkının dış göçleri ve sanatının akışıyla Bering boğazını aşıp ilerilere yol aldı.

Bronzdan yapılma sanat eserlerinin artması sayesinde de Viet-nam'a, Java'ya ve musonlar yoluyla Bali'ye kadar ilerledi.

BOZKIRLARIN BASKINI ve ASURLULARIN KANLI HÂKİMİYETİ

Çok düşmanları cayır cayır yaktım.
Bazılarını da hayatta bıraktım,
keserek kollarını yahut ellerini.
Kiminin de burnunu-kulağını kopartıp
oydurdum teker teker gözlerini.

Bir Asur kralının mezar taşından

Bütün bu medeniyet beşikleri, hayatlarını dayanılmaz hâle getiren soğuk yüzünden güney bölgelerine doğru akın akın boşanan bozkır göçebelerinin ardı arkası kesilmez istilâ dalgalarının sürekli tehdidi altında kaldılar.

Onların zaferi medeniyetlerinin üstünlüğüyle değil, silâhlarının üstünlüğüyle kazanıldı. Öncelikle süvarinin ve savaş arabasının piyadeye üstünlüğü, sonra da demir kılıcın bronz kılıca üstünlüğüyle.

Mezopotamya'daki Sümer medeniyeti, Milâttan önce 2.250'den itibaren, Zagros silsilesinin dağlı kabileleri tarafından kuzeyden ve doğudan, Suriye çöllerinin Sâmi kavimleri tarafından da batıdan tehdit edilir oldu. Derken onlar, Hazreti *İsa*'dan önceki iki bininci yıl başlarında Ur medeniyetini târumar ettiler.

Nefesi tükenen İndüs medeniyeti Milât'tan önce 15. yüzyıl başında Aryenler'in istilâsına uğradı; Mısır medeniyeti 16. yüzyılda Hiksoslar tarafından yok edildi; Çin ise sürekli olarak Hiong-nu'ların (Hunlar'ın) tehdidine maruz kaldı.

Kandan temeller üzerine inşa edilen bu imparatorlukların en vahşî örneği Asurlular örneğidir. Çünkü hayvan avlar gibi insan avlamak, onlara göre güzel sanatların en birinci dalıdır. Hatta insan başlı ve kanatlı

boğalar bile, onların o dehşet saçan saraylarının sadece muhafız köpekleriydiler.

Bu dehşet salgını ancak 7. yüzyılda, yani Hazreti *İsa*'nın doğumundan önceki 612. yılında durduruldu. O tarihte Medler, Asur krallarının başkenti Ninova'ya girdikleri zaman şehri dümdüz ettiler. Böylece dünya nefes aldı.

8. ile 7. yüzyıl arası aynı dönemde Çinliler, Asya bozkırlarından kopup gelen kabilelerin ilerleyişinin önünü kesmeye muvaffak oldular.

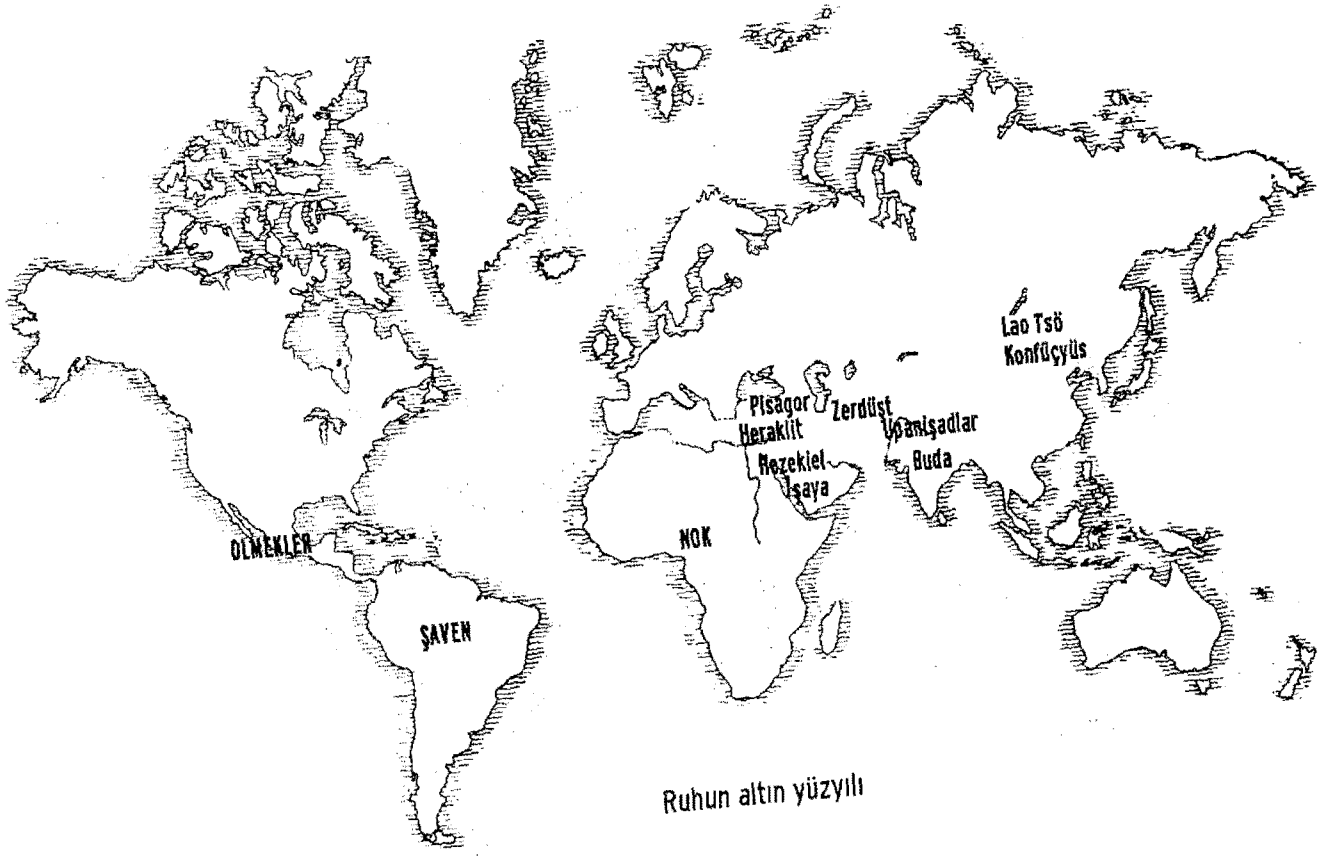
RUHUN ALTIN YÜZYILI

Milâttan Önce 7. Yüzyıl

Hazreti İsa'dan önce 15. yüzyılda insanlık en harikulâde gelişip serpilme çağını yaşadı. İnsan, dünyanın dört bir bucağında hem bütün azametiyle göründü, hem de en hayatî soruları sormaya başladı.

Tek bir yüzyıl içinde, dünya üzerinde peygamberce sesler ortalığı çınlattı. Hindistan'da Upanişadlar, Bhagavad Gita ve Buda, İran'da Zerdüşt, İbraniler arasında İşaya ve Hezekiel, Eski Yunan'da Heraklit ve Pisagor, Çin'de Lao-tsö ve Konfüçyüs'ün peygambervarî seslenişleri yükselirken, Amerika kıtasında Olmekler (Olmèques) ve Şaven (Chavin) medeniyetleri, Afrika'da ise Nok medeniyeti ihtişamla parıldadı.

Yüzyılları katedip gelen bütün bu ilâhî ilham ve ışıltılardan insanlık hâlâ feyiz alıyor, hâlâ onların bereketiyle yaşıyor.



Ruhun altın yüzyılı

UPANİŞADLARIN ve BUDA'NIN HİNDİSTAN'I

Bazıları Milâttan önce 16. yüzyıla kadar uzandıkları için, insanlığın en eski dinî metinleri arasında sayılan Hindistan'ın Veda İlâhîleri, insanın ilâhlarla bağ kurması için gerekli olan âyinleri ve teslimiyeti dillendiriyordu.

Hazreti *İsa*'dan önceki 7. yüzyıldan itibaren, Veda'nın âyin ilâhîlerinin (ki bu ilâhîlere verilen *Vedanta* / Veda'nın sonu ifadesi buradan gelir) devamı olarak ortaya çıkan *Upanişadlar,* artık şeklî âyinden ziyade, ruhun hareketi olan teslimiyeti derûnîleştirirler.

Upanişadlar'ın meditasyonu, insanda şuurun ve bu şuurun derunî hakikatle münasebetinin uyandırılması meselesiyle başlar.

Upanişadlar'ın bu meseleye getirdikleri cevap şöyledir: Var olan sadece evrensel ruh'tur (Brahman'dır), ferdî şuur (atman) ise ancak ona nispetle gerçeklik kazanır. Hindu meditasyonunun kalkış noktası ve nihâî sınırı olan ana ifade, *"Tat vam asi / Sen busun"*)'dur. *Sen,* beşerî ruhtur (atman), *bu* ise erişilmez ve yegâne gerçeklik (Brahman). İnsanın benliği ve arzuları, kendi başlarına bir mevcudiyete sahip olduklarını sansalar bile, aslında bir kuruntudan ibarettirler. Hint meditasyonu insana, mutlak birlikle tekrar buluşmak için, kuruntudan ve çoklukla olan bağlarından kurtulma imkânı verir. İkici (düalist) olmayan bu metafizik, hodgâm küçük benliğin (insan nefsinin) kendi sınırlarını

delip aşmak için göstereceği bütün gayretlerinin temelini oluşturur.

Eflâtun felsefesiyle şaşırtıcı benzerlik taşıyan *Upanişadlar*'ın önemi mistisizmin daha sonra ortaya çıkan bütün şekillerini etkileyecektir.

Bhagavad Gita –büyük Hint destanı *Mahabarata*'nın bölümlerinden biri–, harbin en civcivli anında, kahramanın, yani savaşçı *Arjuna*'nın Tanrı Vişnu'nun insan suretindeki görüntüsüyle konuşmasıdır. *Arjuna* bu katliâmı yapanlarla beraber olmamak için tam silâhlarını fırlatıp atacağı sırada, Tanrı Vişnu kendisine, dünyadan ve dünyanın düzensizliklerinden kaçıp uzaklaşmadan, bir ilâhın uzlaşmaz tavrını takınarak insanî bir hayat sürmenin nasıl mümkün olacağını açıklar.

Bhagavad Gita, yirmi beş asırdır, *Tagore*'dan *Gandhi*'ye kadar Hindistan'ın en önemli simalarının hayatına ilham veregelmiştir.

Buda, Milattan Önce 560'a doğru Hindistan'ın kuzeyinde dünyaya geldi. Asıl adı Siddharta Gautama idi ve hükümdar oğluydu.

Yirmi dokuz yaşında krallığını, ailesini, servetini terkeder. Zayıf, yoksul ve çıplak hâle gelen, dağdaki münzeviler arasındaki *Buda,* ihtirasları ve korkuları yenip aşmayı öğrenir.

"Bir ilâh mısın? –Hayır. Bir melek? – Hayır. Bir aziz? – Hayır. Öyleyse kimsin? – 'Uyanmış' biriyim".

"Buda", uyanmış kişi demektir. Hiçbir otorite, iktidarsız tanrılara karşı hiçbir âyin ve hiçbir ibadet gerektirmeyen, hiçbir metafizik spekülâsyon, hiçbir tabiatüstü güç taşımayan bir inancı etrafına yaydıktan sonra *Buda,* 480 yılına doğru öldü.

Önce hasta insanı tedavi etmek gerekiyordu. Bunun için de sadece acının nereden geldiğini bilmek ve acıyı dindirmek kâfi idi. Hakiki gerçekliğe kavuşarak doğumdan da ölümden de kurtulmak... işte asıl mesele budur. Nefsini ve arzularını öldürmek... işte cevap da bu.

Banares'de ilk müridleri önünde *"dört kutsal hakikat"* üzerine verdiği Vaaz'dan itibaren, bu bilgelik bütün Hindistan'a yayıldı. İmparator Açoka'nın ihtida etmesiyle Budizm, Milâttan önce 3. yılda resmî din hâline geldi. İmparator *Açoka* bütün dünyaya misyonerler gönderdi. Hristiyanlığın ortaya çıktığı sıralarda Suriye ve Filistin'de çok canlı Budist cemaatler bulunuyordu. Hristiyanlık ile Budizm arasındaki ruhanî yakınlık da bundandır.

Hindistan'da Hinduizm karşısında kaybolacak kadar gerilemiş olmasına rağmen Budizm, bütün Asya'yı fethetmiştir: Çin, Kore, Japonya, Tibet ve bütün Güneydoğu Asya.

Cihanşumûl ruhun
ferdî ruhun şeklini
alması nasıl mümkün olsun?
Ruhu bağlarından
nasıl koparmak gerektiğini
şimdi sana söyleyeceğim.

Yogatattva Upanişad 9 ve 10

İlâhî ruh şekilsizdir.
Her şeyin içinde ve dışındadır.
Doğmamıştır o.
Ona ne hayatın hareketi can vermiştir ne de ruhun.

Ondan doğar hayatın ve düşüncenin hareketi
Ve gökler ve rüzgâr ve ışık ve sular
Ve de hepsini sırtlayan dünya.
Başı ateştir onun,
Ay'la Güneş'se gözleri,
Kulaklarıdır onun, uzayın boyutları
Sesine gelince, o da Vedalar'ın ilhamları.
Rüzgâr, hayatının ürpertisi
Kâinat da onun kalbidir.
Ayakları ise Dünya'dır.
O, Kendidir: Her varlığın özünün özü.

Canlılar kitlesi ruhtan fışkırır,
Bu bütünlük, Ruh'tur
Brahman'ı Brahman yapan eseriyle çilesidir.
Ölümün iktidarından da ancak böyle kurtulunur.

Mundaka Upanişad 2,1 ilâ 10

Bütün arzularına sırtını dönerek
gönlünü bağlamadan, hayat süren,
artık "Benim malım" ve "Ben" demeyen insan var ya,
işte gerçek barışa eren kişi o olacak. (II, 71)

İnsanoğlu sadece harekete geçmekten kaçınmakla
harekete geçmeme hürriyetine erişemez. (III, 4)

...Çünkü hareket hareketsizlikten üstündür... (III, 8)

Tamamen içselleştirilmiş,
her çeşit sahiplenme ruhu gibi
bütün arzulardan kurtulmuş bir ruhla
bütün edip eylemelerini
bana (bana, yani senin ilâhına) vakfedip de
ateşin sükûna erince, işte o zaman savaş! (III, 30)

Yapıp ettiğinin semeresiyle her türlü bağını
koparıp atan kimse boşuna angaje olur,
çünkü yapıp ettiğine zincirlenmiş değildir o. (IV, 20)

Bencillikten uzak olunca...
istediğini etsin, bağlı değildir o. (IV, 22)

Eylem disiplini, hareketsizliğe imkân tanımaz. (V, 2)

Kurtulmuş olanlar gururdan kuruntudan,
dünyaya bağlılığı yenmiş onlar,
her daim bene değil, fakat Bütüne önem verenler...
işte onlardır sürekliliğe ve değişmezliğe erenler. (XV, 5)

İnsan kendisini nasıl sanıyorsa odur. (XVII, 3)

Zihninden sadece "kurban etmek lâzım" diye geçiren
ve başka bir şey düşünmeyen...
Ettiği kurbandan ötürü
hiçbir karşılık beklemeyen kimsenin
kurbanı var ya... işte budur gerçek müminin kurbanı. (II)

Bhagavad Gita

Size ey râhipler,
dört kutsal hakikati söyleyeceğim:

Ey râhipler, işte acının hakikati:
Doğum acıdır, hastalık acıdır, ölüm acıdır,
sevdiğinden ayrılmak acıdır, arzu edilen şeye
ulaşamamak acıdır.
Ey râhipler, işte acının kaynağındaki hakikat:
Susuzluktur bu... orada, burada tatmin
arayan susuzluk:
Yani, duyuların hazlarının susuzluğu,
"ben"in varlığının susuzluğu, değişme susuzluğu
ve değişmeme susuzluğu.
Ey râhipler, işte acının giderilmesinin hakikati:
Susuzluğun kökünün kazınmasıdır bu.
Arzu duymama, kurtulma, vazgeçmedir.
Ey râhipler, işte yine acıyı gidermeye götüren yolun
hakikati: Bu yol sekiz şeritli bir yoldur ki buna
hâdiseleri değerlendirmede, niyette, sözde, işte,
yaşama tarzında, gayrette, uyanıklılıkta ve
iç aydınlanmasında hakkaniyetli olmak adı verilir.
Acı konusundaki hakikat işte budur.
Böylece, ey râhipler, şimdiye kadar bilinmeyen
bütün şeyler üzerine gözlerim açıldı ve bende bilgi,
hikmet, iç aydınlanması zâhir oldu.

↔Buda.
Benares Vaazı

ZERDÜŞT'ÜN İRAN'I

Milâttan önce 600'e doğru, *Zerdüşt* adlı bir manevî önder, Kuzey İran'da, *Keyhüsrev* ve *Daryüs*'ün Ahamenid İmparatorluğu'nun altın çağında, aydınlık ilâhı Mazda'nın eski dinini ıslah etmek üzere harekete geçti.

Hindular'ın *"İki Tanrılı olmayan"* inançlarının aksine, *Zerdüşt* dünyayı iki ikiz ilâhın çarpıştığı bir sahne olarak takdim etti. Bunlardan biri İyilik tanrısı (Hürmüz), diğeri ise Kötülük tanrısı (Ahriman) idi. Dönem, çiftçiliğe dayalı medeniyetle göçebelerin istilâsının karşı karşıya geldiği dönemdi.

Aydınlık ve iyiliğin, karanlık ve kötülüğe karşı verdiği bu savaşta insan sorumlu bir askerdir. Herkes kampını seçmek zorundadır.

Yakarak arındıran ulûhiyetin sembolü, ateşe tapan *Zerdüşt,* yerleşik düzeni ve değerleri tartışma konusu yaparak yeryüzüne bir ateş getirmiş olan bütün insanları hep büyüleyegelmiştir. Meselâ Babil esareti sırasında sesini yükselten *Daniel* Peygamber; Grek düşüncesinin şafağında parlayan *Heraklit, Pisagor* ve *Eflâtun* gibi...

Sasaniler zamanında (3 ile 7. yüzyıllar arası), İran'ın resmî dini hâline gelen Zerdüştlük, Arap fetihleri sırasında Hindistan'a göçen sadece Farsî cemaatlerle ayakta kalmamış, İran'da yeşeren Şiî İslâm anlayışını da derinden etkilemiştir. *Firdevsî*'nin (940-1020) *Şeh-*

name'sinde ve *Sühreverdi*'nin (1155-1191) felsefesinde bunu apaçık bir şekilde görmek mümkündür. *Zerdüşt,* daha önce de, Zerdüştlük, Hristiyanlık ve Budizm'in bir sentezini gerçekleştirme teşebbüsünde bulunan Manî'ye (3. yüzyılda) ilham kaynağı olmuştu. Bu Manîcilik, Hristiyan tarihi içinde devam edegelmiştir.

Zerdüşt 19. yüzyılda *Goethe, Shelley, Victor Hugo* tarafından göklere çıkarılacak ve *Nietzsche* tarafından da *(Zerdüşt Böyle Buyurdu*'da*) "binlerce yıl sürecek değerler ortaya koyan o seçkin insanlardan biri"* olarak tanıtılacaktır.

Düşüncede, sözde ve harekette birbirine
tamamiyle zıt iki ruh vardır. Biri hayat
bahşeder, diğeri ölüm getirir.
Bu iki ruh, her adamda, her millette
birbiriyle kapışır. Bu ikisi ilk insandan
başlayarak tâ kıyamete kadar çarpışıp durur.
İnsanlar dinlesinler ve anlasınlar, çünkü
aydınlıkla karanlık arasında yapacakları
tercihe bağlıdır onların her iki
dünyadaki kaderleri...
Tanrı'nın hoşnut olduğu kişi, insanların
toprağını sürüp eken iyi çiftçidir.
Buna karşılık, çift süren öküze ve de
güneşe yıkıcı bir nazarla bakan adam
var ya, işte odur benim sözümü öldüren...
Hayatı, gücü kötüye kullanmada arayan,
iktidarı para kazanmak için arzulayan var ya...
İşte onlardır bu dünyanın tahripçileri...
Onlar ruhlarını da mahveder,
dünyayı da tahrip ederler.
Ne var ki kötülükle ele geçirilen
bir krallık yok olur.
Onları serbestçe zulüm yapmaktan
alıkoyacak kimdir?

↔Zerdüşt
Zed-Avesta İlâhileri (Gathas)

Ey! Ahura-Mazda!
Senden dostun dosta verdiği kudreti ve de
mutluluğu bekliyorum.
Büyük günleri sunacak olanlar
acaba ne zaman gelecekler?
...Ey! Ahura-Mazda!
İnsanların gelecekteki sevincini doğurmamız
için bize kendi gücünden güç ver!
Ben bir ilâhın ağzıyla ve sözüyle konuşan,
bir ilâhın elleriyle hareket eden
bir adam olmak istiyorum.
Seherden başlayarak, günün bereketlenmesine
yarayacak eserler ortaya koymak istiyorum.

↔Zerdüşt
Zend-Avesta İlâhileri (Gathas)

LAO-TSÖ
ve
KONFÜÇYÜS'ÜN ÇİN'İ

Konfüçyüs (MÖ yaklaşık 551-479) bir imparatorluğun, Çö İmparatorluğu'nun can çekişme döneminde yaşadı. Çin tarihinde o devreye *"ilkbaharlar ve sonbaharlar"* (MÖ 722-481) döneminin sonu adı verilir. Bitmek bilmeyen savaşlar ve devletlerin parça parça olması o devre damgasını vurur.

Konfüçyüs öğretisinin gayesi, dayanağı ahlâk olan bir siyasî düzen kurmaktır. *Konfüçyüs*'ün ortaya attığı bu ahlâk bir felsefeden kaynaklanmaz. Sosyal düzenin kurulmasına imkân veren pratik bir kurallar bütünüdür. Zaten *Konfüçyüs*'e göre, Çin'in efsanevî geçmişi böylesi bir sosyal düzenin örneğini vermiştir. Üstelik bu, insanca davranma (jen), toplum kademelenmesinde herkese yerini tespit eden sisteme saygı duyma, atalara ve aileye itaat etme gibi *"insan tabiatı"*na uygun düşen bir düzendir.

Konfüçyüs'ün uyguladığı bilgilendirme biçimi, yani kelimeleri ve tarifleri düzenleme tarzı, ayrıca beğendiği aydın kişinin faziletleri ve düşünce disiplini, 1912'ye kadar, tam yirmi beş asır boyunca, Çin'de devletin yüksek düzeydeki memurlarının işe alınırken tâbi tutuldukları imtihanları belirleyecektir.

Lao-tsö'nün *Konfüçyüs*'le karşılaştığı veya en azından kendisinin *Tao-tö king* kitabında işlediği konulardan bazılarının 6. yüzyılda sözlü olarak dilden dile dolaştığı (ki bu konular ancak iki asır sonra yazılı olarak bir araya getirileceklerdir) doğruysa eğer, "taoizm" de

bir toplumun çöküşüne ve anarşisine tepkiyi bir başka şekilde gösteriyor demektir.

"Tao" hem tabiatın nihaî *kanunu*, hem de bu kanunun tıpkı dünyanın düzenine yön verdiği gibi kendi hayatına da yön vermesi için kendisini arzulardan, benden (nefisten) ve ihtiraslardan *boşaltan* kimsenin *yolu*dur. "Bütün"ün kanunları dışındaki başka kanunlara itaat etmeyen bu davranış tarzına, Taoizm "davranmama (=kâinatın akışı içine kendisini enerjik bir şekilde bırakıp gücünün yetmeyeceği davranışlara girişip de strese girmeme, çev." adını verir.

"Tao" kelime ve kavramlarla ifade edilemez. O yüzden de sadece onun ne olmadığı söylenebilir. Bu hâliyle taoizm, mistiklerin adlandırılamayan bir Allah'a yaklaşmak için kullandıkları ve "olumsuz yol" dedikleri yolu açmış oluyor. Her şeyin kaynağı ve ilkesi olan Tao ile ifadesi imkânsız bu birleşme şekli, bütün Çin resmine, özellikle de insanın tabiatla birlikteliğinin ifade edildiği peyzaj resmine yön verecektir.

Üretmek ve bitirip büyütmek,
sahiplenmeden büyütmek,
hiçbir şey beklemeden davranmak,
zorlanmadan yola koyulmak,
En yüce fazilet işte budur.

Tao'nun kendisi davranmaz.
Oysa her şey onda olup biter.
Şayet prensler ve derebeyleri
benimseyebilselerdi bunu,
dünyanın bütün varlıkları
kendiliklerinden değişirlerdi.

•→Lao-Tsö
Tao-tö king

Evrenin devâsâ fırdolayı dönüşüyle
tamamen yutulmuş ve sonsuzluk içinde
onunla birlikte hareket eden
bir insan düşünelim.
O insan artık hiçbir şeye bağımlı olmayacak,
bütünüyle hür olacaktır. Çünkü onun kişiliği
ve hareketi Büyük Bütün'ün kişiliği ve
hareketiyle birleşecektir...
Üstün insanın artık kendi benliği olmaz;
bilge kişinin artık kendi adı bile olmaz.
Çünkü o Bütün'le birlikte vardır.

Üstün insan zekâsını ancak bir ayna gibi
kullanır. Özü itibariyle boştur o.

•→Çuang-Tsö

İSRAİL PEYGAMBERLERİ HEZEKİEL, İŞAYA

Hazreti *İsa*'dan önce 587'de Kudüs Babilliler tarafından zaptedilip târümâr edildi ve yakıldı. Hayatta kalanlar Babil'e sürgün edildi ve oradan ancak 538'de Pers Kralı *Keyhüsrev*'in Babilliler'i yenmesiyle kurtuldular.

Sürgün sırasında İsrail'in *İşaya ve Hezekiel* adlı iki peygamberi ortaya çıkar.

İşaya selâmetin müjdecisidir. Sürgünün ve esaretten kurtuluşun da ötesinden bahsederek, sadece Yahudiler'in değil, bütün insanların kavuşacağı Saadet Krallığının kurulacağını haber verir ve o esir insanları Allah'ın emirlerine kulak vermeye, O'nun adaletini gerçekleştirmeye çağırır. *İşaya,* altı asır sonra Kumran Essenienleri'nin esin kaynağı olur ve mesajı ilâhî yüzlü bir gelecek kurmak isteyen bütün insanların gönlünde durmadan yankılanır.

Hezekiel de, aynı dönemde, Allah'ın seçkin milletinin Allah düşmanlarına karşı savaşından ve Rabbin yenilenmiş bir kavminin müstakbel Krallığı'ndan söz açar.

İşaya, sadece kendi halkı için değil,
bütün halklar için Allah'ın
Hükümranlığı'nı ilân eder.
Onca, selâmet ve adalet bir ve aynı şeydir.

Açılsın yeryüzü,
saçılsın selâmet.
Hüküm sürsün adalet. (45, 8)

Yakın, çok yakındır adaletim,
Hiç gecikmeyecektir selâmetim. (46,13)

Buyurun: Yeni gökler yaratıyorum
ve yeni bir yeryüzü kuruyorum. (65, 17)

Evler dikecek insanlar
ve oturacaklar içlerinde
Üzüm bağları kuracaklar
ve meyvelerini yiyecekler. (65, 17)

Kılıçlarının demirlerini onlar,
Sabanlarının demiri yapacaklar,
Mızrakları da bağ bıçakları olacak.
Bir millet diğerine karşı
Çekmeyecek artık kılıcını
Ve çocuklarımız pek bilmeyecekler
savaşın ve savaşmanın hıncını. (2, 4)

Hezekiel, ıstırabı günahkârın cezası
olarak ilân eder.
Hayatın derinliğini göstermek için
ıstırabın değerini anlatır.
Bağışlanışı ve selâmeti haber verir.

Vereceğim hükmü görecek bütün milletler
ve görecekler enselerindeki elimi. (39. 21)

Milletler bilecekler ki,
gittiyse İsrailoğulları sürgüne
günahları yüzünden gitti.
Çünkü onlar bana kâfirlik etti.
Onun için gizledim yüzümü kendilerinden... (39, 23)

Onları döndürürken halkların içine yeniden,
sayısız milletlerin gözü önünde
göstereceğim kutsallığımı yine onlar arasından. (39, 27)

Artık gizlemeyeceğim onlardan yüzümü... (39, 29)

PİSAGOR
ve
HERAKLİT YUNANİSTAN'I

Pisagor, Ege Denizi'nde Anadolu'nun hemen kıyısında yeralan Sisam adasında, Hazreti *İsa*'dan önce 4. yüzyılın ortalarında dünyaya geldi. Esasen dindar bir düşünürdür. Asya yakasında bulunan Milletli komşuları sayesinde Doğu'nun hikmetlerini, Hindistan'ın değilse bile bilhassa *Zerdüşt*'ün bilgeliğini öğrenme imkânına kavuşmuştur. Mısır'ı ziyaret ettikten sonra, Sicilya'daki Crotone'a göç eden *Pisagor*'un eski bir Yunan dini olan Orfizm'in sırlarından hayli etkilenmiş olduğu görülür. Geometride "irrasyonel"leri, aritmetikte de "sonsuz bölünme"yi bulan *Pisagor,* sayı bilimine sonsuzu sokar ve matematik oranlarda dünyanın bizzat cevherini görür.

Anadolu şehri olan Efes doğumlu *Heraklit,* İyonya, İran ve Mısır fizikçileriyle görüşe görüşe diyalektiği, yani düşüncenin ve nesnelerin muharriki (hareket ettiricisi) olarak çelişkiyi keşfetti. Yirmi beş asır sonra *Hegel, "Mantık"*ına *Heraklit*'in bütün sezgilerini katacaktır.

Düşün, ne yaptın sen bugün?
Say edip eylediklerini bir bir.
Önce muhasebesini yap bunların,
Sonra artık senindir yatağın.

Bir işe girişmezden evvel
İlâhların yardımlarını dile.
Ve bu şeylerin sahibi olunca sen
Ölümsüz ilâhlar mı, ölümlü insanlar mı
hangisi ölçüsüdür bileceksin
onları ayıranla birleştirenin.

Cesur ol,
Çünkü ölümlü insanlar ilâh soyundandır,
Kutsal tabiat ona her şeyin ipucunu verir.

Bedenini terkten sonra hür ruha erebilirsen
Ölümsüz biri, hiç ölmeyen bir ilâh olursun,
ve artık ölümlü olmazsın sen.

↦Pisagor
Yaldızlı Mısralar

Güneş her gün yenidir.

Zıtların toplamı birdir ve en güzel âhenk
âhenksizliklerden gelendir.
Her şey tezattan doğar.

Dünya hiçbir ilâh, hiçbir insan tarafından
Yaratılmış değildir.
Her zaman vardı, şimdi de var.
Gelecekte de belli kanunlara göre yanıp sönen
ebediyen canlı kalan bir ateş olacaktır o.

Umut olmadan umulmayanı bulamayız.

↦Heraklit

AMERİKA OLMEKLER ve ŞAVEN MEDENİYETİ

Meksika Körfezinin güneyinde, San Lorenzo ve Venta'da, Hristiyanlığın doğmasından bin yıl öncesi ile Hristiyanlığın doğduğu çağ arasında var olmuş güçlü bir medeniyetin izlerine rastlanmıştır. Bu kalıntıları keşfedenler ona "Olmek / Olmèque" Medeniyeti adını vermişlerdir.

Büyük külliyelerin yanında, en şaşırtıcı olanları, devâsâ insan başlarından oluşan kalıntılardır. Bu başlardan bazılarının yüksekliği beş metreyi, ağırlığı da elli tonu buluyor. Heykeller şehirden yüz kilometreden daha fazla mesafedeki taşocağından getirilen bir bazalt taşından yontulmuşlar. Böyle bir nakliyatın yapılabilmesi için çok güçlü bir siyasî ve sosyal teşkilâtın ve ileri bir tekniğin olması gerektiği ortadadır.

Bu heykellerin güzelliği Amerika kıtasında ortaya çıkan daha sonraki medeniyetler tarafından asla aşılamamıştır. Jaguarınkine benzeyen stilize ağızlı, miğferli savaşçıların bu kocaman çehreleri Olmek uslûbunun karakteristiğidir. Bu üslûbun elbette dinî olan en gözde teması jaguar-adam temasıdır.

Olmekler'inkiyle çağdaş olan Peru'daki Şaven (Chavin) medeniyeti (MÖ 900-200), yetmiş beş metre cepheli, bütünün içerisinde dahil edilmiş heykelleriyle taştan üç katlı bir kale –veya tapınak– ve harikulâde bir metal, özellikle de altın işçiliğiyle devâsâ bir mimarî ortaya koydu.

Bazı taş vazoların süslemeleriyle Şang dönemi Çin vazolarının süslemeleri arasında oldukça çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır. Bu ise her iki sanatın (Amerika'nın Moğolistan'dan gelme göçmenlerle şenlenmesinden ötürü) ortak bir kökeni bulunduğunu düşündürüyor.

Olmekler'inki gibi mısır (aynı zamanda da patates) tarımı üzerine kurulmuş olan ve metalürjiye de hâkim olan Şaven medeniyeti de çok geniş bir coğrafî alana yayılmıştır. Bundan da büyük bir imparatorluk kurmuş oldukları sonucunu çıkarabiliriz.

AFRİKA
NOK MEDENİYETİ

Milâttan önce 500'den MS 200'e kadar Afrika'da, Nijerya'nın göbeğinde bir medeniyet hüküm sürer. Demir Çağı'na (orada pek çok dökümhaneler bulunmuştur) denk gelen Nok medeniyetidir bu.

Bu medeniyetin sanatı, özellikle pişmiş topraktan heykellerin modellerini biçimlendiren heykeltıraşlarda, hassas bir "uzayı işleme" anlayışının bulunduğunu gösterir. Nitekim yüz (çoğunlukla da vücut) oldukça ustaca ve mahirce belirlenmiş küreler, koniler, silindirler ve piramitlerden hareketle oluşturulmuştur.

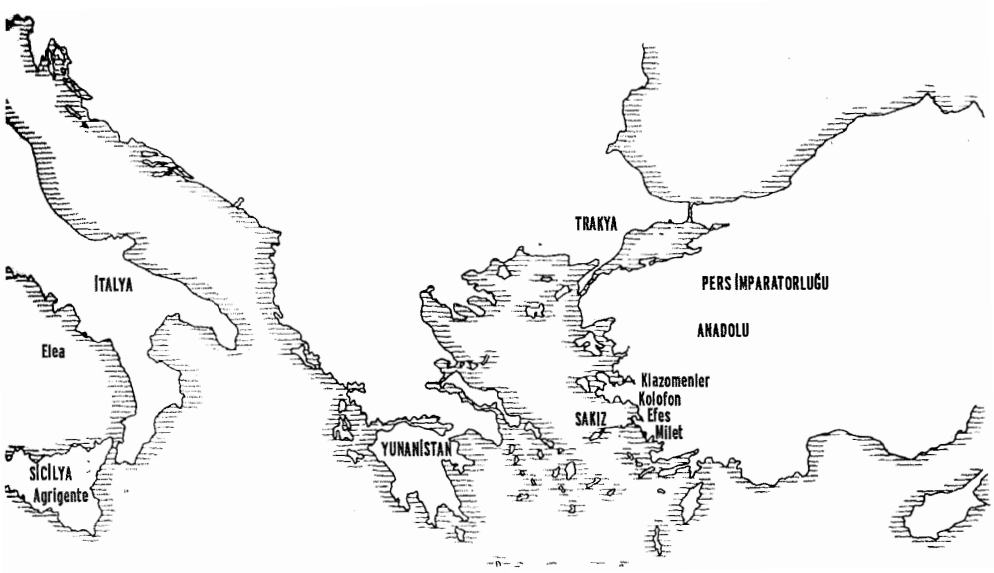
Batı Afrika'da daha sonraları ortaya çıkan hemen hemen bütün sanatların ortak kökenlerini Nok medeniyetinden aldıkları söylenebilir. Hem de (on beş asır sonra ortaya çıkan) İfe bronzlarının stilize natüralizminin değil, Fildişi Sahili, özellikle de Dan'ın ve Gine'nin sanatlarının kaynağını da orada buluruz.

Bu arada, Nok heykellerini 1943 yılında keşfetmiş olan Bernard Fagg, "Toprağının derinliklerinde hâlâ gizli durmakta olan eski Afrika sanatının binde birini bile bulduğumuz şüphelidir" diyerek yukarıdaki tespitlerimize bir ilâvede bulunur.

BATI'NIN İLK AYRILIŞI

Doğuya nisbetle Batı'nın gerçek durumu gövdeden kopmuş bir dalın durumudur... Bu farklılık şema hâlinde belirtilmek istenseydi... İkisi de bir eksenden çıkan ve birbirinden uzaklaşan iki çizgi çizmek gerekmez, aksine Doğu, eksenin kendisi olarak belirlenir; Batı ise, gövdeden ayrılan bir dal misali, bu eksenden çıkan bir çizgi şeklinde gösterilirdi.

René Guénon,
Hindu Öğretilerinin
İncelenmesine Genel Giriş



Asya ve Sicilya'da "Grek" bilim ve felsefesinin doğuşu

Bütün bu gönül ve zihin aydınlanmalarından hareketle yeryüzü, tek bir ateş, tek bir dünya ve insanın tek bir zaferi gibi alev alev tutuşabilirdi.

İnsanlığın altın çağı olan Hazreti İsa'dan önceki 4. yüzyılda, bütün medeniyetlerde insan, hem Allah'ı kalbinde taşıyan biri, hem de bütün tabiatın bir özeti mahiyetindeydi.

"Batı'nın ayrılışı" ilk defa, tam da bu esnada ortaya çıktı, yani Batı, kesin bir tercih yaparak, dünyanın geri kalan kesiminden ayrılıp koptu.

Batı, her şeyden önce Avrupa'dır; dünyanın, içinde hiçbir zaman büyük bir dinin doğmadığı tek yeri, tek parçasıdır.

Batı'nın tercihi, hesap ve ölçüye dayanarak dünyayı zaptetmek ve tabiata karşı bir fâtih edasıyla davranmak şeklinde gelişti. Onun temel ve kendine has tecrübesi, artık "ben tabiata âitim" değil, aksine "tabiat bana âittir" oldu.

Derken Batı ilâhî boyutunu, yani bir çok imkâna pencere açan ve adına müteâlilik (aşkınlık) denilen boyutu da kaybetti.

Bu "tek boyutlu" insan, bu sadece bilim ve teknik akıllı insan, bu tabiattan ve ilâhî olandan kesilip koparılan insan, Atina sofistlerinin iddia ettikleri gibi, artık "her şeyin ölçüsü" oldu.

GREK KÜLTÜRÜNÜN DOĞUŞU

Milâttan önce 6. yüzyılın sonunda ve 5. yüzyıl başında, Asya ile Mısır'ın büyük alışveriş ve fikir akımlarının buluştukları yeni bir kültür ocağı doğdu. Bu ocaklar, Doryen istilâlarından ötürü Milâttan önce 14. ile 11. yüzyıllar arasında ülkelerinden kovulmuş Grekler'in göçüyle şenlenen Anadolu'daki İyonya'nın sahil şehirleri oldu.

Grekler, Asya'nın bu bölgesinde, yerli Samî kavimler ve Fenikeliler tarafından birinci yıl başında icat edilen alfabeyi benimsediler ve bu alfabeye sesli harfleri eklediler.

Esas itibariyle deniz ticaretine dayanan ilk medeniyetti bu.

Çok kısa zamanda bu medeniyet Sicilya'ya, ardından da Batı Akdeniz çevresine, Marsilya'ya ve İspanya kıyılarına uzanıp dal budak saldı.

Hububat, zeytin yağı, buğday nakliyatı ihtiyacından doğmuş olan belli başlı endüstri, denizcilikle birlikte seramik oldu. Milâttan önce 10. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar süren bu ilk Grek medeniyetinin yaygınlığı, insan silûetlerinin oldukça stilize olarak verildiği, siyah süslemeli, geometrik şekilli vazolar veya çanak, çömlek kırıklarına bakılarak ölçülebilir.

Grek edebiyatının ilk şaheseri olan *İlyada* Anadolu'da doğdu. Bu destan, Milâttan önce 14. yüzyıl Grekler'inin Ortadoğu'nun kuzeyindeki masalsı şehir Tru-

va'ya karşı savaşlarını efsanevî bir şekilde anlatır. Bir başka şaheser olan *Odise* ise kralların, özellikle de *Uylsse*'in vatanlarına dönüşünü hikâye eder.

Bu efsaneler büyük ihtimalle uzun süre halk hikâyecileri tarafından sözlü olarak anlatılagelmiş, daha sonra ise geleneğin kendisine *Homeros* adını verdiği büyük bir şair tarafından, Grekler'in Fenike yazısını benimseyip belli bir değişikliğe uğratmalarının (MÖ 9 veya 8. yüzyıl) hemen ardından, yazıya geçirilmiştir.

Gılgamış başta olmak üzere Asya'nın bütün büyük destanları da aynı yollardan geçmişlerdir.

Aristo, Milâttan önce 3. yüzyılda, *Poetika*'sında şöyle yazar:

"Homeros'un selefleri tarafından düzenlenmiş
İlyada benzeri hiçbir destan bilmiyoruz,
fakat her şey bu destanlardan çokça
bulunduğunu gösteriyor."

Pers İmparatorluğu'nun o zamanlar bir parçası durumundaki Anadolu'da Hint ve Mısır matematiği ile Babil astronomisinin kavşak noktası olan İonia'nın (Ege kıyılarının) büyük *"fizikçileri"* de boy attılar.

Hem astronom, hem de fizikçi olan Milet'li *Thales* bunlardandır. *Çiçeron,* onun doktrinini şöyle özetler:

"Su her şeyin menşeidir
ve Tanrı her şeyi sudan yapan zekâdır."

Milet'li *Anaksimandr* ile onun hemşehrisi olup tıpkı Hindistan'ın *Upanişadlar*'ındaki gibi peşpeşe sınırlandırmalarla her şeyi sonsuzdan çıkartan *Anaksimen*'i de görüyoruz.

Milet'in kuzeyinde, Efes körfezinde eskiden yeralan Kofon'lu *Ksenofan,* varlığın birliği doktrinini ortaya attı. Onun bu doktrini Sicilya'nın Elea şehrinden olan tilmizi *Parmenid* tarafından devam ettirildi ve Elea'lı *Zenon* bu doktrini sonsuzluk düşüncesinin reddine dönüştürdü.

İzmir civarındaki eski Klozomenya'lı *Anaksagoras* her şeyin düzenleyicisini akılda gördü. Sicilya'nın Agrigento şehrinden olan *Empedokles* ise ilk diyalektik taslağını, yani zıtların âhengi meselesini belirledi.

Son olarak da, Hippolyte'nin *"Hint'de birçok Hint fakiri, Mısır'da râhipler ve Babil'de astronom ve büyücülerle görüştü"* diyerek tanıttığı Abdera'lı (Trakya) *Demokritos,* ilk *"atom"* kavramını ortaya attı ve olayları basit parçacıkların hareketiyle açıkladı.

İlk öğüdü, Sirenler'den, onların büyüleyici
seslerinden ve onların çiçekli çemenlerinden
uzak durmak oldu...
Bronz hançerimle mumdan büyük bir pastayı
ikiye ayırdım. Sıra sıra onların kulaklarını tıkayacağım.
Tayfalar kollarımı ve bacaklarımı bağlar ve
beni gemi direğine sıkıca sarar...
Kürekler, darbeler altında beyazlaşan dalgaları döver...

↦Homeros
Odise, 12. şarkı

Sonunda yüzyüze gelirler ve kalkanlarını,
mızraklarını çarparak, zırhla kaplı insanların
öfkeli haykırışları birbirine karışarak
vuruşmaya başlarlar...
Dağların yücelerinden boşalan seller sularını
derin vadilere bırakınca,
büyük kaynaklar fışkırıp gürültüler ortalığı
kaplayınca, bu büyük uğultu uzakta bir dağdaki
çobanın kulaklarında nasıl yankılanırsa,
o devâsâ insan karmaşasından çıkan bu
ürkütücü vâveylâ aynen öyleydi...

↦Homeros
İlyada, 4. şarkı

Su, her şeyin anasıdır.

↦Thales

Varlık vardır, varlık olmayan yoktur.

↦Parmenides

Önce kaos vardı,
sonra zihin gelip,
her şeyi düzene koydu.

↦Anaksagoras

En güzel âhenk
âhenksizlikten doğandır.

↦Empedokles

Hiçbir şey tesadüfen meydana gelmez.
Her şey bir sebep ve bir zaruret gereği
ortaya çıkar... İlâhların sevdiği tek kişiler
adaletsizliğe kin besleyenlerdir.

↦Demokritos

SİTE, BİREYCİLİK ve AKIL

Büyük çaplı deniz ticareti, eski arazi aristokrasisinin ve geleneğin önemini giderek azalttığı tarım da köleler tarafından yürütüldüğü için, bu ticaret şehirlerinin siyasî yönetimini genellikle armatörler ve tüccarlar üstlenmiş bulunuyordu. İhtişamının zirvesindeki Atina'da 40 bin hür vatandaş ve bütün haklardan yoksun 110 bin köle bulunuyordu.

Bu köleci oligarşiler, garip bir şekilde *"demokrasi"* adını taşıyorlardı.

Demek ki, bu "demokrasi", babadan oğula geçen *"vatandaş"* (*Perikles,* yurttaşlık hakkını baba ve ana yönünden Atinalı olan Atinalılar'la sınırlandıran bir kanun çıkartmıştı) imtiyazını kıskançlıkla koruyan bir azınlığın işine yarıyordu. *"Demokrasi"* oyunu bu *"seçkin"* zümrenin içinde oynanmaktaydı. Bu oyunda, kamuoyunu sözle yönlendirilmesi iktidarın yolunu açan anahtardı. Bu yönlendirmede profesyonellerin rolünün önemi de âşikârdı. Bunlara *"sofistler"* deniyordu. İkna edici söz söyleme sanatının mucidi olan sofistler, siyasî nutuklar söyleyecek olan hatiplere hitabet dersleri vererek hayatlarını kazanıyorlardı.

İşte bu durumdaki Grek siteleri, *"Batı kültürü"*nün hazırlandığı pota vazifesini gördüler.

Kana ve geleneğe dayanan aristokrasinin artık hükümran olmadığı o ticaret ekonomisinde yeni zengin veya yeni yönetici kendi kendini yaratmış olma duygu-

su taşır. *Prometeci bireycilik*'in yüceltilmesi işte buradan doğmuştur.

Promete efsanesi sofistlerin ana temelarından biridir:

> *"Eğer sen bize liyakatin, kendi kendine öğrenilen bir şey olduğunu ispatlayacak durumdaysan, ispatla bunu da görelim"*

der *Sokrat,* Sofist Protagoras'a. Sofist de ona şu Promete efsanesini anlatarak cevap verir: Promete'nin erkek kardeşi Epimete, bütün hayvanlara hayatta kalabilmelerini sağlayacak bazı imkânlar bahşeder. Kimilerine güç ve kuvvet verir, kimilerine de onlardan yakalarını kurtarmaları için hız ve sürat. İnsanoğlu içinse, Promete araya girer:

> *"Sadece insanoğlu çıplak ve çaresizdi (...) Bunun üzerine Promete ateşi ve ilâhlardan âlet yapma maharetini (...), aynı zamanda da sitelerde yaşama sanatını aşırıp getirdi (...). İşte bu çalıntıyla insan yaşama imkânına kavuştu."*
>
> Eflâtun, Protagoras

Bundan böyle insan, diğer kıtalardaki bütün kültürlerden tamamen farklı olarak, tabiatla olan münasebetlerinde artık ona egemen olmaktan başka bir yaklaşımı aklından geçirmeyecek ve durmadan ilâhların mutlak gücüne sahip olmanın özlemini çekecektir.

İşte bu anlayışla birlikte Batı'nın ilk ayrılışı ve ilk kopuşu başlar: Batı insanı tabiattan kopup ayrılır ve ilâhî boyutundan yoksunlaşır. Bu duruma düşen insanın alın yazısını da sofistler çizer:

> *"Mümkün olan en güçlü arzulara sahip olmak ve bunları tatmin etmenin çarelerini bulmak."*

Batılı büyüme anlayışının kanunu bugün de işte budur.

Bundan böyle, *Sokrat*'tan itibaren, *tenkitçi akıl* Batı'da insanın bütün diğer boyutlarını altedip egemen olur.

Artık felsefe, İyonya *"fizikçileri"*nin yaptıkları gibi eşya üzerinde değil, insanın eşya hakkındaki görüşü üzerinde düşünceler üretir. Batı felsefesi (diğer bütün dünya bilgeliklerinden farklı olarak), bir bütün olarak insanın hareketi değil de, münhasıran zekâ meselesinden ibarettir. Dolayısıyla da, kavrama indirgenemeyen şeylerin hepsi var olmaktan yoksundur.

Birey olarak insanı *"her şeyin ölçüsü"* kabul eden Sofistlerde aslolan, her türlü mutlakın, her türlü *"kendiliğinden var olma"*nın reddedilmesidir, radikal şüpheciliktir.

Eflâtun'da ise Asya'dan ilham alan *"esrarlı dinler"*in ürpertisi, Sokrat'ın *"ilâhının / demonunun"* ürpertisi, (*Şölen ve Phaidros* diyaloglarında) bizi *"idealar"*ın ötesine götüren aşkın ürpertisi hâlâ varlığını sürdürür.

Fakat, Aristo'dan itibaren en kuru akıl, dünyayı aşama sırasına göre yaptığı sınırlandırmalarının ve soyut mantığının soyut ağı ile bütün dünyayı çepçevre kuşatmak iddiasına kalkışır.

Milâttan önce 5. yüzyılda doruğa ermiş olan Grek sanatı, mimarîde olduğu kadar heykeltıraşlıkta da bu akılcı ve insan biçimci dünya görüşünü sergiler.

Şiirde veya aşkta aklın ötesine taşan her şey, Grek dehasının en güzel buluşu olan trajedide, özellikle de *Eşil* ve *Sofokles*'in trajedilerinde dile getirilir.

Ne var ki, Öripides'le birlikte Dionysos sarhoşluğuna ve dinî vecde karşı istihza başlar.

Grek tanrıları en güzel ve en güçlü insanlardan ibarettirler. Artık Elözis'in sırları ve Hindistan'ın Şiva'sına yakın Dionysos kültleriyle birlikte, yalnızca esrarlı dinlerde, yani Doğu'dan gelmiş selâmet dinlerinde gerçekten ilâhî olana doğru bir açılım kalmıştır.

Kurtardım ben insanları.
Onların kararmış kalplerinde umutlar yeşerttim...
Ve armağan ettim, ateşi kendilerine.
Yıldızların doğuş ve batış sırlarını öğrettim.
En yüce bilim olan Sayıyı buldum onlar için.
Hayvana boyunduruğu taktım
Denizcilere de yelkeni verdim
... beşerî sanatların hepsi Promete'den gelir.
Açıkçası ben, tanrıların nefret ederim hepsinden.

•→Eşil
Zincirlenmiş Promete

Sana hakikati açıklayacağım...
Kulak ver ilâhî söze...
tefekkür et dünyanın tek yaratıcısını,
şu ölüm nedir bilmeyeni.
O'dur bütün kâinata hükmeden...

Hiçbir ölümlü göremez
insanların Rabbını,
Keldanî ırkından gelen
birkaç kişinin dışında.
Çünkü bu ırk biliyordu
güneşin yürüyüşünü
ve göğün yeryüzü çevresinde
dönüşünü...
Ve biliyordu
göğün kendi ekseninde
muntazaman fırdolayı devredişini...

•→Elözis'in Dinî Sırları
Orfizm İlâhisi

Kral Pante ile Doğu'dan gelmiş
Tanrı Dionizos arasındaki konuşma:

Pente: Tanrılığını duyurmaya geldiğin
ilk ülke burası mı?
Dionizos: Bütün barbarlar Baküs şenliklerini
korolar hâlinde kutluyorlar.
Penthée: Evet, onlar Grekler'den çok daha
az sağduyulular.
Koro: İlâhî iradenin tezahürleri sayısızdır,
bizim beklentimize karşı ortaya koydukları
hâdiseler de sayısızdır.
...bir tanrı onlara yolu açar.

↔Öripides
Baküs Râhibeleri

Kreon: Kanunlarımı çiğnemeye cür'et ettin demek?
Antigon: Evet. Ben senin kararlarının, senin,
sen ölümlünün ilâhların yazılmamış, fakat
değişmez kanunlarını çiğneyebileceğin
kadar güçlü olduklarını sanmıyorum.
.....
Ve ben sana çılgınca davranmışım gibi
görünüyorsam eğer, beni bir kaçık, delilikle
itham ettiğindendir herhâlde.
.....
Ben kine değil sevgiye yardım etmek
için yaratılmışım.

↔Sofokles
Antigon

BÜYÜK İSKENDER İMPARATORLUĞUNDAN ROMA İMPARATORLUĞUNA

Grek siteleri, önce *Eflâtun*'un, ardından da *Aristo*'nun eski yapılara bir dönüş veya Mısır ve kastları gibi dış modelleri taklitle boşu boşuna önlemeye çalıştıkları bir çöküşe yuvarlandıkları sırada, Makedonyalı bir kral olan *Büyük İskender,* bir hâmi ve bir general olarak Yunanistan'ın liderliğini üstlendi (MÖ 336). Asya'ya geçerek Ahemeniler'in Pers İmparatorluğu'nu devirdi. Bu imparatorluk gibi İndüs ve Nil kıyılarına uzandı. Grek olmayanları *"Barbar"* olarak gören (hani şu *Oripides'in* İfijeni'sine *"Barbar kölelik, Grek hürriyet için doğmuştur"* dedirten) Grek ırkçılığıyla bağları koparark İran, Hint, Mısır ve Yunanistan'ın büyük medeniyetlerini birleştirmeyi denedi.

Büyük İskender'in MÖ 323'te ölümünden sonra, kurduğu İmparatorluk dağılır ve halefleri arasında parçalanır. Bu imparatorluk, dört yüz yıl sonra, ancak Roma hâkimiyeti döneminde yeniden eski hâline kavuşacaktır.

Roma İmparatorluğu felsefede, edebiyatta ve sanatlarda esas itibariyle Grek kültürüne yeni hiçbir şey ilâve etmez ve sınırları dışında kalan bütün diğer milletlerin kültürünü (bilhassa da Hint, Pers veya Çin gibi Asya kültürlerini) tanımaz ve bilmez. Roma, egemenliğini ancak ordularının, adlî ve idarî teşkilâtının üstünlüğü ile göstermiştir.

Roma İmparatorluğu bütün mağlup milletleri soymak suretiyle yaşadı. Tâ ki imparatorluk MS 4. yüzyılda, dış istilâlardan daha ziyade iç çöküntüler ve general ve tâbilerinin isyanları yüzünden son nefesini verinceye kadar... Savaşmak ve yönetmekten başka bir şey bilmeyen her toplumun dayanıksızlığı ve kırılganlığı, böylece bir kere daha gözler önüne serilmiş oldu.

HRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU
1. Yüzyıldan 4. Yüzyıla

Bahsettiğimiz bu Roma imparatorluğunun içinde, fakat ondan bağımsız ve ona rağmen, ilk imparatorlar zamanında, Ortadoğu'da Hristiyanlık doğdu.

Tıpkı *Upanişadlar, Bhagavad Gita, Zend-Avesta* veya Taoizm, büyük İsrail peygamberlerinin ve *Buda*'nın veya daha sonra İslâm sûfilerinin mesajı gibi, evrensel boyutta manevî bir olaydı bu.

Hazreti *İsa*'nın mesajının merkezinde İlâhî Hükümranlığın müjdesi vardı. Yahudi mesihçiliğinin tarihî anlamındaki bir İlâhî Hükümranlığın müjdesi değildi, tam aksine, Doğu'nun bütün büyük keşiflerinde (gönül gözüyle görmelerinde) olduğu gibi ferdî benliğin (nefsin) sınırlarından soyunarak derununa da, dışarısına da bakmasını bilen insanın bir uyanış âlemiydi bu.

Bu mesajın esası, insanların umuduna bir anlam, yani yaşaması, ölmesi ve dirilmesiyle Allah'ın oğlu olduğunun şahitliğini veren Hazreti *İsa*'nın anlamını kazandırmaktı. İnsan için *"Allah'la birlikte olma"*'nın ne demek olduğunu, insana doğru gelen Allah ile iman yoluyla Ona doğru giden insanın karşılaşması olarak açıklıyordu.

Bu mesaj, hürriyeti yaşamanın yeni bir tarzını getiriyor, dolayısıyla, Grek filozoflarında olduğu gibi, artık zorunluluğun bilgisini değil, devamlı yaratış eylemine katılmayı öğretiyordu.

Sevgiyi yaşamaya yeni bir tarz getiriyordu. Yani, artık sevginin sevgisi demek olan Eflâtuncu *eros* (cinsel eğilim ve arzuların topu) değil, başkasına karşı mutlak sevgi duymayı aşılıyordu. Tanrı'yı Roma imparatorunun mutlak gücüyle değil de, çarmıha gerilmiş Hazreti *İsa* ile özdeşleştirmek suretiyle bütün Greko-Romen değerlerinin kökten altüst edilişini ilân ediyordu.

Bu yeni inanç önce Antakya ve İskenderiye'de, yani Asya ve Afrika'da yayıldı.

Kısmî değişikliğe uğramış bir Yahudi Mesihçiliğini haydi haydi sahiplenmiş olan bu din, Eski Yunan ve Roma'ya, yani Avrupa'ya ayak bastığında, İskenderiyeli *Clément*'dan Aziz *Augustin*'e kadar uzanan kimseler tarafından kendisine ilkin Grek felsefesi yamandı. Ardından bu din, Roma boyunduruğu altında belleri bükülmüş halkları bir yangın misali sarıp kavradığında ve böylece de zayıflar bir güç hâline geldiklerinde de, Roma imparatoru *Konstantin,* bu güçten yararlanmak maksadıyla Hristiyanlığa girdiğini ilân etti; gerçekte ise ölünceye kadar, güneşe tapan ve çok tanrıcılığın (paganizmin) *Tek Ruhanî Lideri* olarak kaldı. İmparator *Konstantin*, kendisini Çarmıh'ta âcizce gerilir gösteren bir *İsa*'ya imanı, insanlararası hiyerarşinin kefili, mutlak güç sahibi bir Allah'ın Kilisesi şekline dönüştürdü. Hazreti *İsa*'nın bir mozayikte, Bizans generali üniformasıyla görüneceği zaman artık pek uzakta değildir. Hristiyanlığa karşı yapılan zulüm ve baskılar, onu tahrip etmeye muvaffak olamamışlardı. Hristiyanlığın Grek akılcılığı ve Roma teşkilâtçılığıyla çarpıtılarak devlet dini hâline dönüştürülmesiyle bu iş başarılmış oldu.

Hristiyan umudunun büyük tarihî bozgunudur bu, Batı'nın ve efendilerinin Prometeci projesine yüzyıllar boyunca katılmasından ileri gelen bir bozgun...

İsa dedi:

"Size rehberlik edenler,
'İşte bakın, Hükümranlık göktedir' derlerse,
o zaman kuşlar sizden önde olacaklar demektir.
Eğer onun denizlerde olduğunu söylerlerse size,
o zaman balıklar sizin önünüze geçecekler.
Oysa İlâhî Hükümranlık sizin hem içinizde
hem de sizin dışınızdadır.
Siz nefsinizi bildiğiniz zaman,
siz de bilinmiş olacaksınız.
Ve o zaman anlayacaksınız ki
sizler Yaşayan (Hayy) Baba'nın oğullarısınız.
Bunun aksine, eğer siz nefsinizi bilmeyecek olursanız,
bu demektir ki siz fakirlik içindesiniz,
hatta siz fakirliğin ta kendisisiniz."

Toma İncili (3)

İsa dedi:

"Ben âlemin ortasına gelip durdum
ve onlara ten içinde göründüm
Onların hepsini sarhoş buldum.
Susuz kimseye rastlamadım aralarında
ve ruhum insanoğulları için acı çekti."

Toma İncili (28)

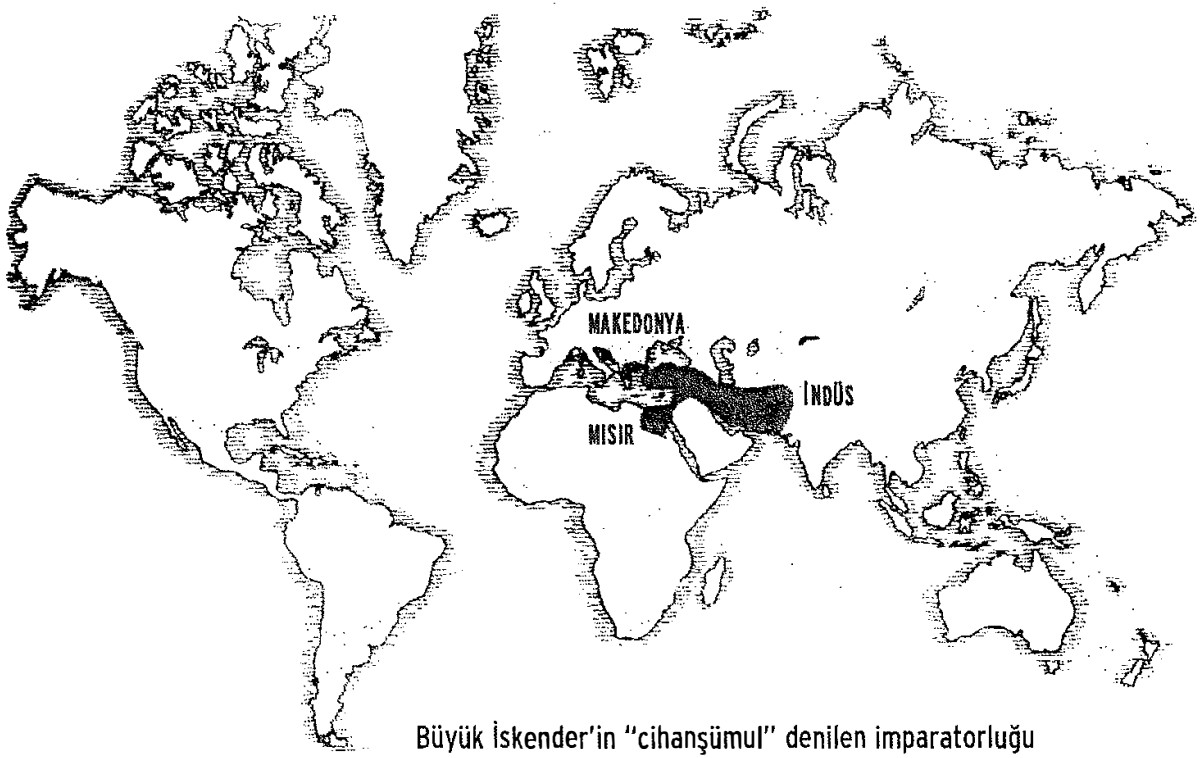
Artık yaşayan ben değilim,
bende yaşayan sadece İsa'dır.

↔Aziz Pavlus,
Galatyalılara Mektup (2,20)

HİNDİSTAN
ve
ZİRVESİ GUPTALAR
4. - 5. Yüzyıllar

Dünya bundan böyle yek vücut,
fakat tek cemaat değil...
Bu cemaati gerçekleştirmek için,
sadece tekniklerin ve bilgilerin
aktarılmasından ibaret kalmayan,
aynı zamanda eylemin anlam ve
gayelerini de araştırmaya çağıran
bir eğitim sistemine muhtacız...
Bunun içinse dünyanın bütün
bilgeliklerini seferber
etmek zorundayız...

Sarvepalli Radhakrişnan
Doğu Dinleri ve Batı Düşüncesi



Büyük İskender'in "cihanşümul" denilen imparatorluğu

Hindistan ilk defa Moryalar Hanedanı (yaklaşık MÖ 322-185) tarafından birlik ve bütünlüğe kavuşturulmuş ve İmparator Açoka'nın yaklaşık MÖ 273-232) Budizm'e girmesinin ardından, misyonerleri vasıtasıyla, sınırlarının çok daha ötelerine kültür ve medeniyetini yaymıştı: Çin'den Akdeniz'e, İran'dan Güneydoğu Asya'ya kadar.

Kuzey Hindistan ile Afganistan'ın önce valiler, peşinden de Grek kralları (özellikle Menandros) tarafından iki yüzyıldan fazla hâkimiyet altında kalmasından sonra, MS 30 ile 244 yılları arasında yeni bir imparatorluk kuran Kuşanlar, ilk defa olarak Hindu Kuşlar'ın güney ve kuzeyi olmak üzere her iki yamacına da egemen oldular. Hindistan 320 yılından 8. yüzyıl ortalarına kadar, Guptalar ve halefleri sayesinde, bütün alanlarda bir zirve dönemi tattı. Kendileri de şair, müzisyen ve sanatsever olan Guptalar'ın sarayında gerçek bir sanat, fikir ve ruh rönesansı yaşandı. Böylece Nagarjuna, Asanga ve Vasubandu'nun Buda mistisizmi, Çankara'nın Brahman mistisizmi ve Kalidasa'nın şiiri çerçevesinde, mimarî, heykeltıraşlık ve resimde Hind kültürünün özgünlüğü gerçekleştirildi.

HİNT SANATI

Guptalar döneminde Hindu mabedi son kesin şeklini aldı.

Hindu mimarîsi, sanat çabasının bütün şekillerinde olduğu gibi, dinî anlamıyla evrensel âlıengin bir ifadesidir. Mâbed, her şeyden önce, bütün kâinatın *"küçültülmüş bir modeli"*dir. Mâbedin şekli, üzerinde ilâhların yaşadıkları efsanevî *"Meru Dağı"nı* çağrıştırır. İlâhın tasviri içteki bir duvar oyuğuna hapsedilmiştir ve duvarın eteğinde mihrap yer alır.

Bu ilkel şema, şu sayacaklarımızın ilâvesiyle daha karmaşık bir hâle gelir: Sahanlıklar, düz damlar, merdivenler, kapalı galeriler ve küçük ek mâbedleri bulunan katlar; oymalı ve boyalı bir dekor ve binaya hâkim olan büyük bir külâh. Fakat plânın genel maksadı pek o kadar değişiklik göstermez. 6. yüzyılda, Hindu mimarisînin gerçek bir ansiklopedisi olan *Varahamihira'*nın *Brihatesamhita*'sı anlamlar, yapılar ve metodların sistemli bir açıklamasını verir.

Gupta döneminin Buda mimarîsi giderek Hindu mâbedi modelini benimsedi. Çünkü ilerde de göreceğimiz gibi, Budizm bu dönem boyunca tedricen Hinduizm'in içinde eridi.

Bu mimarîye paralel olarak, Ajanta ve Elefanta'da görüldüğü üzere, kayalıklara oyulmuş manastırlar ve mâbedler çoğaldılar.

Gupta heykeltıraşlığı her şeyden önce dinîdir.

Yüzlerce yıl sırf îmalara dayalı (ayaklarının izi, boş bir taht, lotüs çiçeği, Uyanış ağacı, ilk vaazın iki ceylânı gibi) temsilinden sonra, ancak Milâdî takvimin başından itibaren *Buda* bir insanî çehreyle tasvir edilmeye başlandı. Bu durum, ya Grekler'in ilâhları temsillerinin etkisiyle olmuştur (meselâ Gandhara sanatında tasvir edilen ilk Budalar, Elenler'in Apollon'una benzerler) ya da yerli bir hazırlıkla ortaya çıkmıştır. Bu yerli hazırlanışın merkezi Kuşanlar devrinde Mathura olmuştur ve dış dünyadan hiçbir şekilde etkilenmemiştir.

Dördüncü yüzyıldan itibaren Gupta Hindistan'ının klâsik estetiği oluşmaya başlar.

Beşinci yüzyılda Mathura ve Sarnat'ta görülen hâliyle *Buda* heykellerinin geliştirildiği heykeltıraşlıkta, mudralar tarafından belirlenmiş, ellerin dinî mesajlar veren işaretleri yansıtılır. Heykellerin üstünden kıvrımlı giysiler yerini kıvrımların âhenkli hareketi altındaki çıplak vücuda bırakır. Derken geometrik bir biçime kavuşturulan yüz, Nirvana'ya erişmiş kimsenin yüzünün aldığı dinginliği ifade eder.

Bu dinî sanat hayatla dopdoludur.

Hindu estetiği, vücudun âhenkli ve şehevî canlılığını ifade etmek için, Grek estetiği gibi geometriden ilham almaz. Aksine bir kaşın, bir kolun veya kadın göğüslerinin çizimi için tabiattaki çiçek veya hayvanî eğrilerden esinlenir.

Son derecede şehvete dönük olan bu sanat erotizme büyük yer verir. Hint dansı, din dışı heykelciliğe kadar dinî heykelciliğe de ilham vermiştir. Vücudun, boynun, başın, kolların, ellerin, kalçaların pozisyonları, onların uyum ve âhengi, plâstik sanatlara geçmezden önce dansözler ve kibar fahişe aktrisler tarafından geliştirilip olgunlaştırılmıştır: Kalçaların ve başın sağa doğru o tahrik edici hareketi ile gövde üstünün ve bacakların sağa doğru hareketi gibi. Kadınlığın şanına yaraşan sanat tarihinin en güzel eserleri işte böyle doğdular, ki bunların başlıca nitelikleri arasında yer

alan dolgun göğüsler, ince bel, vücudun ritmik dalgalanışı alabildiğince vurgulanmıştır.

Bitki, kedi veya danstan yola çıkan bu stilizasyon biçimi Gupta sanatına, soyutlamaya pek fazla düşmeden natüralizmden kurtulma imkânı verdi. Ancak Guptalar'ın çöküşüyledir ki bir barok tarzı kendisini kabul ettirdi.

Dans ve hazzın jest ve ritimlerinin aynı şekilde farklılaşması da, Gupta resminde bazı Ajanta mağaralarının fresklerinde görüldüğü gibi gerçekleştirilir.

Râhiplerin vaazının resimlenmesi gibi dinî temalar, aşkın ve erotizmin din dışı temalarına sıkı sıkıya bağlıdır.

Sanatçı, genellikle, geniş düz renklerle işe koyulur. Lâcivert taşının derin mavilerini dışa vuran ve turkuvaz ile beyazların tonlarını hafifleştiren bir kızıl kahvenin sıcak renkleridir bunlar. Konular birbirlerine, ya arabesk tarzdaki soyut kıvrımlar ya da tabiatın lütuflarına son derece duyarlılığı ifade eden bitki süslemeleriyle bağlanırlar.

GUPTA ŞİİRİ

Şiir de doruğuna *Kalidasa*'nın eserinde (4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başı) ulaşır. Bu eserde Hindu hayat ideali, mistisizmi ve tabiat sevgisi dile getirilir. Bunu *Kalidasa*'nın gerek kralların *"güneş"* nesli hakkındaki *Raghuvamça* gibi destansı manzumelerinde, gerekse Hindu tiyatrosunun şaheseri *Çakuntala*'da görebiliriz. Bu son eser, Batı'da tanınır tanınmaz, lirizmi ve psikolojisiyle romantiklerin hayranlığını uyandırmıştır.

Şu dörtlüğünde Goethe onu yâd eder:

Bir yanda çiçekleri baharın,
Diğer yanda güzün meyveleri
Coşturan lütfu ve en kuvvetlisi yemeklerin
Derken yeri de göğü de anarım tek senin adınla,
Ey Çakuntala, işte bu tek kelime söyler her şeyi.

Lamartine ise bu eseri şöyle niteler:

"Hem destansı hem de dramatik bir şiir şaheseri. Kitabı Mukaddes'teki en pastoral, Eşil'deki en içli ve Racine'deki en sevecen yanları bu eser tek bir eylemde birleştirmektedir."

Çoğu zaman sevilen güzellik,
Acıklı ve sevecen bir şarkı
Hayaller kurdurur.
Bize...

Ve heyecanla çarpan kalbimiz
Anlamaya çalışır
Boş yere...

Ama bizler sevdik
Bir başka hayatta
Ve ağladık...

O hatırlayışın gizli ve hoş duygusunun
İlâhî olduğunu gördük
Ve tattık...

•→Kalidasa
Çakuntala, 5. perde

Bu kadın güzel... Fakat kendini adamış o çoktan...
Kimdir bu kadın?

Sen benim kocamdın diyor, ama ben
heyhat, hatırlamıyorum.
Neydi senin adın?

Arı lekeli çenekten hoşlanmaz
Yine de hayran olmaktan kendini alamaz.
Yağmurun dokunduğu altın sarısı yasemin karşısında
Tıpkı arıya benzerim ben de...

•→Kalidasa
Çakuntala, 5. perde

HİNT MİSTİSİZMİ ve BİLİMİ

HİNT MİSTİSİZMİ

Bütün Hint sanatı temel ilhamını Hint ruhanîliğinde bulur. Nitekim Guptalar döneminde mistisizm doruk noktasına, Budizmin en büyük meczuplarıyla *(Asanga, Vasubandhu, Nagarjuna)* ulaşır. Bu durum, beşerî tecrübeden alınmış imgelerden hareketle Allah'ı temsil etmeyen Budizm'in, Hinduizm içinde eridiği ana kadar devam eder. Zaten Hinduizm ile Budizm arasındaki en önemli sentez de Gupta sonrası dönemde, *Çankara* tarafından (800'e doğru) gerçekleştirilir.

Dördüncü yüzyıl sonunda yaşayan *Asanga* ile küçük erkek kardeşi *Vasubandhu,* kurtuluşa engel olan beden ve düşüncenin bütün katılıklarının ötesindeki mistik düşüncenin nasıl bir tecrübe olduğunu gösterdiler. Bu öyle bir tecrübedir ki, bu tecrübenin içinde mutlak, artık insan tarafından ortaya konan suretlerle perdelenmez.

"Çocuksu insanlarda, gerçekliği olmayan şey hakikî gerçekliği her yerde gizler. Buna karşılık, bodhisattva'lar nezdinde, hakikî gerçeklik, gerçek olmayanı kovup atarak, apaçık ortaya çıkar. Yalanın kayboluşu ve doğrunun ortaya çıkışı, çok önemli bir ters yüz olmadır ve bu bir rahatlamadır, bir kurtuluştur. Çünkü insan başına buyruk bir tarzda hareket eder."

Asanga aydınlanmaya, yani *"Mahayana"*ya ulaşmanın ana yolunu tarif ederken şunları yazar:

"Mahayana, bilginin azametidir; ferdde ve eşyada nefsin yokluğudur; enerjinin boşalmasının, selâmet vasıtalarının kullanılmasının büyüklüğüdür, çünkü insan kirlilikten (günahtan) arınmadıkça oluşumdan kopamaz. İlk uyanış ve (arzu ve nefisten) o büyük ve mükemmel kopuş gerçekleştiğinde, bir Budanın başarı ve eylemlerinin azametiyle karşılaşırız. İşte Mahayana denilen hâl budur."

Asanga bu yolla bütün halkların ve bütün zamanların mistik düşüncesine kavuştuğunun bilincindedir. Çünkü diğer mistik düşüncelerle karşılaşma, oluşumun yükselişinden (med hâlinden) kurtulunur kurtulunmaz gerçekleşir. İşte *Buda*'nın mistik mirası budur.

Arzudan ve küçük benden (nefisten) kurtulan mistik, ilâhî hürriyete ermeye bütünüyle hazırdır. Bu bakımdan *Nagarjuna,* tarihin tanıdığı en büyük mistiklerden biridir. Çünkü o, varlığın şairâne devamlı bir yaratış gibi kendisinden fışkırabildiği o tam boşluğun tecrübesine ermiştir.

Düşüncelerimizin, hayallerimizin ve arzularımızın sessizliği içinde keşfettiğimiz mutlak Gerçeklik (Tanrı), âlemin üstünde, âlemden kopuk bir Gerçeklik değildir, çünkü var olan yalnızca O'dur, onun için de bize birliği bulduranak kendi kuruntularımızdan kurtarır.

Nagarjuna'nın eşyanın her türlü kısmî görünüşünün gerçekliğini inkâr ederken kullandığı diyalektik, şartsız (mutlak) olana erişmede bütün büyük mistiklerin kullandıkları bir "olumsuz yol (Allah şu değildir, bu değildir, şöyle değildir, böyle değildir...)" uygulamasıdır.

"Mademki şartlar olmadan ortaya çıkan hiçbir şey yoktur, öyleyse bir boşluk içermeyen hiçbir şey de yoktur."

Çankara'nın bütün derdi, mutlak'a erişmenin (Tanrı'ya ulaşmanın) en iyi yolunu şaşırmış hâldeki çağdaşlarının seviyesine göre düzenlemekti.

Gupta sonrası dönemde, 8. yüzyılın sonuna doğru dünyaya gelen *Çankara, Vedanta* doktrinini uzlaşmaz bir *"ikici (düalist) olmayan"* mantıkla yorumlar. Yani *Çankara*'ya göre, aynı zamanda hem varlık, hem bilgi

ve hem de sonsuz mutluluk olan Brahman'ın dışında başka gerçeklik yoktur. İnsanın kendisini bilmesi demek, kavramlara ve dile indirgenemeyen bu gerçekliğin bilincine bizzat kendisinin ermesi demektir. Bu kendini biliş, arzularının küçük beninden (nefisten) kurtulup selâmete eriştir.

Bu bilgiye erişmenin yolu olumsuz yoldur. Dolayısıyla Gerçek, Çankara'nın ifadesiyle *"sınırlamaların sebep olduğu bütün farklılıkların bertaraf edilmesiyle"* elde edilemez, âyinlerle veya zihnî tasavvurla da asla gerçekleşmez.

Güneşin aydınlık, suyun serinlik
ateşin de sıcaklık olması gibi
Kendilik de Varlıktır, Bilinçtir,
üstün Mutluluktur. (24)

Veda ilâhîlerinin *olumsuz yolu* ile:
"Kendilik bu değildir; şu da değildir".
Görünen o ki, nesne gibi sonlu, sınırlı
ve de denenebilen Kendilik olamaz.
Bedenimizin olduğu kadar, düşüncelerimizin de
Kendiliğini ayırdetmesini bize öğreten dört kutsal
Formül bize ferdî benin kimliğini ve onu kuran
yüce kendiliğin kimliğini bildirirler.
Bu dört kutsal hakikat şunlardır:
Bilinç Brahman'dır (İlâhî olan).
Ben Brahman'ım
Sen busun.
Senin "kendilik"in Brahman'dır. (30)

•→Çankara
Kendini Bilme

Şartlanmalarından kurtulan bilge
her yerde olan o Varlığın içine girer
ve artık ondan ayırdedilmez olur
su içindeki su, havadaki hava,
ateşteki ateş gibi...

Saf bilincin Okyanusunu
bölüm bölüm bölen kuruntu
ne kadar da büyüktür...

Ey Rabbim, her türlü ayrılık kalksa bile ortadan
yine de Sen'deyim ben,
değilsin bende asla Sen.
Dalgalar Okyanusun malıdır,
Okyanus Dalgaların değil.

•→Çankara
Veda İlâhî ve Şarkıları

HİNT BİLİMİ

Batı'da genel olarak yaygın ve bir o kadar da yanlış olan bir önyargının aksine Hindu ruhçuluğu, Hint kültürünü bilimsel araştırmadan hiç bir şekilde uzaklaştırmamıştır. Üstelik bilimi, derin gerçekliğin incelenmesinin bütünü içinde, "Maya" âleminin tezahürlerini araştırma olarak zorunlu kılmıştır. O yüzden de bilimi, kendisinden çıkarılabilecek pratik kullanımdan asla ayırmamıştır.

Nitekim *Shri Aurobindo*, 1936 yılında şöyle yazıyordu:

"Zihnen gelişmiş, bilimsel bilgileri ve tabiata hâkimiyeti bakımında güçlü (...), fakat gönül ve ruhça gelişmemiş insan, bir hayvanın arzularını tatmin etmek için bir yarı ilâhın gücünü kullanan bir çeşit aşağılık şeytandan başkası değildir."

Bu tavır, bırakın bilimsel araştırmayı frenlemeyi, aksine Hindistan'ın bilimlere zengin bir katkı yapmasına imkân vermiştir:

Matematikte, Hindistan eski Yunan'ı çok gerilerde bırakmakla kalmamış, Batı biliminin yüzyıllarca sonra yapabildiği bir çok buluşları da gerçekleştirmiştir. Nitekim daha beşinci yüzyıldan itibaren Hindistan ondalık sistemi biliyordu ve daha sonra bunu Müslümanlara aktardı. Cebir Hindistan'da doğdu ve *Bhâskara,* diferansiyel hesap ilkesini *Newton*'dan beş asır önce buldu.

Astronomi ve tıpta da aynısı oldu. Hindistan kan dolaşımını *Harvey*'den on beş yüzyıl önce tanıdı.

Beşinci yüzyılın Hintlileri metalürji tekniklerinde demiri arıtmada öyle bir dereceye vardılar ki, bu noktaya Avrupa ancak 19. yüzyılda ulaşabilmiştir.

Psikoloji ve psikosomatikten bahsetmeye hiç gerek yok. Çünkü Hint ruhçuluğu asırlardan beri kendini bulma ve kendine hâkim olmada, bizim pozitivist yönlendirme ve şartlandırma tekniklerimizden hep kat be kat önde olmuştur.

HİNDİSTAN'IN KRONOLOJİSİ

MÖ 2500-1500	:	İndüs medeniyeti (Mohenjo-Daro, Harappa)
MÖ yaklaşık 1500	:	*Rig-Veda*'nın yazılmaya başlanması.
MÖ 1000	:	*Mahabarata* destanının tarihî temelleri.
MÖ yaklaşık 600	:	*Upanişadlar*'ın başlangıcı.
MÖ 512	:	Pers kralı *Daryüs*, İndüs vadisine bir sefer düzenler.
MÖ 480	:	*Buda*'nın ölümü.
MÖ 326-325	:	Büyük İskender, İndüs vadisine ulaşır ve orada Persler tarafından kurulmuş "satraplıkları" yeniden düzenleyip eski duruma getirir.
MÖ 322	:	*Şandra Gupta, Moryalar* hanedanını kurar.
MÖ 273-232	:	Budizme geçen ve Sri Lanka'dan Filistin'e kadar misyonerler gönderen *Açoka*'nın hükümranlığı.
MÖ 3. yüzyılın sonu		
2. yüzyılın başı	:	Açoka İmparatorluğu yavaş yavaş bölünür.
MÖ 2. - 1. yüzyıl	:	Çungalar hanedanının tahta çıkışı (M.Ö. 185). Grekler kuzeydoğu Hindistan'a egemen olurken bunlar doğu Hindistan üzerinde hâkimiyet kurarlar. Yunanistan ve Roma ilişkiler artar.
MS 1. yüzyılın ikinci yarısı	:	Kuşanlar hanedanının tahta çıkışı. Roma'ya ve Çin'e heyetler gönderilmesi. 2. - 3. yüzyıl Kuşanlar'ın doruk noktası. Bunların en büyük hükümdarı, 2. yüzyıl ortasında, Kral Kanişka'dır. (Astronomi, tıp ve felsefede büyük buluşlar; Gandhara ve Mathura sanatı).
Yaklaşık 320-480	:	Guptalar hanedanı. Hint kültürünün zirvesi (Şair Kalidasa'nın eseri. Ajanta freskleri). Guptalar'ın halefleri onların büyük geleneğini 8. yüzyıl başlarına kadar devam ettireceklerdir.
712	:	İslâm İndüs vadisinde ilerler.
8. yüzyılını sonu	:	Filozof Çankara'nın eseri.
9. yüzyıl sonu	:	Türkler Hindistan'a nüfuz ederler.
1210	:	Delhi Sultanlığı'nın kurulması.
1398	:	Timurlenk'in istilâsı.
1336-1565	:	Hindistan'ın güneyi millî bir krallık (Vijayanagar) olarak kalır ve orada sanatlar serpilir.
1498	:	Vasco de Gama Kalküta'ya ayak basar ve Portekiz ticaret acenteleri yerleşmeye başlar.
1526	:	Moğol İmparatorluğu'nun kurulması.
1600	:	Doğu Hint bölgelerinde İngiliz Kumpanyasının yerleşmesi.
1602	:	Doğu Hint bölgelerinde Hollanda Kumpanyasının yerleşmesi.
1664	:	Doğu Hint bölgelerinde Fransız Kumpanyasının yerleşmesi.
1799	:	Hindistan'ın güneyi İngilizlerin denetimine geçer.
1857-1858	:	Hint millî direnişinin başlangıcını belirleyen Hindistan askerlerinin isyanının İngilizler tarafından sert bir şekilde bastırılışı.
1869-1948	:	Hint direnişini toparlayan *Gandi*'nin hayatı.
15 Ağustos 1947	:	Hindistan'ın bağımsızlığının ilânı.

ÇİN
ve
DORUK NOKTASI SONGLAR
960 - 1276

Çin tarihi, otuz asırdan daha fazla bir süre, bozkır göçebelerinin baskı ve istilâlarıyla, dönem dönem engellenen, zaman zaman da püskürtülen, artan bir yayılmacılıkla orantılı yürümüştür. "Savaşçı Krallıklar" (MÖ 481-221) döneminin kargaşalarından sonra, ilk birleşme ve merkezileşme Han hanedanı (MÖ 206 ile MS 220 arası) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bozkır göçebelerinin tekrar tekrar boy göstermeleri "Üç Krallık" ve "Altı Hanedanlık" (220-580) devrindeki iç savaşlarla iktidarın parça parça olmasından sonra, Sueiler (581-618) ve bilhassa T'anglar (618-907) tarafından yeni bir istikrar dönemi kurulmuştur.

Bir başka iç savaşlar döneminin ardından, bozkırlardan gelen yeni bir saldırı yüzünden 1127 sonrasında, Çin'in güneyine doğru geri çekilmiş olsalar bile, Songlar hanedanı (960-1276) ile birlikte Çin İmparatorluğu bir kere daha birliğe kavuşmuştur. Songlar, dış fetihlerden vazgeçip Çin'in iç hayatını yeniden düzenleyerek, felsefe ve din, bilim ve sanatlar gibi bütün alanlarda yeni oluşumlara imkân hazırlayan ortamlar meydana getirmişlerdir.

ZEN BUDİZMİ

Gupta Hindistan'ın yükselip gelişmesi, altıncı yüzyıldan itibaren Çin'e Budist misyonerler sevketmişti.

Fakat Budizm ancak *Huei-neng* (638-713) ile birlikte Çin kültürü içinde kök saldı: Gerçek tabiatımızı bulmak için ben'in (nefsin) sınırlarını aşmak ve bunu da ben'e ve ben'in (nefse ve nefsin) arzularına bağlanmamak suretiyle kendimizde boşluk oluşturmak... İşte Budizm'in özü bu idi.

Fakat başka bir âleme girme yolunu gösteren Hindu metafiziğinin yerini, *Huei-neng*'le birlikte Çin geleneğinin baş özelliği olan gündelik hayat içine kesin bir yöneliş almıştır. *"Aydınlanma"* (yani yüce gerçekliği arayış, bireysel olmayan gerçek tabiatımızı buluş) artık ruhun tedricen manevî âleme dalmasıyla elde edilmez; aydınlanma, mantığın ve kelimelerin dışında kalarak âniden ortaya çıkabilir. Song döneminde Çin'e egemen olacak olan Zen Budizmi işte budur.

Bizim ınektebimizde,
öz olarak "davranmama"yı,
temel olarak "bilmeme"yi,
ana prensip olarak da "bağlanmama"yı
esas almak gelenektir.
"Davranmanıa",
dışarıdan hiçbir şeyin boyun eğdirmesine
veya hükmetmesine izin vermeme anlamına gelir.
"Bilmeme",
özel bir düşünce veya kuruntu şeklinin
insanı durdurmasına
veya sürüklemesine fırsat vermemektir.
Bu dış boşluktan doğan "bağlanmama"
ise, bizim hakikî varlığımızdır.
...
"Ben",
beş duyunun bir araya gelmesiyle meydana
getirilmiş sadece bir hayalettir
ve bu hayaletin mutlak gerçeklikle
hiç bir alâkası yoktur.

↔Huei-Neng
Vaazlar

ÇİN BİLİM ve TEKNİĞİ

ÇİN BİLİMİ

Çin bilimi, kökenlerinden itibaren (*Yi King*'den veya *"Değişmeler Kitabı"*ndan itibaren) başlıca üç özellik taşır:

İlk önce, Çin biliminin mantık-mekanik değil, *diyalektik* yaklaşımı sözkonusudur: "Yang" (pozitif) ile "Yin" (negatif) ilkelerinin karşılıklı etkisi olayların yegâne bütünlüğünün içindeki med-cezir, etki-tepki kavramını içerir.

Ardından, Çin biliminin dünya hakkında *organik* görüşü sözkonusudur. (Bu görüş, *Demokrit*'in, *Descartes*'ın, *Laplace*'ın Batılı mekanikçiliğinden çok uzaklardadır.) Her olay bütün diğer olaylara bağlıdır. Bu organik model büyük bir verimlilikle kendisini göstermiştir. Nitekim Çinli bilginler (atom ve boşluk konusundaki mekanikçi teorilere değil de) sürekli alan teorilerine öncelik vermek suretiyle ilk defa pusulayı icat etmişler, med ve cezir teorisini keşfetmişlerdir. Yanlış *"uzaktan etki"* meselesi onlar için mevcut değildi. Onun için mıknatıslı bir iğnenin kuzeyi belirlemesi veya ayın okyanuslar üzerinde çekimini göstermesi, evet bunlar, bütün varlıkların tek bir alana bağlı bulundukları bir dünyanın özel durumlarından ibaretti.

Son olarak da, Çin matematiği *cebir ve geometri* kafasının ürünüdür. Çin matematikçileri 12. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar dünyaya denklemleri çözmeyi öğrettiler. 1300 yılında, (Batı'da *"Pascal üçgeni"* denilen)

üçgen Çin'de çoktan biliniyordu. (*Pascal*'dan tam dört asır önce).

Çinliler ilk defa ondalık kesirleri buldular ve sayıları dokuz rakamla birlikte sıfırı temsil eden bir beyaz boşluk bırakarak ifade etmesini bildiler.

ÇİN TEKNİĞİ

Çinlilerin tekniğinin ileri oluşu da tartışma götürmez.

Saatçilik ve "saat maşası" hareketi, Çin'de, T'anglar devrinde (Avrupa'dan altı yüzyıl önce) biliniyordu.

Kâğıtçılık ve matbaacılık, *Gutenberg*'den 700 sene önce Çin'de icat edilmiştir.

Milâttan sonra 610 yılında Çin'de demir zincirlerle tutturulmuş bir asma köprü çoktan mevcuttur.

Çarklı değirmen Çin'de *Mithridate*'ınkinden iki asır önce görülür. Gemide kıç bodoslama dümeni, çarklı tekerlek Çin'de Avrupa'dan bin sene önce ortaya çıkar. O kadar ki, Avrupa *"büyük keşifler"*ine başlamazdan önce, Çin gemileri çoktan Kamçatka ile Madagaskar arasında dümen kırıyorlardı.

Top barutu Çin'de, T'ang hanedanı zamanında 9. yüzyılda kullanılmıştır.

ÇİN'DE KÜLTÜR ve SİYASET

FELSEFE

Çin'in 9. yüzyıldan itibaren (*Gutenberg* Avrupa'sından yedi asır önce) matbaa ve onun seyyar harfleri sayesinde, bilgilerin geniş çevrelere dağılımı ve büyük sentezler yapılması mümkün oluyordu. Sözgelimi, Çin'in genel tarihi ve ansiklopediler (dünyanın tanıdığı ilk ansiklopedi Çin'de 978 yılında yayınlanır) bunlar arasında sayılabilir. Budizm'le ilgili yazılar, ardından da Taoizm'in üstatları 1019 yılında antoloji olarak piyasaya sürülür.

Sekizinci yüzyıldan itibaren ve daha kesin bir tarih olarak da İslâm fethinden sonra Budizm Hindistan'da kaybolduğu için, Hint nüfuzu kendisini gösteremez olur. Derken Çin'in iki büyük doktrini olan Taoizm ve Konfüçyanizm ile kaynaşan Budizm tamı anlamıyla Çinlileşir.

Bu sentez, Çin tarihinin en büyük filozofu *Çu-Hi* (1130-1200) tarafından gerçekleştirilir. *"Bağlanmama"* yoluyla kendimizde gerçekleştirilen *"boşluk"* sayesinde (tıpkı, beş asır sonra, *Aziz Jean de la Croix "Allah'ın bizde bütün yeri işgal etmesi için kendimizde mutlak boşluğu meydana getirmemiz gerekir"* diyerek çok güzel bir şekilde ifade edeceği gibi) erişilen *"son gerçeklik"*'in araştırmasını derinleştiren *Çu Hi,* bu son gerçekliği *Lao-tsö* ve *Çuang-tsö*'nün Tao'suyla özdeşleştirir. Varlıkların menşeinde, varolmama (yani imkânlar bütünü) vardır ve o hâlde gerçek, devamlı yaratılıştır.

Böylece *Çu Hi,* Hindu, Brahmanizm ve aynı zamanda da Budizm metafiziğinin en ileri keşiflerini yakalar.

Çu Hi'de tam anlamıyla Çinli olan yan, tabiat kanunlarına, yayılmanın ve farklılaşmanın, gelişmenin ve belirsizliğe dönüşle gerilemenin (ki biz buna günümüzde entropi adını veriyoruz) büyük ritmine verdiği önemdir.

Nihayet, insanla tabiatın, maddeyle ruhun derin birlikteliği içinde, ahlâkî kanunlar, kozmik kanunlardan çıkarılabilirler. Bu sentez, *Konfüçyüs*'ün (bugün pozitivizm diyeceğimiz) deneyciliğinin tersine, ahlâka felsefî bir temel kazandıran bir Yeni - Konfüçyanizm'dir.

Taoizm'in ve Zen Budizm'in dünya görüşü, bütün Song döneminin bütün oluşumlarının, yani mistisizmden bilimlere ve sanattan siyasete kadar her türlü çabanın merkezinde yer alır.

Çünkü Song dönemi, siyasî yöneticilerin aynı zamanda kültürün doruklarında gezindikleri, dünya tarihi içinde bir eşine daha rastlanılmayan kendine özgü bir andır.

1069'dan 1085'e kadar başbakanlık yapmış olan *Wang An-şih* (1021-1086), sadece Konfüçyanizm'in kanunî eserlerinin yeni anlamını büyük bir eserde *("Üç Klâsiğin Yeni Anlamı")* ortaya koyan bir filozof olmakla kalmamış, aynı zamanda, ortaya koyduğu *"Yeni Kanunlar"*ı ile bir tarım reformu, plânlı bir ekonomi ve bütünü itibariyle de bir çeşit "Devlet sosyalizmi"ne yönelen bazı sosyal kanunlar tesis ederek bir tür Çin New deal*'ını gerçekleştirmiştir.

Devrinin büyük şairlerinden biri de olmuştur.

* Başbakan Roosevelt'in 1929 bunalımını aşmak için ABD'de ortaya attığı yeni bir iktisadî ve siyasî strateji, çev.

Her ne zaman okusam Şao Ling'in
(Tu Fu) şiirlerini,
Her şeyin ilkesiyle yüz yüze bulurum kendimi...
.....
Ah! Burada bana yoldaşlık etmek için
Kalkıp da gelebilseydi bilseydi ölülerin arasından!
.....
Yaşlılığın önünde savruluyor bedenim
bir o yana bir bu yana
Sıkıntılarım arasında habire yol sormaktayım.
Ç'u sınırlarının ötesinde geniştir yeryüzü.
Dalar beş gölün içine, basıktır gökyüzü.
Bulutlar, bakıyorum da sıvışıp gidiyorlar
Ruhumu da beraberlerinde sürükleyerek.
Mehtapta durmadan yürüyorum sessiz,
benim gölgem de Ay gibi kimsesiz.

Sonbahar rüzgârıyla hüznüm yükselir
ve doğduğum âlemin hatıralarının gölgesini
bana sadece o garip türküm getirir.

•→Wang An-şih

SONG ŞİİRİ

Wang An-şih'in en yürekli hasımlarından biri Song döneminin en büyük şairi olan *Su-şih* (1036-1101) idi. Kendisine, *Su Tong-p'o* (Toprak Adamı) lâkabı takılmıştı. Çünkü, yüksek düzeyde memur ve bakanken bir çok talihsizliklere, gözden düşmelere uğramış ve bu yüzden tarlalarda çalışmayı zevk edinmişti.

Devlet adamı, Taocu büyük keşişlerin dostu mistik ve ressam olan *Su-şih,* Çin şiirine yeni bir yön verdi. Yine bir devlet adamı ve yazar olan üstadı *U-yang Hsiu*'nun (1007-1072) ardından o, Hanlar'dan beri Çin şiirinin omuzlarına çöken hüzün yükünü kaldırıp attı ve insanın kaderinden çok daha sık olarak insanın görevinden bahseden Konfüçyüsçü hümanizmin büyük iyimserliğini yeniden yakaladı.

Song şiiri gündelik, alışılagelen hayattan seve seve söz eder. Bu şiir, insanın kozmosla olan birliğinin derin anlamını hiç de ihmal etmeksizin, sosyal sorumluluk hissiyle dolar taşar.

Berrak rüzgâr - Kim o?
Kendisine bir ad vermeden sevebilirim ben onu ancak,
Ve kim olduğuıu hünkârca davranışlarından sezerim.
Çemenler, koruluklar onu tesbih ederler.
Dalaletin yollarında amaçsız dolanırız bizler.
Ve gemimiz, yapa yalnız, istikametini kaybeder,
Yana yatarsa, akıntı ortasında, göğün karşısında,
Sonsuzluğa adanmış kadehimi kaldırarak,
Irmağı saran melteme selâm vereceğim.

İki Budist râhibini ziyaret

Kar yağdı yağacak, göl üstü şimdiden puslu...
Tapınaklar bir ışıltı gibi parlıyor bazen
kaybolup gidiyorlar pek fazla geçmeden.
Dağ sırayla bir görünür, bir yok olur.
Kayalıklar dalmışlar pırıl pırıl sulara
balıkları sayabilirsiniz bir bir orada;
Kuşların öttükleri ve ilâhîler okudukları
Ormanda çıt yok, bir tek canlı yok.

Nerede acep keşişlerin manastırı?
Yamaçlarında Yalnızlık tepesinin
Urgan urgan uzuyor yolları.
Kim yaşamaya cesaret eder orada, kim?
Tao yolunda yürüyen erler için,
dağda yalnızlık nedir bilinmez.
Bir derbentin çıkışında yöneldim
iç içe geçmiş bulutlarla ağaçlara.
Bir kartal tapınağın tepesine gerdi kanatlarını.
Kesilen bir rüyadan uyanır gibiyim.
Kaçmaya başlayan hatıralarımın şiirini yazıya dökeyim.
Yitik görüntüler çünkü resmettirmezler kendilerini.

↔Su Tong-P'o

Su gibi hafif ve dingindi meltem.
Ay yükselmişti dağların üstünde erken
Yıldızlar arasındaki uzun yolculuğuna
çıkıyordu yeniden.
Düşüyor ışığı bir çiğ gibi ırmağa
Harelene harelene gökle buluşan ırmağa.
Bırakıyoruz başıboş gezinmeye sandalımızı
Dolanıp duruyorum ben de sanki umman içinde
binmişim rüzgâra habire koşturuyorum.
Hafifledik hepimiz sanki
sırtımızdan dünyayı atmışçasına;
her türlü bağdan azat olmuşuz
bir ölümsüz misali uzayda yaşarcasına.

•Su Tong-P'o

SONG RESMİ

Çin'in dünya kültürüne en değerli katkılarından biri olan Song peyzaj resmi, Taocu mistisizmin ve Zen Budizmin en doğrudan ifadesidir. Tao'nun tecrübesinde, insan ve kâinat bir bütündür. Sadece bu sanat, kelimelerin ötesinde, bu tecrübeyle bağ kurabilir. Her türlü şartlanmadan kurtulmak ve her varlığın biricik ilkesiyle bütünleşebilmek için kendisinde iç boşluk meydana getirmek, şiir yazabilmenin temel ilkesidir. Şiir Tao'dur. Resim Tao'dur. Tao'nun varlığını hatırlatmak, Çinli ressamların en kıymetli eserlerinin ana gayesidir. Resim, ne dış âlemin anlatımıdır, ne de kişinin iç dünyasının, sadece Tao'nun dile getirilişidir.

Ressam resmettiğiyle özdeşleşir. Yani, eserin hareketi ve âhengi, kâinatın birlik ve bütünlüğü içindeki hareketi ve âhengidir. Resim sonsuzluğun bir fragmanıdır.

Bu resmin estetik ilkeleri işte buradan kaynaklanır.

Çizgi boyutlu perspektif, gözün durumuna (ferdî bakışa) bağlı değildir, zira *"göz sadece sınırları görebilir, fakat bütünlüğü içindeki gerçekliği ve gerçeğin tamamını göremez"*. Bu, yukarıdan aşağıya doğru bir perspektif ve çoklu bir perspektiftir. Nitekim bu resim anlayışında dağların ve ormanların üstünden uçulur, dar vadilerin içine gömülünür ve bütün bu kısmî görünüşler, bütünün yegâne ve canlı hareketini vurgularlar.

Bu resimde her şey danseder. Bu resimde fırça, bütün canlı varlıklara can verdiği gibi kendisini de canlandıran yaratıcı gücün âhengine uyarak, bir kanat çırpınışı gibi sekerek uçar. Dağlar, göklere kadar boşanan dalgalar gibidirler. Kayalıklar kaplanlar gibi kelepleniriler. Çamların kartal pençeleri vardır. Sel ve çağlayanları bir sürüngenin asabî duruşunu andırır. Bambu tutamları, bizi meltemin nefesiyle söyleştirmek için titreşirler.

Her şeyin bu birlik ve bütünlüğü, Song resminde, çoğunlukla yalnız çini mürekkebiyle ifade edilir. Çeşitli derecelerde sulandırılan bu mürekkep atmosferik

perspektif meydana getirir. Öyle ki bu sulu mürekkebin farklı yoğunlukları, plânların derinlemesine sıralanmasına imkân verir ve araya bulut, sis ve yakalanmaz bir buhar gibi şeyler sokarak, onlara bir esrarengizlik aşılar ve rüyaya açılan bu uçuş pistlerinin bitmemişliğini düşündürür. İnsanın ve dünyanın nihâî gerçekliği olan Tao'nun varlığı ile onlarda bulunan Buda'nın varlığını açığa vurmak üzere, boşluğun bizzat merkezinde, her şey eriyip dağılır.

Şayet fırça, ben-olmayanın içinde kök salmamışsa, hakikî resimden söz edilemez. Çünkü Song resminde, resim yapmak dinî bir eylemdir.

Doğru, esnek ve de içinin boş olmasıyla saz ya da kamış teması, Budist idealin sembolüdür.

Kuzey Songlar'ı döneminde, bu resim sanatının doruklarını Budist rahip *Tong Yuan* (Kaifeng'e 975'te gelmiştir); *Fan K'uan* (10. yüzyıl ortasında doğmuş ve 1026'dan sonra ölmüştür); *Kuo Hsi'nin* (1020-1090) eserleri oluşturur.

Güney Songlar'ı döneminde ise, Japon Kano resim ekolüne ilham vermiş olan *Ma Yuan* (aktif olduğu dönem 1190-1225), *Leang K'ai* (12. yüzyıl) ve uzun seneler bir manastırda yaşayan *Mu K'i* (1220-1280) gibi sanatçıların eserleri zirvededir. Bu son Budist keşişin resimleri *"kırık mürekkep"*, yani konturlardan ziyade lekeler kullanma tekniğine göre yapılmışlardır.

Dağların damarlarıdır seller
ot ve ağaçlarsa onun saçları
benzidir bulutlar ve sisler...

Yerle göğün iskeletidir kayalar...
Kanıdır yerle gögün sular.
Donmuş ve durgun kalmamalı,
akmalıdır öyleyse kan...

Eskilerden biri buyurdu:
Şiir şekilsiz ıaolodur, tablo şekilli şiir.
Bilgelerden bu vecizeyi tartışanlar çok oldu.
Bizse onu edindik kendimize rehber.

••Kuo-Hsi
Ormanlarla Irmakların Büyük Mesajı
(Peyzaj Elkitabı)

SONG SERAMİĞİ

Song dönemi bütün zamanların en güzel seramiğini üretmiştir. Bunları özetle şöyle sayabiliriz: Krem renkli emayeli Ting (Hopei) ve Honan'ın madenî parıltılı koyu kahve rengi vazoları; Kuan ve Ko'nun örümcek ağı şeklinde çatlak sırlı bezekleri; Kiu'nun (Honan) *"mehtapları"* denilen süslemeli vazoları; Kien (Fukien) grubunun *"tavşan kürkleri"*; Long-ts'iuan (Çökiang)'ın pırıl pırıl yeşil yeşim taşından (çatlak sırlı) soluk yeşil vazoları.

Bu porselenleri Avrupa'ya 13. yüzyılda *Marco Polo* tanıttı. *Marco Polo* bunları kavkı içindeki sedefe *(porcella)* benzetiyordu. Nasıl imal edildikleri ise uzun zaman Batılılar için anlaşılmaz bir sır olarak kaldı.

Venediklilerin (1470'ten itibaren) girişimleri sonunda, Çin porselenlerinin ilk başarılı taklidi Floransa'da Mediciler döneminde (1575-1587) gerçekleştirilecektir.

Ming ("açık mavi" süslemeli) porseleninin taklidi 1640-1680 yılları arasında Delft'te devam ettirilir.

SONG MİMARÎSİ

Bütün Çin mimarîsi gibi, Song mimariîsi de dünyanın bir görünümünü insan çapında yansıtan bir mekân düzenlemesidir. Bu mimarî aynı zamanda hem sosyal sisteme hem de kâinat düzenine bir çerçeve sağlar. Bina, insanın kâinatla ilişkileri içindeki bir kavramını sembolize eder. Bulunduğu mekân, manzaraya dahil edilişi, dinî bir icaba cevap verir.

T'ang devrinde olduğu gibi, Song döneminde de bu mimarî (ki onu esas itibariyle ancak onların binalarını resmeden tablolar ve mâbedlerini taklit eden Japon Nara tapınaklarıyla tanıyoruz), yeni ihtiyaçlara, özellikle de tarım ve denizcilik tekniklerinin gelişmesinden doğan pazarların artan önemine cevap verir. Şehir ve binalarının her biri daha geniş bir şekilde dışa açılır. Güney Songlarının başşehri olan Hang-çeu bunun en tipik örneğini verir.

Giriş, üçgen çatı tepesinin altında değil de, büyük yan duvarının ortasında bulunduğu için dam çatısının açılan hatları hafifletecek şekilde kıvrıktırlar. Song dönemindeki yapılarda görülen dinamik gerginlik ve şekillerin narinliği, Avrupalıya gotik, hatta barok mimarîsini hatırlatır: Dam çatılarının uçları, tıpkı resimlerdeki elbise ve eşarpların uçları gibi, hüsnühat süslemeleri modeline benzer şekilde ya kıvrımlar veya helezonlar biçiminde kıvrılmışlardır.

Tapınaklar, özellikle de Taocu ve Zen mâbedleri, keşişler tarafından dağlarda ve ormanlarda inşa edilmiş ve rüzgârın ağaçlardaki sesinden, sellerin gümbürtüsü ve taşlar üzerindeki yağmur tıpırtılarından başka gürültülerin duyulmadığı bir sessizliğin içinde tabiatın ritmine bütünüyle katılmışlardır.

ÇİN'İN KRONOLOJİSİ

MÖ 2500-1800	: Cilâlı taş kültürleri (resimli seramikler).
MÖ yaklaşık 1650-1027	: Şang hanedanı (bronz, yazı)
MÖ 1027	: Çeu hanedanının tahta çıkışı.
MÖ yaklaşık 900	: Bozkır halklarının güneye doğru ilerlemesi.
MÖ 722-481	: "Beş hegemonya" ("İlkbahar ve Sonbahar" dönemi) Konfüçyüs (MÖ yak. 551-481) ve Tao (MÖ yaklaşık 570-490).
481-221	: "Savaşçı Krallıklar" dönemi. Çu-ang-tsö (MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı)
MÖ 221-206	: Ts'in hanedanı (Çin Seddi).
MÖ 206-MS 220	: Han hanedanı (Devletin birliği; 114'te "İpek Yolu"nun açılışı.)
220-580	: "Üç Krallıklar" ve "Altı Hanedanlıklar" dönemi. Berikilerin başşehri Nankin'di. 226 - Romalı tüccarlar Nankin'de. 338 - Hint'den gelen Budizm'in nüfuzu (Çin'in bilinen bronzdan en eski Buda heykeli). 455 - Sasaniler Pers'inin Çin'de ilk elçisi.
581-618	: Suei hanedanı.
618-907	: T'ang hanedanı. 7. yüzyıl - Huei-neng (638-713), 6. Zen patriği olarak, Budizm ile Taoizm arasında sentezi gerçekleştirir. 8. yüzyıl - 710'dan 794'e kadar Japonya'nın başşehri olan Nara, Çin mimarisi, heykelciliği ve resmini benimser.
907-960	: "Beş Hanedanlar" denilen anarşi dönemi.
960-1276	: Song hanedanı: Peyzaj resminin zirvesi (Fan K'uan, Kuo Hsi) ve şiirin doruğu (Su Tong-p'o).
1276-1368	: Moğol Yuanlar hanedanı. Marco Polo (1254-1324) Pekin'de Kubilay Han'ın sarayına kabul edilir. Arap coğrafyacı ve tarihçisi İbni Battuta (1304-1377) seyahatleri sırasında Çin'i ziyaret eder.
1368-1644	: Ming hanedanı. Portekizler 1514'te Canton'a çıkarma yaparlar.
1633-1911	: T'sing hanedanı. 1840-1842 - Afyon Savaşı (Avrupalılar Çin'e afyon ticaretinin "serbest" olmasını zorla kabul ettirirler.) 1851-1864 - T'ai-p'ing'lerin isyanı. 1894-1895 : Japonların Çin'i istilâsı.
1912	: Sun Yat-sen tarafından Çin Cumhuriyeti'nin ilânı.
1949	: Mao Zedong tarafından Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilânı.

İSLÂM'IN YAYILIŞI
7. - 12. Yüzyıllar

Milâttan sonra ikinci yüzyılda, dünya büyük imparatorluklar arasında paylaşılmıştı. Doğuda Çin'in kıta, batıda Roma'nın denizci imparatorlukları bulunuyordu. İkisi arasında maddî ve manevî zenginlikleri taşıyan Pers İmparatorluğu ipek yolunun kara kesimine egemendi. Hint İmparatorluğu ise baharatın deniz yoluna hâkimdi.

Yedinci yüzyıl başlarında bu imparatorlukların çoğunluğunun bölünmeleri başlar. Çöküşlerin sebepleri her birinde hemen hemen aynıdır: Siyasî plânda, bürokratik bir merkeziyetçilik devleti canlı kökenlerinden koparır. Ekonomik ve sosyal plânda, büyük toprak alanları derebeyleri ile köleleştirilmiş köylüler arasındaki mesafeyi uçuruma dönüştürür. Ahlâkî plânda ise, Budizm ile Taoizmin hüküm sürdüğü Çin ile Hristiyanlığın egemen olduğu Batı Roma İmparatorluğu dışında, halkların dinî özlemleri ile asillerin servet ihtirası arasında çatışmalar giderek vahimleşir.

İslâm'ın yarım asır içinde Çin Denizi'nden Atlas Okyanusu'na kadar yayılacağı bir dönemde dünyanın hâli işte böyleydi.

HAZRETİ MUHAMMED
ve
İSLÂM'IN YAYILIŞ SAFHALARI

PEYGAMBER

Hazreti *Muhammed* 570 yılına doğru Arabistan'da doğdu. Kervanlarla gidip gelen bu delikanlı, Doğu ile Akdeniz arasındaki alışverişlerin kavşağında yer alan, Suriye'nin Yahudi ve Hristiyan cemaatleri ile temasta bulunan Mekke'nin o "tüccar cumhuriyeti" içinde yaşar. Zengin bir tüccarın dul eşi olan *Hazreti Hatice* ile evlenir. Kırk yaşı civarında Allah tarafından kendisine seslenildiğini ve tıpkı eski devirlerde Hazreti *İbrahim, Musa, İsa* ve bütün diğer peygamberler gibi, O'nun elçisi olarak görevlendirildiğini hisseder.

Kendisine vahyedilenleri etrafına duyurur. Bunlar daha sonra Allah sözü olarak Kur'ân'da kayda geçirilecektir. Hazreti *Muhammed,* birçok putlara tapan Arap çok tanrıcılığına karşı, esas itibariyle Allah'ın mutlak birliğini ilân eder ve Allah'ın iradesine tam teslimiyeti (İslâm'ı) savunur.

İSLÂMIN BEŞ DİREĞİ

Hazreti *Muhammed* böylece, Yahudilik ve Hristiyanlığın yozlaştırılmış şekillerinin ötesinde, onların ilk ve temel kaynağı olan Hazreti *İbrahim*'in imanına bir dönüş yapar.

Getirdiği din beş temel esasa dayanır:

Kelime-i şahadet: "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim."

Namaz: İnsanın ancak Allah'la ilişkisi yoluyla bir gerçekliğe sahip olabildiğinin bilincine varışıdır.

Oruç: Açlık tecrübesinin herkesi fakirin varlığından haberdar ettiği bir ibadettir.

Zekât: Bütün mülkün Allah'a ait bulunduğunu ve bütün insanların kardeş olduklarını hatırlatan bu ibadet, kişinin servetinin bir kısmından mecburen vazgeçmesidir.

Hac: Mekke'deki Kâbe'ye yapılan bu ziyaret, hem Müslüman ümmetinin dünya çapındaki birliğinin sembolü, hem de insanın, hayatının merkezi ve anlamı olan Allah'a doğru yaptığı bir iç seyahattir.

İşte yedinci yüzyılda, üç kıta üzerine yayılacak olan din bu dindir.

İSLÂM'IN YAYILIŞI

Bu yayılma üç zamanda gerçekleşti:

İlkin, *Hazreti Muhammed hayattayken:* Özellikle de Mekke'yi terkedip Medine'ye göçtüğü tarih olan 622'den (İslâm takviminin başlangıcını oluşturan *"hicret"*) itibaren, putperest Bedevîler'in ve bu arada Yahudi ve Hristiyan cemaatlerin Müslüman olmalarıyla, büyük imparatorlukların dışında kalan Arap Yarımadası'nın tamamı İslâm'a kazandırıldı.

İkinci olarak, *Hazreti Muhammed'in ilk halifeleri zamanında Ebu Bekir ve Ömer'le* 633'ten 645'e kadar on iki yıl içinde, hem Sasanilerin Pers İmparatorluğu'na, hem de Doğu Hristiyanlarının Bizans İmparatorluğu'na karşı kazanılan çifte zafer sayesinde Mezopotamya, Filistin, Suriye ve Mısır fethedildi. Bu halkların direnişleri çok zayıf oldu. Çünkü Bizans imparatoru tarafından ağır baskı gören Yahudiler, (Hazreti *İsa*'yı sadece Allah'ın kendisine vahyettiği bir insan olarak gören) Nasturiler veya (Hazreti *İsa*'da sadece tek bir ilâhî tabiat bulunduğunu savunan) *"Monofizitler*/Monophysites" gibi mezheplere bölünmüş Hristiyanlar, İslâm'da sade ve güçlü bir dinin ortak paydasını buluyorlardı. Pers'te olduğu kadar Bizans İmparatorlu-

ğu'nda da köleleştirilmiş halklar, bir ticaret ve şehir medeniyetinin temsilcilerini, çöküş hâlindeki ülkelerine gelmiş kurtarıcılar olarak kabul ediyorlardı.

Üçüncü olarak, *Araplardaki iç kargaşalardan sonra:* Şam Emevî halifeleri ile birlikte yayılma (660-715) Anadolu istikametinde yeniden başladı ve ancak İstanbul önünde durdu. Bu yayılış, Kuzey Afrika, Sicilya ve İspanya istikametinde de oldu (ki, buralarda halklar Müslümanları soysuzlaşmış Wizigot krallarının, papazların ve zalim derebeylerinin baskılarından kendilerini kurtaran kişiler olarak bağırlarına basıyorlardı.) Aynı dönemde, Semerkand ve Fergana'ya kadar uzanan Orta Asya ve Güneyde İndüs'e kadar Hindistan istikametinde de yayılmalar gerçekleştirildi.

İSLÂM'IN PARILDAMASI

Emevîler'in 750 yılında Abbasîler tarafından devrilmesinden sonra, artık çarpıcı bir toprak genişlemesi olmadı, fakat bu devâsâ imparatorluklar içinde -ki, bu topraklarda kısa zamanda tek bir para birimi geçerli olacaktı ve o da İslâm *dinarı* idi- muazzam bir ekonomik yayılma oldu. Akdeniz bir Müslüman gölü hâline geldi. Baltık'tan Sahra'ya, Atlantik'ten Hint Okyanusu'na, hemen hemen Çin'e kadar Müslüman tacirler cirit atıyorlardı.

Bütün eski medeniyetlerin karışımını Derebeyliğin parçalanmaya ve gerilemeye götürdüğü imparatorluklarda bir şehir hayatının doğması ve bütün eski medeniyetlerin birbirleriyle kucaklaşmasıyla boy gösteren fikrî gelişme çok daha muhteşem oldu.

İslâm'ın bu yayılışına sadece ahlâkî birlikteliğin canlı ilkesine sahip olan bölgeler direnebildiler: T'anglar'ın zirvede oldukları Çin ile dünyevî iktidarların parçalanışı karşısında papaların özellikle de Papa *Büyük Gregoire*'ın (540-604) otoritelerini kabul ettirmekte oldukları Avrupa. Roma'nın veba yüzünden mahvolduğu bir sırada, bir anarşi ve *"dünyanın sonu"* ortamında, halkın ve din adamlarının alkışlarıyla 590

yılında papa seçilen ve düşünmeyi seven bu aydın din adamı *Büyük Gregoire,* Roma'yı Sicilya buğdayıyla besler, sivil hayatla ilgili olduğu kadar dinî hayatla da ilgili *("gregoryen"* ilâhisinin kendisinin eseri olduğu söylenir) sosyal yapıları diriltip canlandırır. Böylece de, İtalya'nın kendi sınırlarının ötesinde, Avrupa'nın büyük bir kesiminde bile kendisine bir devlet adamı otoritesi kazandırır.

İslâm girişimciliği her yerde ve her alanda kendini gösterir. Çünkü İslâm, kendisinde asla *"kadercilik"* taşımaz; tam aksine İslâm, insana yeryüzünde Allah'ın iradesini hüküm sürdürme sorumluluğu vererek onu yüceltir. İslâm insana, daha sonra sûfilerin diyecekleri gibi, kendi şahsî çıkarı için değil de, sırf tek olan Allah'ın rızasını kazanmak için hareket eden *"insan-ı kâmil"* olma görevini yükler.

İslâm'ın fikir, bilim, sanat ve maneviyat yönünden parıldayıp yükselmesinin iki temel sebebi vardır:

Bunlardan birincisi, İslâm bulduğu eski medeniyetlerde, meselâ Sasanilerin Pers kültürü, Bizans'ın Grek kültürü, Hindu bilimi gibi, en iyi olan şeyleri alıp özümsemesini bilmiştir. O yüzden İslâm, bu medeniyetlerin dirilişini ve yeniden serpilmesini gerçekleştirmiştir.

İkincisi ise, İslâm'ın getirdiği iman ve maneviyat ve bunlardan doğan sanat eserlerinin özel şekilleri, İslâm imanına ve onun dünya hâkimiyetine bağlı bilimler ve teknikler, Allah'ın o kesin birliğinin ve aşkınlığının yeşertip geliştirdiği tasavvuf, evet bütün bunlar, İslâm kültür ve medeniyetini, özellikle 8. ve 14. yüzyıllar arasında, düşüncenin doruklarından biri hâline getirmişlerdir.

İRAN MİRASI

Sasanî hanedanının devrilmesinden ve ülkedeki İslâmî rönesanstan sonra Pers'in katkısı İslâm kültürü açısından çok büyük olmuştur.

Dinî plânda, Hazreti Peygamber'e kimin halife olacağı konusundaki bir problemden doğmuş, fakat bunun ötesinde, İslâm ile Zerdüşt'ün çok eski dini Mazdeizm'in hakikî bir sentezi olan "Şiî" mezhebinin hâkim olduğu İran İslâm'ı, şiirin, felsefenin ve tasavvufun şaheserleri arasında sayılan eserler ilham etmiştir.

Batı'daki ilk yiğitlik destanlarından yaklaşık bir asır önce *Firdevsî* (940-1020), *Şehname*'sinde halkının kahramanlarının destanını yazar. *Firdevsî* bu eserinde, İslâm öncesi İran'ı ile özellikle de Sasanî kralların resmî din olarak kabul ettikleri *Zerdüşt*'ün Mazdeizm dininin İran'ı ile kültür devamlılığını kurar. İran halkının binlerce yıl süren savaşları, Mazdeizm ikiciliğine göre iyiliğin kötülükle mücadelesidir. *Firdevsî* için önemli olan, sadece bir hikâyeyi anlatmak değil, insanî büyüklüğün modellerini sunmaktır. Bunu da öylesi güzel bir dille yapar ki, günümüzün insanları onun hikâyelerini kendi halklarına hâlâ onun şiirleriyle anlatıyorlar.

Sühreverdi (1155-1191) felsefede *Firdevsî*'nin şiirinde yaptığına benzer bir iş yapar. Kendisini *"eski Pers bilgelerinin dirilişi"*ne (*Zerdüşt*'ün dirilişine) adar ve bir "doğu" felsefesi kurar. İslâm'ın temelinde yer alan

"peygamberce" eylemin derin tefekkürüne tatbik edilen ışığın Zerdüştçü sembolizmi, *Sühreverdi*'ye eski İran'ın kahramanlık destanını tasavvufî destanla sunmasına imkân verir.

İRAN TASAVVUFU ve ŞİİRİ

İran şairi *Attar* (1150-1220) *Mantık'ut-Tayr* adlı eserinde alegorik olarak ruhun Allah'a doğru yol alışını anlatır: Otuz kuş, kralları olan efsanevî Simurg'u aramak üzere yola koyulurlar. Çöller ve vadiler arasında, bedenleri ve ruhları kavrulmuş hâlde geçen öldürücü bir koşu boyunca, her şeylerini verdikleri için kendilerine her şeyleri geri verilir. Bir göle gelirler ve orada kendi yüzlerini görüp, sonunda krallarının aynı zamanda bizzat kendileri olduklarını keşfederler, çünkü kendi "ben"lerini bir tek "biz" olmak için bırakmışlardır.

Benim hükümranlık ve ululuğumun güneşi
Bir aynadır, dedi Simurg,
Gelen kişi o aynada kendini bütünüyle görür,
Hem bedenini görür, hem de ruhunu...
Müthiş yolun vadilerini aşarken de,
Benliğinizden soyunmak ve kemâle ermek için
Acılar çekerek nefis mücadelesi verirken de,
Sizler hep benim inayetimle hareket ettiniz...
Öyleyse sizler kendinizi Bende yok edin.
Yok edin ki Bende kendinize yeniden kavuşun.

Şirazlı *Ruzbihan* (12. yüzyıl sonu), *Dante*'ye *"İlâhî aşkın kuralını insanî aşkın kitabından çözmek gerek"* düşüncesini ilham eden *"Aşk Bağlılarının Yasemini"* adlı eserinde şöyle seslenir:

Sevenle sevilenin aşkı,
insanı ilâhî gerçekliğe doğru çeken
ve en üstün gerçek olan aynı kuvvetin cazibesindedir...
Güzelliği sevmek,
bizzat Allah'ın gözüyle ebedî varlığı görmek demektir.

En büyük mutasavvıflardan ve bütün zamanların en büyük şairlerinden biri olan *Mevlâna*'ya göre (13. yüz-

yıl) bütünden koparılmaktan daha acı bir şey yoktur ve sûfî hep o bütüne karşı duyduğu bu özlemle yaşar:

Dinle neyden, duy neler söyler sana!
Derdi vardır ayrılıktan yana.
Kestiler sazlık içinden, der, beni;
Dinler, ağlar: Hem kadın hem er beni.
Göğsü, göz göz ayrılık delsin de bir,
Sen o gün benden işit özlem nedir.

Aynı temayı 14. yüzyılda *Hâfız* işlemiş ve *Goethe* de bunu ondan almıştır. *Hâfız* der ki:

Aşkın alevi içinde ışıl ışıl
Nasıl yanarsa ruh mum gibi,
Saf bir gönülle ben feda ettim tenimi.
Özlemiyle Bütün'ün erimedikçe sen,
Mum etrafında dönen pervane gibi,
Aşk ıstırabından kurtaramazsın kendini.

Ve *"Hafız, seninle boy ölçüşmek ne çılgınlık!"* ifadesini kullanacak olan *Goethe* şöyle diyecektir:

Sen ey ışığın, nurun sevgilisi,
Yanıyorsun onda bir pervane gibi.
Öl de ol kanununu anlamadığın sürece,
Yeryüzü gecesinde bir karanlıksın sen sadece.

Sâdi Gülistan eserinde bunu şöyle dile getirir:

Aşkın amansız kanunudur bu, çocuğum!
Bilmek istiyorsan sırrı, bak söylüyorum:
İnsanı onun alevinden ancak ölüm kurtarır.

Allah'tan insana doğru med ve insandan Allah'a doğru cezir şeklindeki İslâm'ın tasavvuf görünüşü özetlerken, *Sâdi* şunları da not eder:

Uzatır hayatı alınan her nefes
Işıtır hayatı verilen her nefes
Lütfudur Allah'ın her ikisi de
Hamd etmeliyiz ikisi için de.

Anlaşılırlığın üç boyutu vardır:
Zorunlu, mümkün ve imkânsız.
Zorunlu, varlığı olmadan edemeyendir
İmkânsız, olmaması zorunlu olandır.
Mümkün, ne varlığı ne de varolmaması zorunlu olmayandır.

↦Sühreverdi
Nur Heykelleri

Aşk götürebilir bizi sadece
Özlemini çektiğimiz şeylere.
Öyleyse kişide aşkı duyacak güç gerek...
Kendini bütünüyle aşka vermek gerek...
İnsanın dünyası zübde-i âlemdir
Bütün varlıklar özüyle kendisindedir...
İlâhî olanla tohumlandı şu kalbin derînu...

Şiddetli aşk, insanı ebediyet dünyasına alıp götürmesine rağmen, şu fânî dünyada bedeni terkeder. Çünkü bu doğumlu-ölümlü, oluşlu-yok oluşlu dünyada, hiç bir şey şiddetli aşkın yükünü taşıyacak güçte değildir.

↦Sühreverdi
Âşık-ı Sâdıkların El kitabı

Allah'tır her şeyde tecelli eden,
Görebildiğin şeyler
Hep O'ndan işaretler
Ve hep O'nun dili.
Görünen âlemle, görünmeyen âlem,
İkisi de bir, hep aynı âlem.
O var sadece, yalnızca O,
Var olan O'dur O.

↦Attar

Nedir mi delil varlığına öteki dünyanın?
İşte değişim, geçmişin geride kalması,
Yeni akşam, yeni bahçe, yeni tuzak,
Her an yeni bir düşünce, yeni bir sevinç, yeni bir zenginlik.

↦Mevlâna

BİZANS MİRASI

Grek mirası Müslümanlara Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Trablus gibi Doğu eyaletlerini fethettikleri Bizans İmparatorluğu aracılığıyla aktarılır. Şam Emevî veya Bağdat Abbasî halifeleri Grek eserlerini Bizans imparatorlarından istiyorlardı. Grek şiiri ve trajedisi değil de, Grek felsefe ve bilimleri isteniyordu. Nitekim Şam ve Bağdat'ın büyük kütüphanelerinde *Pisagor, Eflâtun, Aristo, Hipokrat, Galiyen* (Câlinus) *Öklid, Batlamyus* tercümeleri bulunuyordu. (Batı, bu saydıklarımızın eserlerine, asırlar sonra, Arapça tercümeleri sayesinde kavuşacaktır.)

Ölünceye kadar Şam'da halifelere vezirlik etmiş olan Şamlı Aziz *Jean* (674-749), Aquinalı Aziz *Thomas*'tan altı yüzyıl önce, Grek düşüncesiyle Hristiyanlığın sentezini yaparak ilk *"Somme /* Özet" kitabı yazdı.

Grek nüfuzunun, İskenderiye'nin şarklılaşmış Elenizmi, *Plotinos*'un Yeni-Eflâtunculuğu aracılığıyla kendisini kabul ettirmesi dikkate değer. *Plotinos*'un, Yeni-Eflâtunculuğunun mistik düşüncesi Hinduizm'in ve Budizm'in *"aydınlanma"*sından derin bir şekilde etkilenmiştir. Tıpkı çağdaşı olan Mani'nin mistisizminin de, kendisinin Zerdüşt dini ile Budizm ve Hristiyanlığı birleştirme çabasında etkili olduğu gibi.

Hristiyan geleneğinde *"Grek Pederler"* adı verilen kimseler, İskenderiye, Antakya, Kapadokya, Filistin'deki Gazze ve Sina'nın Şarklı râhipleridir.

Demek oluyor ki, Allah'ı akıl yönüyle vurgulayan *"Grek hizbi"* ile Allah'ı irade yönüyle vurgulayan ve Sâmî Allah anlayışıyla birleşen *"İran hizbi"* birbirleriyle çatışırken bile, İslâm dünyasının içinde, yan yana yaşayabilmişlerdir.

İSLÂM SANATLARI

İslâm sanatı, Bizans (Grek) ve Sasanî (İran) gibi her şeyden önce çifte bir mirastan hareketle kendine özgü hâle gelmiştir.

"Grek" kökenli denilen üslûp, Bizans İmparatorluğu içinde, artık klâsik Grek sanatının karakterlerinden hiçbirini taşımaz. Hatta bu üslûp, Grek insan biçimliğine ters bir anlayıştır. Bizans sanatı, meselâ kendi mozaiklerinde, ilâhî gözle görülen bir dünyayı yansıtmaya bakar. Klâsik heykelciliğin aksine, Bizans sanatı hacim, kabartma, gölgeler, kısacası maddiliği ve dünyevî ağırlığı hissettirecek her şeyi dışlar. Renkler bile gerçekteki renkler değildir. Nitekim altın sarısı veya gök mavisi zeminler, minelerin ihtişamı, semavî bir ışığı yansıtırlar. Perspektif, göz yanılmalarına dayandırılmamıştır. (Onun için, Rönesans'ın perspektif kurallarının tersine, buna "devrik perspektif" denilecektir.)

İslâm resmi, işte bu duyulup hissedilen dış görünüşlerin taklidinin reddinden yola çıkacaktır. Bu ret, aslında dinî gereklerden kaynaklanmaktadır. Doğrusu, Kur'ân putları yasaklar, fakat resimleri yasaklamaz. Fakat *hadis* (Hazreti Peygamber'in sözü) daha ileri gidecek ve özellikle "gölge taşıyan" bütün resimleri, yani heykelleri mahkûm edecektir. Daha derin anlamıyla resim, şayet maddî, ferdî âlemin taklidinden hareketle Allah'ın yaratıcı gücüyle boy ölçüşme yolları

ararsa, bu kâfirliktir. Çünkü bu durumda resim, izafî olanı mutlak olana ortak koşuyor demektir.

Şu hâlde Müslüman estetiği, İslâm'ın kelime-i şahadetinin, Allah'ın yüceliği ve birliğinin, yani "Lâ ilâhe illallah / Allah'tan başka ilâh yoktur" formülünün sanatlara uygulanmasıdır.

Bu uygulama, mimarlık ve tezyinatta, bilhassa soyutlama yoluyla yansır. Resimde ise bu durum, kendi kanunları tarafından idare edilen özerk bir âlemin doğuşuyla gerçekleşir ve böylece Allah gibi bir tabiat yaratmanın küfre götüren iddiasından kurtulmuş olur.

İSLÂM MİMARÎSİ ve CAMİ

İslâm mimarîsi ve tezyinatı kökenlerini aynı manevî bakış açısından alır. Denilebilir ki, İslâm'da bütün sanatlar camiye, cami ise ibadete götürür. Kubbesinin ışıldayan gücüyle cami, Allah'ın birliğini ve yüceliğini çağrıştıran bir zübde-i âlemdir (bir küçük evrendir). Kâbe ise bunun temel taşıdır. Kur'ân'a göre Hazreti *İbrahim* tarafından inşa edilmiş olan Kâbe, İslâm evrenselliğinin sembolüdür de. Nitekim namaz vaktinde, aynı merkezden dağılan dalgalar hâlinde, bütün Müslümanlar yüzlerini kıbleye, dış ve iç âlemin merkezi durumundaki o mübarek mekâna çevirirler.

Genellikle caminin en güzel kısmı, kıble duvarındaki oyuk olan mihraptır. İbadet mekânını orası oluşturur. Mihrap, hem dışta hem de içte "kalbin (mihrabında) oyuğu"nda, "tecelligâh / Allah'ın tecelli ettiği yer"dir. Mihrapta hiç bir oyalama veya dikkati dağıtmanın, bakışı saf tefekkürden ve içe dalıştan uzaklaştırmaması gerekir. Kavislerin veya çokgenlerin çok ustaca kesiştirilmeleriyle meydana getirilmiş mukarnaslarıyla mihrap, zihne hem matematiksel ve rasyonel, hem de âhenkli ve müzikal bir düzen sunar. Mihrap, geometri ve ritimle görünmezi görülür hâle getirir.

Camideki kemerlerin çizgisi gittikçe daha fazla karmaşıklaşır. Isfahan'daki "Cuma Camii"nde bu kemerlerin nasıl yol aldıkları izlenebilir: Basit bir melodiyi

andıran yarım daire kemerden başlanarak, üst üste iki sıra geçmeli ve atnalı kemerler bileşimi ile giderek daha ustaca senfonilere erişilir ve nihayet Kahire'deki İbni Tulun Camii'nde olduğu gibi taştan oluşmuş ilâhîlere varılır.

Tezyinatta beyaz zemin üzerine mavi taşlarla güzel hatla yazılmış Kur'ân âyetleri, İslâm sanatının kusursuz sembolüdür. Böylece Hazreti Peygamber'in mesajı süs olarak da karşımıza çıkar.

Işığın sihri camilerin büyüsünün en önemli ögesidir: *"Allah göklerin ve yerin nurudur"* (Nur, 24/35) Granada'daki Elhamra sarayının Aslanlar Avlusu'nda taşın, altın ve ışık sütunları hâlinde şekil değiştirdiğine şahit oluruz. Tıpkı Isfahan'daki Şah Camii'nin gök renkli kubbelerinin sabah ve akşam güneşinde ayrı ayrı parıldayarak değişik makamlarla bitmez tükenmez şarkılar söylemeleri gibi.

İSLÂM RESMÎ ve MİNYATÜRÜ

Kutsal Kitap Kur'ân'ın İslâm'da işgal ettiği merkezî yerden ötürü, İslâm resmi her şeyden önce hüsnühat, tezhip veya minyatürdür.

İslâm dünyasında minyatür doruk noktasına, Moğol istilâsından sonra (13. yüzyıl ortaları), özellikle de İran'da ulaştı.

Moğollar, Çin hüsnühat ve kitap resimleme modellerini alıp getirmişlerdi. Fakat İran minyatürü çok kısa sürede kendine özgülüğünü kabul ettirdi. Nitekim İran minyatürünün peyzajları, resmin ötesinde, resmi aşan sonsuz gerçekliği ilham eden Çin peyzajlarından kökten farklı bir ilhama sahiptirler. Çin'inkinin aksine İran minyatürü, iç âlemin aydınlatılmış bir görüntüsü gibi, gerçek âlemin kanunlarından başka kanunlara göre yeniden oluşturulmuş bir mikrokosmos, bir küçük evrendir.

Renkler eşyanın renklerine kasten yabancıdır: Mavi, yeşil, pembe, menekşe renkli topraklar veya hayvanlar görülecektir. Şekiller de gerçektekilerin tersi-

dir: Bulutlar, madenî görünüşlü bir maddeyi sarmalayan helezonlar veya sinüsoitlere dönüşeceklerdir. Hiçbir ağaç veya hiç bir çiçek ayırt edilemez. Derinlik ve perspektifin maddîliğini dışarıda bırakmak için her şey dikey bir plân üzerine resmedilmiştir. Bu dikey plân üzerinde figürler, mesafe yüzünden hiçbir şekilde küçültülmeden birbiri arkasına sıra sıra dizilirler. Yer halıları bir duvar üzerine konulmuş gibidirler.

Netice itibariyle, temsil edilen sahneler, hatta bazen en basitleri dahi, çifte simge taşırlar. Bir *temsil simgeciliği* (sözgelimi, kadehteki şarap tasavvufî vecdi veya bir çifte coşkuyu, ilâhî aşkı temsil eder) ve bir *yapı simgeciliği* vardır: Bütün gözler veya bütün eller, "ezoterik" (batınî) anlam taşıyan bir helezona göre yerleştirilmişlerdir. Temsil edilen hikâyenin ötesinde, helezon, gâib olan (gizlenmiş bulunan) Allah'ın mevcudiyetini-gâibliğini ifade eden matematik simgesidir. Helezon, Allah'ın insana doğru (peygamberlik halkasıyla) hareketinin ve insanın Allah'a doğru (mutasavvıfların ve velilerin tarikat halkasıyla) geri dönüşünün aynı kanuna göre resim alanını düzenler. Mekke'deki Kâbe'nin etrafında gitgide daha dar halkalar hâlinde dönen hacılara veya semâsıyla hem göğün hem de Allah'ına yaklaşan ruhun hareketlerini çağrıştıran Mevlâna'nın Mevlevîlerine ilham veren yine bu aynı helezon hareketidir.

İSLÂM BİLİMİ

İLKELERİ

İslâm bilimi, bir dünya, insan ve Allah anlayışına, yani İslâm'ın bu konulardaki bakış açısına sıkı sıkıya bağlıdır.

İslâm bilimi, Müslümanların fethettikleri ülkelerdeki büyük medeniyetlerin mirasını aldı. Bizans İmparatorluğu ve daha ziyade de İskenderiye aracılığıyla Grek mirasını aldı. Bilhassa İskenderiye'de Mısır ve Grek medeniyetinin çöküşünden sonra, bu ikisinin kültürlerinin sentezi gerçekleştirilmiş ve buraya doğu kökenli doktrinler de nüfuz etmişti. İran mirasını da benimseyip özümsedi. İran mirası, sadece kendi kültürünü, Kalde ve Babil kültürünü aktarmakla kalmıyor, Hint kültürünü de taşıyordu. İlk halifeler Bağdat'a Hint bilginlerini davet ettiler ve onların matematik ve tıp el kitaplarını tercüme ettirdiler. Sonunda Müslümanlar Çinlilerden pusulayı, kimyayı ve kâğıt imalâtını öğrendiler. Gerçekten de, İpek Yolu üzerindeki Sogdian'da 751 yılında (T'ang imparatorlarının Çin birlikleri ile Müslümanlar arasında) yapılan Talas savaşından sonra Çinli esirler Müslümanlara yün ve kenevirden kâğıt yapma usulünü öğrettiler. Derken ilk kâğıt fabrikası Bağdat'ta 800 yılında kuruldu. Müslüman İspanya yoluyla kâğıt Avrupa'ya geçti. Ama Avrupa, kâğıdı İtalya ve Almanya'da ancak 14. yüzyılda imal etmeye başladı. Kültürün yayılması açısından kâğıdın önemi her türlü tasavvurun üstündedir.

Fakat öteki medeniyetlerden bütün bu alınanlar, kâinattaki bütün şekilleri sadece Allah'ın tecellisi veya simgesi olarak kabul eden İslâm'ın bizzat kendi dünya görüşüne göre yeniden düşünülmüş, değiştirilmiş ve üretkenleştirilmişlerdir. Bir olan Allah, kâinatta çokluk içinde tezahür eder. İşte Allah'ın bu birliği ve kâinatın bu birliğin tezahürü olduğu ilkesi, bir *canlı, biricik anlayışı* (bilimin analitik ve mekanikçi anlayışını değil) gerektirir. Allah'ın yaratıcı eylemiyle varlık âlemine çıkarılmış her şey karşılıklı etkileşim içindedir ve çeşitli bilimlerin kendileri de birbirlerine bağımlıdırlar: Yani, bilmenin çeşitli şekilleri arasında birliği vardır. İnsanın tabiatla ve bilimlerle olan alâkası işte bu anlayışa göre biçimlenir. Hayata yön veren ve bilimlerin, tıpkı bilginin bütün güçleri gibi, tanımamıza imkân verdikleri kanun, *insanın,* tabiatla âhenk içinde, insanlarla ve eserinin aynasında tecelli ettiği görülen Allah'la yakın ilişki içinde, *daha yüksek bir hayatı yaşamasına yardım etmelidir.* Neticede, görülmeyen Allah'ın görünür simgeleri olan varlıkların maddî algılanışına verilen bu önem, klâsik dönem Greklerinin sırf tümden gelimli soyut düşüncelerine ters düşen *deney metodu*'nun ortaya çıkmasını sağlar -biz bu klâsik dönem Greklerinden hiç birinin Atina'da *Sokrat* öncesi düşünürler tarafından Anadolu'da ve *(Öklid'den Batlamyus'*a kadar) Mısır'daki İskenderiye'de tatbik edilmiş olan tabiat bilimlerine ilgi duymadıklarını gördük-. Batı'da gözlem ve deney metodlarının öncüsü olan ve Arapça da öğrenmiş *Roger Bacon*'ın (1214-1294), Arap dili ve bilimlerini öğrenmenin kendi çağdaşları için hakikî bilgiye erişmenin tek yolu olduğunu yazmış olması dikkate şayandır. *Bacon*'ın perspektife ayrılmış olan *Opus Majus*'unun beşinci bölümü, Batılılar'ın *Alhazen* diye bildikleri *İbnü'l-Heysem'*in (965-1032) *Optik* adlı eserinin tercümesidir. İslâm bilimi ve bundan doğan teknikler, Batı'daki Rönesans biliminin ana kaynağıdır.

İSLÂM BİLİMİNİN UYGULAMALARI

Bu İslâm bilimi, modern, pozitivist Batı biliminin aksine, fen bilimlerini bilgelikten ayırmaz. Pozitivizm, gayeler ve sonsuzluğa açılış meselesini gündelik bilgiden kopuk bir metafiziğe bırakarak, bilimleri sadece tabiatı ve insanı kullanma tekniklerine indirgedi. Aynı pozitivizm, insanın gerçek susuzluğunu tatmin etmek için, sadece ve sadece arzuların sahte sonsuzluğunu ve bu arzuların aşırı ve ölçüsüz şekillerini takdim ederek, hakikî bir araçlar dininin ortaya çıkmasına yol açtı.

Bilgelikten, hikmetten bu kopuş, bilimlerin gelişmesi için zorunlu muydu?

İslâm bilimi sayesinde elde edilen sonuçlar, bunun tam aksini ispatlıyor.

Matematik bilimlerinde Müslümanlar, bir yandan Grekler'in geometrisini alırken, diğer yandan cebire ağırlık verdiler ve sonludan ziyade sonsuzun üzerinde durdular. Şair *Ömer Hayyam* (1050-1123), üç bilinmeyenli denklemleri *Descartes*'tan beş asır önce çözer.

Ferganî 860 yılında astronomiyle ilgili olarak, Avrupa'da 16. yüzyıla kadar kendini kabul ettiren bir elkitabı yazar. Hülâgu tarafından Meraga'da (İran'da) kurulan, ardından da Uluğ Beğ tarafından Semerkant'ta inşa edilen rasathane, *Tycho Brahé* ve *Kepler*'in gözlemevlerinin modelleri olacaktır. *Birûnî* (973-1048) yeryüzünün çapını hesaplar.

Tıpta, sonradan Lâtince'ye çevrilen ve bütün Ortaçağ Batı âleminde tek kaynak vazifesi gören dev bir tıp ansiklopedisinin yazarı olan İranlı *Râzî* (860-923), *"klinik"*in hakikî öncüsüdür. Müslüman tabipler, 8. yüzyıldan itibaren, içi oyuk bir iğne kullanarak emme yoluyla katarakt ameliyatı yapıyor, yaraları dağlama ve dikmesini biliyor, diş cerrahîsiyle uğraşıyorlardı.

Kimyada, amonyak ve nitrik asit gibi maddelerin keşfinden de öte, imbikleme, gazlaştırma ve kristalleştirme yöntemleri Müslümanlar tarafından devamlı uygulanıyordu.

Sosyolojide, *İbni Haldun* (1332-1406) *Montesquieu*'den üç yüz yıl önce, Avrupa'nın sadece *"vakanüvisler"*i tanıdığı bir devirde, tarihî gelişimin kanunlarını ve *"tesadüf"*ün ötesindeki gizli sebepleri araştırır. Tarihî maddeciliğin temel prensibini ortaya koyar. Nitekim *Mukaddime*'sinde şöyle yazar:

"Çeşitli halkların gelenek-görenek ve kurumlarında dikkatimizi çeken farklılıklar, onların her birinin kendi geçimini sağlama tarzıyla çok yakından alâkalıdır."

Avrupalı iktisatçılar *"merkantilizm"* zihniyetinden yakalarını ancak 18. yüzyılda kurtarırlarken, *İbni Haldun* bir milletin zenginliğini kıymetli madenlerin değil, çalışmanın oluşturduğunu kaydeder.

İBNİ ARABÎ VE İSLÂM TASAVVUFU

Şeyhülekber" (en büyük şeyh) namıyla bilinen bütün zamanların en büyük keşif sahiplerinden biri olan *İbni Arabî* (1165-1241) hakkında, *Chateaubriand*'ın *Pascal* hakkında yazdığının aynısı söylenebilir:

"İnsanî bilimlerin sınırlarına vardıktan sonra, düşüncelerini dine yöneltti."

Bilimin üstünde, bilimi inkâr eden değil, aksine bilimi tamamlayan, hikmet vardır. O yüzden *İbni Arabî, "Bilge kişi olayların gidişatını bilendir"* diye yazar.

O bize *"olayları ilâhî bakış açısıyla görmeyi"*, onları birliği ve anlamları içinde değerlendirmeyi öğretir. *İbni Arabî*'nin bütün külliyatı, Kur'ân'ın

"Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz" (Fussilet, 41/53)
âyeti üzerinde derin bir düşünüştür.

İbni Arabî, şöyle der:

"Kuruntu, dünyanın kendi başına buyruk, Allah'tan kopuk bir gerçeklik olduğunu hayal etmektir. Oysa dünya kendiliğinden hiçbir şey değildir... Varlık âleminde ancak Bir'i gösteren vardır; kuruntuda ise sadece çokluğu gösteren vardır."

Bu bakış açısında *İbni Arabî* Hinduizm'e çok yakın bir fikre sahiptir. Hinduizme göre, *"maya"* Allah'tan ayrı bir dünyanın kuruntusudur, küçük "ben" (nefis)

ise Kendi'nin (Atman'ın) Tanrı (Brahman) olduğu bilincine varmamış bireyin kuruntusudur.

Allah'ın Tecellisi Kitabı'nda *İbni Arabî,* ilâhî düzeydeki birliğin varlık düzeyinde de birliği içerdiğini gösterir:

"Dünyanın her zerresi bütün dünyadır."

Fütuhat'ül-Mekkiye Kitabı'nda ise, ruhun yücelere doğru yol alışı sırasındaki *"olumsuz yol"*u, *Aziz Jean de la Croix*'nın *Montée du mont Carmel* (Karınel Dağına Çıkış) eserinde izah ettiğindekine yakın bir şekilde tarif eder.

Özellikle de *Füsus'ül-Hikem*'inde, *"Ben peygamberlik görevini kutsal bir kanunun ilânı olarak anlıyorum"* der. *İbni Arabî*'ye göre, her peygamber bir ilâhî vecheyi açıklamıştır.

İlk insan olan Hazreti *Âdem* ilk peygamber oldu ve o andan beridir, yani Hazreti *Âdem*'den Hazreti *İbrahim*'e, Hazreti *İsa*'dan Hazreti *Muhammed*'e kadar her peygamber bize Allah'ın iradesinden bir şeyi öğretti. Bu durumda *İbni Arabî, "medeniyetler diyaloğu"*nun büyük pîri olmaktadır. Nitekim o, Allah'ın her halka, her halkın peygamberinden kabullenebileceği duruma göre kendisini nasıl göstermiş olduğunu anlatır.

Aşk da zaten bu şekilde tezahür etti. *İbni Arabî* bu konuda şöyle yazar:

"Hangi cepheden tasavvur edilirse edilsin, dünyanın hareketi, yani âlemin devamlı var olmama durumundan varolmasına doğru hareketi, gerek ilâhî taraftan, gerekse âlem tarafından bir aşk hareketidir."

İbni Arabî'ye göre, insanın hayatının gayesi, *"evrensel insan / insanı kâmil"* olmak, yani kendi öz hayatını Allah'ın bir tecelligâhı (ilâhî olanın bir tezahür yeri) yapmaktır.

İBNİ ARABÎ ÇİZGİSİNDE: ABDÜLKADİR

İbni Arabî'nin etkisi yüzyılları aşarak geldi. Çünkü devam edip gelen bir müridler zinciri kendisini çağımızın mutasavvıflarına bağlar.

İbni Arabî hikmetinin mirasçılarından en meşhuru *Emir Abdülkadir*'dir. Cezayir halkının hürriyetini müdafaa için komutanlık yapan *Emir Abdülkadir* gecelerini namaz ve niyazla geçirirdi. En yüce mertebesine varmış tasavvufî düşüncenin insanı eylemden alıkoymadığını, aksine bu eyleme anlam kazandırdığının doğruluğunu ispat etmiştir *Emir.* Mali'de adını duyuran *Hacı Ömer* de aynı yolu izleyecektir.

1855 yılında Şam'a sürülen *Abdülkadir,* kendisini ölünceye kadar *İbni Arabî*'nin eserlerini derinlemesine düşünmeğe adadı.

On dokuzuncu yüzyıl tasavvufî eserlerinin en önemlilerinden biri olan *Menziller Kitabı*'nda *Abdülkadir, İbni Arabî*'nin metafiziğinin ana temasını oluşturan varlığın tek olma niteliğini (vahdet-i vücud'u) savunur:

"Yaratıkların cevheri, bizzat Allah'ın cevherinden başka bir şey değildir... Yalnızca bir cevher, sadece bir gerçeklik vardır."

Fakat *Emir*, Allah'ı varlığa indirgemeye yönelik her türlü teşebbüsüne karşı, tezahür etmemiş bütün mümkünlerin ve bu mümkünleri doğuran hürriyet eyleminin de var olduğuna dikkati çeker.

1860 yılında 14 bin Hristiyanı himayesi altına alan ve onları katliâmdan kurtaran *Abdülkadir*, başkalarının imanı konusunda, *İbni Arabî* ile aynı hoşgörüye sahip olduğunu gösterir. Bu hoşgörü şu kesin inanca dayanmaktadır: Konusu ne olursa olsun, her iman Allah'a imandır; Allah'ın vahiyleri ise sonsuz sayıdadır.

İSLÂM'IN RÖNESANSI

Muazzam İslâm kültürünün çöküşünün sebepleri hem dahilîdir, hem de haricî.

Dahilî sebepler arasında, tıpkı Hristiyanlığın başına geldiği ve meselâ Batı'nın *Averroès* adıyla tanıdığı *İbni Rüşd*'de (1126-1198) açıkça görüldüğü gibi, Grek akılcılığı yüzünden kurutulan ve yozlaştırılan İslâm'ın orijinalitesinin kayboluşu vardır. *İbni Rüşd*'e göre, yorumcusu veya şerhçisi olduğu Aristo'nun felsefesinden baş-

ka felsefe yoktur. Bu durumda o zihniyette artık İslâm'ın dünyaya getirdiği mesajdan hiç bir eser kalmaz.

Bu gerisin geriye giden hareket, İslâm'ı kemikleştiren şekilcilikle (dinin ruhunu kaybedip sadece emir ve yasaklarının şekil yönüne sıkı sıkıya sarılma) de kendisini gösterir. Yaratıcılığın yerini bir konuda derinlemesine malûmat sahibi olma alır. Kılı kırk yaran şekilcilik, şerhten şerhe git gide daha dar görüşlü ve daha gerici bir yol izler. Sonunda bu anlayış canlı imanı boğar ve Abbasîlerin teokratik rejimini kutsallaştırıp ölümsüzleştirir.

Bu duruma gelmiş bir İslâm'ın artık dünyaya verebileceği hiçbir şey yoktu, o yüzden de dışarıdan yapılan saldırılara karşı güçlü bir direniş sergileyemiyordu. Müslüman fikir hayatının merkezi olan Bağdat'ın 1259 yılında Moğollar tarafından yerle bir edilmesi, yönleri zaten geçmişe dönük olan şekilci yobazları daha büyük kasılmaya ve içe kapanmaya sevketti. Müslüman ümmetinin dağılmasından endişe eden bu şekilciler tek bir saplantının esiri oldular: İslâm toplumunu gelenekçilik ve bâtıl inanç içine hapsedip donduran o geçmişe karşı sahte bir saygıyla kurulu düzeni koruyup hükümranlığı devam ettirmek. Devamlı olarak geçmişin dar kafalı direnişine maruz durumdaki bir yenilenme imkânı ancak 19. ve 20. yüzyıllarda belirecektir.

Hazreti Âdem'e, insan ve Allah'ın
yeryüzündeki halifesi adı verildi.
Onun beşer tabiatı, kendisinin
bütün yaratılmış tabiatları özetleyen
ve bütün temel hakikatleri kavrayabilecek
kabiliyette biri olduğunu gösterir...
İnsan, âlemin ilâhî koruyuculuğunun
kendisine emanet edildiğini görür...
Fâni olanı müşahede etmek yoluyladır ki
Allah bize Kendisi'nin bilgisini öğretir...
Asıl Gerçeklik, yaratılmış yaratıcıdır;
bir başka deyişle: Gerçeklik, yaratıcı yaratıktır...

Kulum Bana, Ben kendisini sevinceye
kadar amelleriyle durmadan yaklaşır.
Ve Ben kendisini sevdiğim zaman, onun
duyduğu kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli,
yürüdüğü ayağı olurum...

Varlığımla Onu tasdik ederim,
sınırlılığımla da Onu inkâr ederim.
Ben Kendisini inkâr ettiğim hâlde beni tanıyandır O.
...O'nun beni bende değildir, fakat O bende tecelligâhını bulur.

Gönlüm bütün şekillere muktedir hâle geldi.
Ceylânlar için otlaktır o, keşişler için manastır.
Putlar için tapınak, hacı için Kâbe şimdi.
Hem Tevrat levhaları, hem de Kur'ân kitabıdır.

•İbni Arabî
Füsûs'ül-Hikem

Şayet Allah'ın, değişik İslâm mezheplerinin,
Hristiyanların, Yahudilerin, Zerdüştilerin
iman ettikleri veya müşriklerin ve bütün diğerlerinin
inandıkları ilâh olduğu aklına gelirse,
bil ki,
gerçekten de O,
Bu'dur
ve aynı zamanda da O,
Bu'nun gayrıdır.

•Emir Abdülkadir
Menziller Kitabı

"HRİSTİYANLIK"TAN 16. YÜZYIL BATI "RÖNESANSI"NA

1000 yılı dolaylarında, derin değişimler Avrupa'da insanların hayatına başka bir biçim verir. Bu dönem istilâların sonu veya istilâcıların Hristiyan olmaları dönemidir. 1000 yılında Macaristan'da bir Hristiyan monarşisi kurulur. Normandiya, Hristiyanlaşmış İskandinavlar'a bırakılır (911). Bunlarsa, ertesi yüzyıl, İngiltere ve Sicilya'yı fethederler. İspanya'da, Müslümanların geri çekilişi başlar.

İki büyük devlet Avrupa'yı birleştirir: Kutsal Cermen Roma İmparatorluğu (962) ve Fransa'da Capetler Monarşisi (987).

Böylece meydana getirilmiş olan birlik ve güvenlik ortamında, derebeyli ve manastırlı toplumun içinde, bir şehir ve tacir medeniyeti boy atar. Kuvvetler ve tecrübeler şehirlerde öbeklenirler. Haçlı Seferleriyle birlikte, Akdeniz'de deniz ticareti yeniden mümkün olur. Bir yandan da bu iki büyük devlet kara ticaret yollarını emniyet altına alır.

Batı'nın birleştirici unsuru, işte o sırada "Hristiyanlık"tır.

ROMAN SANATI ve GOTİK SANATI

ROMAN SANATI

Yeni bir büyük sanat o dönemin yeni ihtiyaçlarına cevap verecektir. Roman sanatı, bir geçiş ânıdır: Keşişler Kilisesinden hacılar Kilisesine.

O zamana kadar, Karolenj kiliseleri genellikle ahşap çatılarla örtülüydü. Kiliseleri bu yeni hacı akınına cevap verebilir hâle getirmek için, Batı Hristiyanlık âlemi çerçevesinde, taştan tonozlar denenecektir. Öncelikle de geçmişin tecrübelerinden yararlanılacaktır; yani Sasanî ile Bizans kubbesi ve Roma "beşiği" (yarım daire şeklinde tonoz) ile bunların bileşimlerinden.

Tonoz sisteminde, yan duvarlar üzerine kuvvetli bir itme vardır. Bunu önlemek için onlar kubbeli kuleler, küçük yan mihraplı kısımlarla berkitilir. Öyle ki, merkezî tonozun şeklinin düzenlenişi, hacıların mihrap çevresinde dolaşmalarına imkân verir. Bu düzenleme, gezinti yeri büyüdüğü ve çapraz salınların kanatlarının Haç şeklinde kendilerini gösterdikleri yan küçük mihraplar, absidler çoğaldıkları ölçüde, taşların harika bir musikisiyle sonuçlanır.

Roman heykel ve resmi, her şeyden önce mimarînin icaplarına cevap verişiyle kendisini gösterir. Tonozları destekleyen sütunların başlıkları, görevlerine uyan belli bir şekil almışlardır. Kuvvet çizgileri tasvire ağır basarlar. Çünkü Roman sanatı öncelikle motiflerini Sümer sanatından alır. Bunu ise Araplar fildişleri ve kumaşlarıyla taşıyıp getirmişlerdir. O yüzden geometrik şekiller hayvanları canavarlara dönüştürür.

Sözgelimi, hurma dalı biçimindeki çifte bezek, bir vücutta iki baş olan bir kuş veya bir ihtiyar teke koyar yahut da hayvanı başını çevirmeye mecbur eden bir başa iki vücut yerleştirir. Roman sanatı bu üslûbu benimseyip ona insanı ve insanın Kıyamet görüntülerini dahil edip kendi damgasını vurmaya kalkınca, insanı taşın emrine verir, vücudunu alınlık tablalarının yayı içinde eğip büker, dayandığı kirişin çerçevesi altında ezer veya bir sütun boyunca çekip gerer.

Böylece beşerî şekil, tabiatın kanunlarından başka kanunlara tâbi olur. Derken bu şekil, kendisi de kâinatın daha büyük kanunlarına, yer çekimi ve yükselme kanunlarına tâbi olan bir mimarînin daha yüce gereklerinin mecbur ettiği bir başka düzenin içine girer.

İşte bu Roman sanatı ve onun harikulâde taştan şiirleri aracılığıyla o dönemin insanı bizzat kendisinin farkına varır. Yani Yaradan'la ilişkisinin bilincine erer. Tabiatı aşan üstün düzeydeki bir bilince kavuşur. Kısacası insan, kendisini bütünün içine kaydeden ve konumlandıran, kendisini evrenin bütününe ve Allah'a boyun eğdirten kanunların aşkınlığının mahiyetini kavrar.

ROMAN RESMİ

Mimarî, heykeltıraşın yontma kalemi gibi, ressamın fırçasını da kendi kanunlarına râm etti.

Resim, mimarînin baskılarına heykeltıraşlıktan biraz daha dolaylı olarak boyun eğdi. Fakat, tıpkı beşerî tabiatın kanunlarının Allah'ın müteâl (aşkın) gereklerine uymaları gibi, üslûbun birliğinin bozulmaması için resmin de, kendi taş malzemesiyle âhenk içinde olması esas alındı.

Bu Roman resmi kendisinde Bizans sanatının ve onun da ötesinde Sasanî tezyinatının mirasını taşır.

Fakat o, bu mirasa yeni bir dinamizm katar: Nitekim Bizans'ın heybetli figürleri yürür gibi değil, danseder gibi görünen şu vücut hareketlerini bilemezdi, çünkü soyut bir eğri bu vücutları yakalar ve onları bir

dalgadaki gibi arabesk bir sarmal süsün içine sürükler. Hiçbir çizgi boşlukta kesilmez. Hepsi bu girişik süsler içinde birbirine zincirlenir. Yani, kompozisyonun kuvvet çizgileri, sürekli bir akım hâlinde, gözlerimize sonu gelmeyen bir dolambaç izlenimi verdirirler.

Hayatın ilk hamleleri, dogmaların ve hiyerarşilerin çerçevelerini parçaladıkları gibi, mimarînin çerçevelerini de çatlatırlar.

GOTİK SANAT

Roman sanatı, nasıl keşişlerin Kilisesinden hacıların Kilisesine geçiş sanatı ise, Gotik sanatı da şehir Kilisesi sanatı, yani bir piskopos tarafından zengin bir şehirde dikilmesi emredilmiş olan bir katedral sanatıdır. Şehirlerin ve uzak ülkeler ticaretinin giderek daha fazla gelişme gösterdiği bu toplumda ruhun kurtuluşu veya manen arınma, manastıra kapanarak dünyanın terkedilmesinde değil, artık halkın hayatında Tanrı'nın tecessüm etmesinde aranır.

Dehlizin kapalı bir evren merkezi oluşturduğu manastırın tersine, Gotik katedral herkese açılır, tıpkı ışığa açıldığı gibi.

Katedral bir küçük evrendir. Onun girişi, insanın Hazreti *İsa,* Hazreti *Meryem* ve azizlerle karşılandığı Cennet'in girişini andırmalıdır. İçerisi ise semavî Kudüs'ü müjdelemelidir.

Şüphesiz Gotik mimarî, sayısı giderek artan kalabalıkları mâbedin içerisine nasıl almalı şeklinde Roman mimarın karşılaştığı meselelere bir cevaptır. Ne var ki çözüm, köklü bir ölçek değişikliğini gerektirir: Nitekim oldukça geniş sahınlar meydana getirmek için, itmeyi iki kiriş arasının dört açısı arasına dağıtan kırık kemerli haç tonozlarla artık sadece beşik tonozu kırmak kâfi gelmez olur.

Sivri kemer, yani İslâm sanatının kubbe kaburgalarından esinlenilen tonozu kuvvetlendirmek için gerilmiş verev kemer, eski problemlere yeni, köklü bir çözümdür. Sıkışık tonozun yerini eklemli tonoz alır. Bu

ise, göğe doğru en cüretkâr oklar atmaya, duvarları Allah'ın nuruna açmaya, Kilisenin dışındaki destek kemerlerin ince dantelini oluşturmaya imkân verecektir.

Gitgide daha hafif yapılarla ışığın aranması, Gotik sanatın gelişmesinin motorudur ve bu araştırmadan yeni sanat ve vitray harikası, mozaik ve ışığın ilâhî dile dönüşmüş kimyası doğacaktır.

Gitgide daha yüksek, gitgide daha hafif ve aydınlık bu Gotik katedraller, ağırlığın boyunduruğundan kendisini kurtaran bu mimarî, artık heykelcilikten binanın işlevlerine katılmasını beklemez. Böylece de heykeltıraşlık serbest kalır ve şu yeni ihtiyaçlara cevap verebilir: Sevgisi ve zahmetli zaferiyle olduğu kadar ıstıraplarıyla da insana yakınlaşmış, insanlaşmış bir *İsa* ihtiyacı. Bundan böyle derebeyleri ve manastır başpapazları değil, şehir burjuvazisi kendi suretinde ve gündelik hayatını paylaşan bir *İsa* bekler. Hazreti *İsa* ve Havariler gitgide gündelik insanın gerçekçi çehresine bürünürler. Bireyselleşen portre heykeltıraşlık ve resimde gelişmeye başlar.

Bundan böyle bir halkın acıları ve korkuları, arzuları ve hayalleriyle bütün hayatı Gotik katedralin içine girer.

KONSTANTİNİZM'DEN HAÇLILAR'A BATININ İKİNCİ AYRILIŞI

1000 yılının o dehşetlerinin ardından, Avrupa 11. yüzyıl başında, içinde yaşadığı geceden pekâlâ çıkabilir ve bilinen dünyanın bütün kültürlerini kucaklayıp geliştirmiş ve medeniyetinin zirvesine ulaşmış bir İslâm'la el ele verip evrensel camianın içine tekrar katılabilirdi.

Ne ki *Konstantin*'den beri altı asırdır kefenlere sarılmış bulunan Kilise, olumlu bir tarihî girişimde bulunmaktan âcizdi.

Ah! Konstantin, ne acılar çekti Kilise anamız!
Hayır, hayır sen Hristiyan oldun diye değil,
Senden aldı diye çeyizi o ilk zengin papamız!

Aynen böyle der *Dante,* paranın fahişesi olmuş bir Kilise'nin papalarını yerleştirdiği *Cehennem*'inin 19. ilâhîsinde.

İktidar meselesine gelince, papalar ile *"Kutsal Roma İmparatorluğu"*nun imparatorları arasında iğrenç bir *"Makam Kavgası"* çıkar.

Nihayet 1054'te, âniden Şark Hristiyan Kilisesiyle köprüler atılır.

Fikir plânında ise bu durum, skolâstiğin kemikleşmesi hayy (diri) olan Allah'ın Aristo'nun *"hareketsiz hareket ettirici"*sine benzetilmesi, Allah'ın varlığın sözüm ona *"delilleri"*nin dogmatik bir kalıpla savunulması, feodal hiyerarşileri yansıtan donmuş

kavramlardan oluşma bir mantık hiyerarşisi şeklinde ortaya çıkar.

Derken bu sözümona Hristiyanlık âlemi, ikinci reddi, yani Batı'nın ikinci ayrılışını ilân eder: Haçlı Seferleridir bu. Yobaz vâizler, boş olduğu bilinen bir mezarın (Merkad-i İsa'nın) hayalî ve putçu fethi uğruna, sayısız yoksulu kendileri için öldürücü olacak olan yollara dökerler. Bu teşebbüs, maceracı derebeylerinin veya Doğu'nun zenginliklerinin hayaliyle yanıp tutuşan Venedikli armatör ve tâcirlerin hırs ve iştahını kamçılıyordu. Antakya ve Kudüs'te geçici krallıklar kurmak için iki yüzyıl savaştıktan sonra, son Haçlılar 1291 yılında Akka'dan yeniden gemilere binmek zorunda kalırlar.

Bununla birlikte, savaşçı ve *"endülijans ticareti"* yapacak kadar da bezirgân bu Kilisenin gerisinde, İncil'in ateşi üzeri küllenmiş köz hâlinde yaşamaya devam etti. Kökünü Şark'ın vahiylerinden almış bir Hristiyanlığın şu peygamberî esintisi eksilmiyordu: *"Ben / nefis"* kalksın, Allah kalsın! Hazreti *İsa*'nın esintisi ki bu esintiyle, Hint'in *Upanişadlar*'ında, *Buda*'da, Müslüman *sûfîler*de olduğu gibi, sayesinde insanın hakikî hayata "uyanmış" insan mutlakın aynası olur.

Kilisenin servet düşkünlüğüne ve iktidar hırsına karşı, 12. yüzyılda, Mısır'ın Müslüman bir batınî tarikati ile İran kökenli Manikeizm'den ilham alan Katharlar, bütün Oksitanya'yı peşlerine takıp ayaklandırırlar. Onların *"sapıklığı"* Roma'nın valileri tarafından kanda boğulacaktır.

KONSTANTİNİZM'E RAĞMEN İNCİL'İN SÜREKLİLİĞİ

JOACHIM DE FLORE

İtalya'nın güneyindeki Kalabria bölgesinden Cistercien tarikatına mensup keşiş *Joachim de Flore* (1145-1202), Konstantinci düzenden ilk kopuşu belirler.

Antakya'da özüne bağlı kalmış ilk Hristiyanlığın vahye dayalı ve nebevî geleneğiyle bağı yeniden kuran *Joachim de Flore,* tıpkı ilk İskenderiye Kilisesinin keşişlerinin yaptıkları gibi, Ortadoğu'yu -Filistin, Suriye, İstanbul'u- dolaştıktan sonra, keşişlik hayatını seçer. Bu seçiş, sadece kendi Benedikten tarikatının kurallarına değil, Kilisenin bozulmalarına karşı da bir protesto mahiyetindedir.

Kendisi, Zaman'ın işaret ve alâmetlerini bulup çıkarmaya çalışarak bir tarih teolojisi kurar ki, bu ilk umut ilâhiyatıdır. Kendisi Teslis'i (Hristiyanlığın üçlü ilâhını), bir selâmet tarihi olarak Zaman'a yayar. *Joachim de Flore*'a göre, tarih üç çağa bölünür: İnsanın Şeriat altında yaşadığı Baba'nın Çağı. Bu çağ, Allah ile yapılan ilk ahit veya ilk akittir, Yahudi halkının Yahve (Tanrı) ile yaptığı Eski Ahit (Tevrat) çağıdır; insanın lutf-u ilâhî altında yaşadığı Oğul'un Çağı, ki bu ikinci ahittir, Yeni Ahit'in (İncil'in), aynı zamanda da Roma İmparatorluğu'nun ve Kilise'nin çağıdır; son olarak da *Joachim de Flore*, seçilmiş milletin ve sınırların olmayacağı Kutsal Ruh Çağı'nın geleceğini haber verir. Bu görüşünü de *Dört İncil Üzerine İnceleme / Traité sur*

les quatre Evangiles adlı eserinde dile getirir. Kutsal Ruh'un Çağı, ikinci Çağ birinci Çağ'a göre ne idiyse öyle olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Hazreti *İsa,* tarihin sonu değil, aksine Hazreti *İsa*'nın haber verdiği bizzat tarihin yenilenişinin başlangıcıdır.

Joachim de Flore'un Allah'ın Hükümranlığı'nın yeryüzünde olduğu şeklindeki düşüncesi, Avrupa'daki devrimci hareketlerin ilk mayasını oluşturmuştur. Dahası bu görüş, sonraki bütün ütopyalara modellik edecektir. Derken bu fikir ezilen toplum tabakalarının özlemleriyle örtüşünce, militan bir devrim hareketine dönüşür. Nitekim Hüssitlerle, özellikle de Alman köylülerini sınıfsız, devletsiz ve Kilisesiz bir toplum için mücadeleye çağıran ilk *"devrim ilâhiyatçısı" Munzer* (1490-1525) ile 15. yüzyıl başlarında bu militan hareket kendini gösterir. Zaten *Engels, Munzer*'in bu tezinde *"Avrupa'nın 19. yüzyıl ortasından önce tanımış olduğu en ileri komünist program*ı görecektir.

Peygamberlere yakışır bir mesaj

Kutsal Kitab'ın sırları bize
kâinatın üç çağı olduğunu belirtiyor...
Birincisinde kölelerin hizmeti söz konusudur,
ikincisinde oğulların boyun eğişi vardır,
üçüncüsü ise hürriyeti getirecektir.
Birincisi korku çağıdır,
ikincisi iman,
üçüncüsü ise sevgi çağı olacaktır.
Birinci çağ Baba'nın,
ikincisi Oğul'un,
üçüncüsü de Kutsal Ruh'un çağıdır.

•→Joachim de Flore
Dört İncil Üzerine İnceleme

Üçüncü ahit

Eski Ahit'in belgesi Yahudi milletine emanet edilmişse,
Yeni Ahit'in belgesi Roma halkına emanet edilmiştir.
Bu ikisinden doğan manevî anlayış da
ruhanîlere emanet edilmiştir.

•→Joachim de Flore
İki Ahit'in Uygunluğu

AZİZ FRANÇOIS D'ASSISE

1182'de doğup 1226'da ölmüş olan bu din adamı, Konstantinizmden, yani Kilise-servet-iktidar arasındaki gizli ittifaktan kopma iradesinin yeni bir safhasına damgasını vurur. Papalık Devleti'nin ve papaların siyasî otoritesinin büyüdükçe büyüyen kudreti ve git gide daha çok arazi sahibi zenginler hâline gelen yüksek rütbeli papazlar ve manastırlar, bu maskeli uzlaşmanın apaçık şahididir. Hatta bu durum o kadar dayanılmaz bir hâl alır ki, sonunda köy hayatından şehir hayatına geçişin hızlandığı derin bir sosyal bir değişim ortaya çıkar.

Şehir burjuvazisi içinde yer alan zengin bir tüccarın oğlu *Aziz François d'Assise,* devrinin kendi şehrinde kuvvetle hissedilen temel çelişkilerini, yani papalarla imparatorların, asillerle burjuvaların, Katoliklerle Katharların rekabetlerinin yakın şahidi oldu.

Aziz *Fransçois d'Assise,* yeni dünyaya uymayan geleneksel bir eğitim almıştı. Çevresi ise onu İncil'de yaşanması istenen hayatın tersi bir hayata katılmaya hazırlamıştı.

Fakat o yoksulluğu İncil öğretisinin ilk şartı olarak görüp yaşayarak öyle bir dünya ile ipleri koparır. Para ile iktidar arasındaki bağı görür ve şöyle seslenir:

"Piskopos hazretleri! Eğer bizlerin mal varlıklarımız olursa, onları korumamız için silâhlarımızın da olması gerekir."

Aziz *François d'Assise,* kırdaki malikânelerine kapanmış eski derebeylik manastırları anlayışından yüz çevirir ve gidip şehirlerin çok yoksul yeni kitleleriyle ilgilenir.

Yalvarırım Rabbim,
aşkının yakıcı ve tatlı gücü,
alsın ruhumu benden;
koparsın ruhumu göğün altındaki her şeyden,
koparsın ki öleyim aşkına olan aşkımdan,
tıpkı Senin aşkımın aşkıyla ölmek istediğin gibi.

↔Aziz François'nın duası

Hamdolsun Sana Rabbim
bütün o yaratıklarının içinde
her şeyden önce aziz kardeşim Güneşin için
Sen aydınlığı bize onunla gönderirsin.
Ve Senden haberi bize o iletir.

Hamdolsun Sana Rabbim, kardeşim Rüzgâr için
hava için ve o yığın yığın bulutların için
bütün yaratıkları ayakta tuttuğun
Sakin gökyüzü ve bütün zamanlar için.

Hamdolsun Sana Rabbim,
onca yararlı ve onca çekingen
lekesiz, tertemiz ve değerli
küçük kızkardeşim Su için de.

Hamdolsun Sana Rabbim,
Zaptedilmez ve çok güçlü eylediğin
erkek kardeşi Ateş için.

Hamdolsun Sana Rabbim,
Sırtında taşıyan ve bizi besleyen
Dünya anamız için.

Hamolsun Sana Rabbim,
Hiçbir canlının kurtulamadığı
kardeşimiz beden Ölümü için.
Ne mutlu Senin yolundayken Ölüme yakalanacaklara
Çünkü ikinci bir ölümden korkmayacaklardır onlar.

↔Aziz François d'Assise
Yaratıkların Neşidesi

MAÎTRE ECKHART

Maître Eckhart (1260-1327), dinler birbirleriyle çatışsalar bile, mistiklerin birbirleriyle buluştukları ve aynı gerçeğe dikkat çektiklerinin en iyi Batılı şahididir.

Eckhart'ın eserlerinin ana konusu, Allah'ın bahşettiği ilk hürriyeti kendi içimizde bulabilmemiz için, kendi benliğimizden ve eşyadan kopup uzaklaşmaktır. Bu ulûhîyet ve insaniyet özdeşliği, Hinduizm ve Budizm'in olduğu kadar İslâm tasavvufunun da ana motifidir.

Tao'nun ve Zen'in tecrübesi olan "boşluk"un tecrübesi, hayatî bir tecrübedir. Tarsuslu *Pavlus*'un -geleceğin Aziz *Pavlusu*'nun- *"Şam yolundaki"* vecdini (*"Pavlus yerden kalktı, fakat gözlerini açmasına rağmen, hiçbir şey görmüyordu"* (Resullerin İşleri, 9, 8) yorumlarken, Maître Eckhart, şu açıklamayı yapar:

"O her şeyi hiçlik olarak gördüğü zaman, Allah'ı görmüş olur... O hiçliği gördüğünde Allah'ı bulmuş olur."

Eckhart, Allah'ın bir varlık olduğunu söylemeyi reddeder. Çünkü ona göre Allah, imkânları ve varlıkları doğuran hürriyet eylemidir. Allah, fert ve kavram şekillerinden münezzehtir. *Maître Eckhart,* Allah'ı varoluşu paylaştırıcı bir kuvvet olarak duyup hisseder.

Allah'ın bir imgeye veya bir insan düşüncesine indirgenmesine hiçbir şekilde imkân vermemek için, *Eckhart* olumsuz yolu (Allah şu değildir, bu değildir, öyle değildir...) kullanır ve o bu konuda ilerde *Aziz Jean de la Croix* üzerinde büyük etki yapacaktır: *"Allah hakkında düşünülebilenlerin hiçbiri Allah değildir."* Çünkü Allah bize hiçbir zaman Kendisini değil, sadece Kendisine iman etmiş olan bir insanın yüzünü gösterir.

Bu olumsuz ilâhîyat, her çeşit devrimin temelidir: Nitekim bu ilâhîyat *Maître Eckhart*'la birlikte, insanı Kilisenin ve Kilisenin kefili olduğu feodal düzenin totaliter iddialarından kurtarıp azat eder. Çünkü bu ilâhîyat, köklü bir feragati gerektirir:

"Komşusunun yoksulluğundan haberdar olduğu hâlde, cebinde kendisi için beş para saklayan kimse, Allah nazarında bir hırsızdır."

Aynı şekilde kutsallığını yitirmiş her türlü iktidar ve her türlü egemenlik konusunda da *Maître Eckhart*'ın tutumu daha az sert değildir.

Putataparların üstatlarınkilerden tutun da
Eski ve Yeni Ahit'in peygamberlerininkilere
varıncaya dek, pek çok eser, bir yığın yazı okudum
ve insanın Allah'la en iyi ve en sıkı bir şekilde
birleşebileceği en yüce ve en iyi faziletin
hangisi olduğunu araştırdım...
Ben bu konuda şundan başka bir şey bulamadım:
Her şeyin üstüne yükselip onlardan
kesin ve saf soyutlanma.

İnsan kendisinden kurtulduğu zaman,
derunî olarak Hazreti İsa'yı, Allah'ı,
sonsuz mutluluğu ve ermişliği yakalar.

Allah bir varlık değildi ve O varlığın üstündeydi,
dediğim zaman,
bununla O'nun varlığına itiraz etmedim,
O'na çok daha yüce bir varoluş tarzı buldum.

Allah'ın tohumu bizdedir...
Ceviz ağacının tohumu bir ceviz ağacı
olmak için büyür,
Allah'ın tohumu da Allah olmak için...
Allah'ın oğlu, kaynayan bir pınar gibi
ruhun cevherindedir.

↔Maître Eckhart
Vaazlar

KAÇIRILMIŞ SON FIRSATLAR

Budur işte insan-ı kâmil... O kendisinde
Bütün varlıkların tohumunu taşır.
Bütün hakikatleri kucaklayabilir,
Onun varlığıyla dünya kıvamına kavuşur...
O Allah'ın yeryüzündeki halifesidir... Ve
Allah vardır demek, âlem de birdir demektir.

İbni Arabî (1165-1240)
"Füsûs'ul-Hikem"

Joachim de Flore'un, Aziz François d'Assise'in, Maître Eckhart'ın Hristiyanlığını, halkların umudu olan Hristiyanlığı, katedrallerin Hristiyanlığını, evet, bu Hristiyanlığı Rönesans mahvetti. Rönesans'la birlikte pek çok şey öldü. Ve bugün bizi öldürmekte olan pek çok şey doğdu.

Rönesans, bir kültür hadisesi olmaktan daha çok, kapitalizmle sömürgeciliğin eş zamanda doğmaları hâdisesidir. Kapitalizmle sömürgecilik iç içe ve sarmaş dolaş hâldedir. İkisi de kültür plânında, git gide Allah'a karşı kayıtsız bir tavır takınan ferdin güç gösterisinin övülüp yüceltilmesini esas alır. İkisi de hikmetten (bilgelikten) koparılan bilimi, tabiat ve insanlar üzerinde hâkimiyet kurma ihtirasının kölesi yapar.

İşte o zaman Batı'da, güç ve kuvvetle parlatılıp yaldızlanmış bu putlara karşı yeni bir tapınma şekli doğdu.

Sermayenin ilk birikiminin zorunlu şartı olan sömürgeci macera, Amerika kıtası yerlilerinin soykırımıyla başladı. Amerika'da, altın hırsıyla kendinden geçen maceracılar, insanları katlettiler ve bütün bir kıtanın medeniyetlerini yok ettiler.

Bu sömürgeci macera, insanî birlik ve beraberliğe karşı en canavarca saldırıyla, yani Afrikalı zenci ticaretiyle devam etti. Kırıp geçirilerek yok edilen Amerikan yerlilerinin yerine orada zorla çalıştırılmak üzere on milyon köle götürüldü. Amerika'ya sevkedilen her

bir esire karşılık on esir öldürüldü. Bu şekilde yüz milyon insanın kökü kazınmış oldu.

Nihayet, hegemonyasını Asya'ya da zorla kabul ettiren bu sömürgeci macera, Asya kültürlerinin gelişmesine tam bir asır boyunca engel oldu.

Biz tarihin bu kaçırılmış fırsatlarının, insanın bu kaybedilmiş boyutlarının ehemmiyetini sadece üç misalle gözler önüne sereceğiz.

AMERİKA
ve
YERLİLERİN SOYKIRIMI

İNKALAR MEDENİYETİNİN YOK EDİLİŞİ

İnka İmparatorluğu (13. yüzyıl başlarında *Pizarro* tarafından ortadan kaldırıldığı 1533'e kadar), Pers İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu ile kıyaslanabilecek bir genişliğe, yani And Dağlarından Pasifik Okyanusuna dek uzanan bir alana sahipti.

Altın ihtirası, *Vasco Nunez de Balboa*'yı Pasifik kıyısına alıp götürdüğü gibi (1513), onun yerine geçenler de altının masal ülkesini fethetme hayaline kapıldılar. Bu hayal ülke Eldorado idi ki onlar oraya Peru adını verdiler. 16 Kasım 1532. *Pizarro* müzakere için davet edilmiş olan İnkalar'ın İmparatorunu hıyanetle ele geçirir, salıvermek için fidye ister, aldıktan sonra da imparatoru öldürür ve ordusunu kılıçtan geçirtir. İnka İmparatorluğunun yıkılışı bir medeniyetin de ölüm tarihi olur. Bu medeniyeti târümâr eden o hödükler bile onun azametini fark ederler. Nitekim *Pizarro* dahi kendini tutamaz ve şöyle haykırır: *"Hristiyanlık âlemindeki hiçbir yol bu medeniyetin yollarının ihtişamıyla boy ölçüşemez."* Birkaç on yıl sonra, yüksek düzeyde kültür sahibi bir adam, *Alexandre de Humboldt*'tan bahsediyoruz, onun bu kanaatine katılacaktır:

"Büyük kesme taşlarla kenarları örtülü bu şose, belki Romalıların en güzel yollarıyla kıyas edilebilir... İn-

kaların büyük yolu, insanların yapabildikleri en yararlı ve en devâsâ eserlerden biridir."

Bu yol şebekesi, bir toplumun kan dolaşım sisteminden başka bir şey değildi. Bu toplum, ilk defa olarak, son derece gelişmiş bir medeniyette özel mülkiyetin kaldırılışının örneğini veriyordu. Avrupa'nın en güçlü beyinleri söz konusu medeniyeti göklere çıkarmışlardır. Nitekim *Campanella,* kendisinin *Güneş Sitesi* ütopyasını Peru'da kurar gibidir. *Morelly* ise *Basiliade* adını taşıyan eserinde, özel mülkiyete dayanmayan bir sistemin mümkün oluşu konusunda,

*"Bu (yani özel mülkiyetsiz toplum), asla hayalî değildir. Çünkü (tasvir edip anlattığı) halkların örf ve âdetleri, insanlığın tanıdığı en parlak ve en medenî İmparatorluğunun halklarının örf ve âdetlerine neredeyse tıpatıp benzemekteler. En parlak ve en medenî dediğim İmparatorluk, Perulular*ın *İmparatorluğudur"* diye yazar.

Kendi komünizm veya *"aydın despotluğu"* rüyalarını Peru'ya yansıtmış olan 18. yüzyıl aydınlarının önyargılarını paylaşmaksızın, diyebiliriz ki, İnkalar Devleti'nin temel görevi, servetleri toplayıp dağıtmak, dağların yamaçlarında toprak tesviyelerini ve tarım için sulama sistemlerini düzenlemekten ibaret kalıyordu. Bu Devlet'te kölelik yoktu. Topraksa (köylüler tarafından ortaklaşa işletilen) komün arazileri, (felâket zamanlarında "imdat kasası" vazifesi gören) imparatorluk arazileri ve (dinî ihtiyaçları karşılamada kullanılan) Güneş arazileri olarak paylaştırılmıştı.

Yüzlerce tonluk dev bloklarıyla mimarî, çok ileri bir tekniğin kullanıldığını düşündürüyor.

Servetlerin ülkeyi zaptedenler tarafından yağmalanışı, katliamlarla İnka toplumunun paramparça edilişi, angaryacılık, sömürgeci zorbalığı yüzünden sekiz milyonluk nüfusun yarısı otuz sene içinde yok edildi.

Bütün bunlara bir de Kilisenin hoşgörüsüzlüğü ve doymak bilmezliği eklenince, bu kültür kısa zamanda ortadan silinip gitti.

AZTEK MEDENİYETİNİN YOK EDİLİŞİ

İşgalciler Meksika'ya vardıkları ve ellerinde silâh, altlarında at olduğu için galip geldikleri zaman, Azteklerin insan kurban etme inanışları karşısında nevirleri dönmüştü. Gelin görün ki asıl kendileri, o kanlı âyinler için verilen kurbanlarla asla ve kat'a mukayese edilemeyecek çapta bir soykırım yaptılar: Geniş halk kitlelerini imha edip insanların köklerini kazıdılar (sözgelimi Antille adaları ile Karaibler'de tek bir Amerikan yerlisi bırakmayıp hepsini öldürdüler).

Soykırım yöntemleri çeşit çeşitti. Nitekim doğrudan katliâm bu soykırımın sadece bir parçasıydı. Yeni Dünya'ya vazifeli olarak (1512'de) gönderilen ilk papaz olan piskopos *Bartolome de Las Casas* (1474-1566), Hispaniola'da (Haiti'de) Yerlileri altından kalkılmaz angarya işlerde bizzat kendisi istismar ettikten sonra, 1514'te her nasılsa *"Amerika'da olup bitenlerin, Yerlilere karşı yapılıp edilenlerin insafsız ve gaddarca olduğu"*nun farkına vardı. Hispaniola adasında, 1492 yılında sayıları bir milyon olan Yerliler'den 1510 yılında geriye artık sadece birkaç bin insan kalmıştı. Bunun üzerine adı geçen piskopos, Yerli işçiler yerine daha gürbüz olan Afrika kölelerinin getirilip çalıştırılmalarını teklif etti.

Ne yazık ki, bu konuda yaptığı basiretsizliği de çok geç anladı ve daha sonra bundan dolayı özür diledi. Sonunda Saint-Domingue, Venezuela, Nikaragua, Guatemala ve Meksika'da işlenen cinayetleri sert bir dille kınayıp ifşa etti. 1542 yılında *Şarlken (Charles Quint)*'den Amerikan Yerlilerinin köleleştirilmelerinin yasaklanması kararını çıkarttı, fakat Avrupa'dan gidip oraya yerleşmiş kolonilerin isyanı İmparatoru bu kararından caydırdı. Ve soykırım devam etti.

Doğrudan katliâmlar oldu; maden ocaklarında ve tarlalarda milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan angaryalar oldu; Avrupa'dan paralı askerle birlikte gelen çiçek hastalığı ve frengi yüzünden ortaya çıkan öldürücü salgınlar oldu; nihayet, Avrupalı istilâcıların

yağmalamalarından ve çıkardıkları yangınlarından önce hiç bilinmeyen açlık ve kıtlıklar oldu.

Hâlbuki söz konusu olan büyük bir medeniyetti. İspanya Siyasî Meclisi'nin askerî birliğiyle Tenochtitlan'a (Mexico'ya) giren *Bernal Diaz del Castillo* (1495-1581), bu şehri tanıtırken şunları yazacaktı:

"Aramızda İstanbul'da, İtalya'da, Roma'da bulunmuş askerler vardı. Ve bu askerler böylesine âhenkle ve böylesine yoğunlukla inşa edilmiş ve böylesine intizamın hüküm sürdüğü bir alanı, hiçbir zaman hiçbir yerde görmediklerini söylüyorlardı."

Aztekler'in eserlerinin estetik kalitesi konusunda, *Albert Dürer'in Mektuplar*'ında şu tespitleri okuyoruz:

"Parıltılı bu yeni ülkeden Kral'a getirilmiş şeyleri gördüm: Tam iki metre çapında som altından bir güneş... Som gümüşten bir ay... ve bütün bunlar mucizeden de öte güzel şeyler... ben gönlümü bu şeylerden daha fazla sevinçle dolduran hiçbir şeyi hiçbir zaman görmedim."

Sözü edilen bu sanat şaheserlerinden geriye pek az şey kaldı. Çünkü İspanyol *"fâtihler"* onları eritip külçe hâline getiriyorlardı.

Öldürülen Amerikan Yerlilerinin sayısı ve İspanyol "fâtihlerin" gaddarlığı:

... On iki milyondan daha fazla can telef edildi.
Aslında yanıldığımı sanmıyorum:
Bu rakam, on beş milyondan fazladır.

... Köpeklerini beslemek için, zincirlere vurulmuş
Amerikan Yerlileri getiriyorlar... onları öldürüyorlar
ve insan etinden gezici bir kasap dükkânı işletiyorlar.

•→Las Casas
Amerika Yerlilerinin İmhasının Kısa Hikâyesi

Barış zamanında çok sayıda Amerika Yerlisini
öldürdükleri, parçalamaları için onları köpeklere
attıkları, diri diri yaktıkları, ellerini, ayaklarını,
burunlarını ve göğüslerini kestikleri, karılarının,
kızlarının ırzlarına geçtikleri, evlerini ateşe
verdikleri, ekinlerini talan ettikleri, neticede de
soğuktan ve açlıktan ölmeye terkettikleri için,
artık sırf mecburiyetten ötürü kendilerinin
birbirlerini yemeye alışmaktan
başka çareleri kalmadı.

•→Hâkim Fernando da Santillan'ın raporu
5 Haziran 1559

Maden ocaklarındaki cesetlerin kokusu
o kadar fazlalaştı ki, bu durum sonunda
veba salgınına yol açtı. Özellikle Huaxican
maden ocaklarında, yarım millik çevrede
cesetlerin veya kemikleri üzerine basmadan
yürüyüp gitmek, daracık bir yol bulabilmek
neredeyse imkânsızdı.

•→Rahip Motolinia
Hatıralar, Charles Quint'e Mektuplar

MAYA MEDENİYETİNİN İZLERİNİN YOK EDİLİŞİ

Yucatan'ın zaptedilmesinden yedi sene sonra, 1549'da Râhip *Diego da Landa,* Mayalar ülkesinin kalbi olan Merida'ya gelir.

"Şeytan"ın kökünü kazımak için, Mayalar'dan kalma bütün kitapları şehir meydanında yaktırarak devâsâ bir "ateşte yakma" âyini düzenler. Bir halkın tarih ve kültürü bu şekilde yok edilir. Bugün dünyada o medeniyetten geriye artık sadece üç Maya elyazması eser ile sözlü gelenekten alınarak Lâtin harfleriyle yeniden yazılmış iki metin kalmıştır: Bunlar, Mayalar'ın kutsal kitabı olan *Popol Vuh* ile *Şümayel'li Şilam Balam'ın Kitabı*'dır.

İstilâcıların alevlerine direnip ayakta kalabilmiş tek kalıntılar olan taş âbidelerin yazılarının çözülüp okunması, o medeniyet hakkında bir değerlendirme yapmaya imkân vermektedir.

Mayalar medeniyeti Hazreti *İsa*'dan sonraki 4. yüzyılın başında doğmuştu. Bu medeniyetten geriye hiyeroglif yazıların kazındığı dikili taşlar, cumbalı tonozlarıyla taştan tapınaklar ve çok renkli seramikler kaldı. Medeniyetleri 9. veya 10. yüzyıldan itibaren gerilemeye başladı ve Mayalar, Meksika'dan gelen halklar, özellikle de daha sonra onların kültürünü bir kısmını özümseyecek olan Toltekler tarafından mağlup edildi.

Son Maya şehir devleti Yucatan'ın güneyinde, Tayasal adasında, 1697'de can verecektir.

Maya medeniyetinin alanı şimdiki Meksika'nın Yucatan, Campêche ve Chiapas eyaletleri ile Guatemala ve Honduras'ın bir kısmını kapsar.

Teokratik bir toplumun ifadesi olan Maya sanatı, belli başlı iki tip bina içerir. Bunlar, Palenque'de olduğu gibi, piramitlerin tepelerine inşa edilmiş tapınaklar ile konut olarak değil de, din adamları aristokrasisinin hükümet merkezleri olarak dikilmiş olan saraylardır.

Dekorda, kabartma tarzı heykeller ve duvar resimleri bulunur. Bu duvar resimleri, devirlere ve şehirlere göre, kâh heybetli, kâh natüralist, kâh oldukça za-

riftir. Nihayet, insan çehreleriyle bezenmiş çok renkli bir seramik, Mayalarda görülmedik bir mükemmelliğe ulaşır.

Mayaların ilmi, pek çok noktada, aynı dönemin Avrupa biliminden üstündü.

Astronomide, Mayaların din adamları, bir yılı 365, 222 gün olarak hesaplıyorlardı. Bu rakam, beş asır sonra ortaya konan 13. Gregorius (1502-1585) takviminin verdiği rakamdan daha doğruydu ve ancak altı bin yılda bir günlük bir hata yapıyordu.

Mayalar güneş tutulmalarını önceden haber veren bir çizelge de hazırladılar.

Bütün bunlar matematikte büyük bir ilerleme kaydetmiş olduklarını gösterir. Nitekim onların sayı sistemi bizimki gibi onluk değil yirmilikti ve bu sayı sistemi Grekler'in ve Romalılar'ın bildikleri sayı sistemlerinden üstündü.

Mısır, kakao, kauçuk ve manyok başta olmak üzere, insan hizmetine sokulan ve ekimi yapılan bitkilerin sayısı bakımından dünyada hiç bir millet Amerika Yerlileri ile (özellikle de Mayalarla) boy ölçüşemez.

Cerrahîye gelince, kırık kemikleri tutturuyor ve delgi ameliyatı yapıyorlardı.

Mayalar'ın kutsal kitabı *Popol Vuh,* insana ne olduğunu, dünyaya niçin geldiğini, niye yaşadığını ve nereye gittiğini öğretir.

Sözlü gelenekte bu kitap belki de *Rig-Veda* veya *Zend-Avesta* kadar eskidir.

Popol *Vuh*, insanın dört evrede yaratılışını efsanevî bir şekilde tasvir eder:

İlk yaratılış, meyve toplamak ve hayvan avlamakla geçinen ve yırtıcı hayvanlarla karşı karşıya bulunan göçebe toplulukların yaratılışıdır.

İkinci yaratılış, ilâhların insanı yaratmak için ikinci teşebbüsleridir ve bu gökle suyun yerle evlenmesinden doğar. Bunlar çamurdan yaratılmış varlıklardır. Toprağı işlemeye, seramiği tanımaya, ilk âletleri yapmaya başlarlar. Fakat bu insanların ne anlayışları var-

dır, ne de ibadetleri. O yüzden ilâhlar onları suların içinde eritip yok etmek üzere tufanı gönderirler.

Üçüncü yaratılış, orman insanlarının yaratılışıdır. Bunlar tarımı bilirler. Topluluk oluştururlar ve çalışmalarının ritmi göğün mevsimlerine göre düzenlenmiştir. Çünkü bir takvim yapabilecek kadar yıldızların hareketlerini bilirler. Fakat ibadet edip kurban keserek yaratılış nimetine şükretmesini bilmezler. O yüzden de jaguarlar ile kartallar onları parçalarlar.

Nihayet dördüncü yaratılış gelir: İnsanı ilâhî öze iştirak ettiren, medeniyetin yaratıcı gücü, mısır insanının yaratılışıdır bu. Mısırın çimlenmesi, insan hayatının filizlenmesini sembolize eden bir sırdır. Nitekim tohum ölür, bitki olur, tıpkı insanın ölerek bir başka hayata başlaması gibi. Sembolü yeşim taşı olan olgun taneli mısır koçanı insanın kanını besler, böylece insanın ilâhî özü, ilâhlara neler borçlu olduğunun bilincine varır.

374. 440 yıllık bir dönemi içeren büyük Maya takviminin keşfi, insana sınırsızlığın perspektifini açar. Böylelikle insanlık komedyasının ilâhî öze dönüşmesini gerçekleştirir.

Şilam Balam hikâyeleriyle tamamlanan *Popol Vuh,* insan ve toplumun canlı bir organizma oluşturdukları ve kozmosla bütünleşmesinin bilincine erdiği, insanın tam insan, yani ilâhî nitelikli bir insan hâline geldiği âna kadarki, insanın doğuşunu ve kültürünün oluşumunu bize bu şekilde anlatır.

Popol Vuh, dördüncü yaratılış evresindeki hakikaten insanlaşmış, yani ilâhî nitelikler kazanmış ilk insanların şaşkınlıklarını tarif eder.

O zaman insanî görünüme kavuştular ve
insanlar oldular. Çünkü konuştular...
Hafıza var oldu. Gördüler; derhal bakışları yükseldi.
Her şeyi gördüler; bütün âlemi tanıdılar...
göğün kubbesi üzerinde, yerin yüzeyi üzerinde
ne varsa hepsini... derken kendilerini yaratmış
olanlar tarafından sorguya çekildiler:
Varlığınız hakkında ne düşünüyorsunuz?..
Bütün cihanı gördüler, ardından
yaratıcılarına şükrettiler...

Ve işte ilâhların kıskançlığı ve düşüş:
Onlar ilâhlar gibi olacaklar... tohum filize
dönüştüğünde, şafak söktüğünde... eşit mi
olacaklardı kendilerini yaratmış olanlara,
ilmi uzaklara uzanan, her şeyi görenlere?
Bunun üzerine göğün ruhları tarafından,
ilk dört adamın gözleri perdelendi, tıpkı bir
aynanın yüzündeki nefes gibi.
Neticede insanların gözleri bulanıklaştı;
ancak yakın olanı, sadece açık olanı görür oldular.
Onun için de ilk dört adamın Bilgeliği ve
bütün bilgileri kayboldu.
İşte böyle yaratıldı atalarımız, babalarımız,
Göğün Ruhları tarafından, Yerin Ruhları tarafından.

•Popol Vuh

Eski ilâhlar, ölümlü olmalarına rağmen, yine de
ilâhtılar. Onlara tapınma zamanı artık çoktan bitti.
Dünyanın kurtuluşu tamamlandığı, hakikî
Tanrı dirildiği, gökleri ve yeri mübarek kıldığı zaman,
Göğün Rabbi'nin lütfuyla o ilâhlar yok olup gittiler.

•Şümayel'in Şilam Balam Kitabı

KÖLE TİCARETİ ÖNCESİ AFRİKA

Kara Afrika, MÖ ikinci bin yılından itibaren, o zamana kadar sulak ve verimli olan Büyük Sahra'nın çölleşmesiyle birlikte, diğer medeniyetlerden koptu.

Bu yüzden, Bronz Çağından başlayarak, kültürlerin karşılıklı verimlendirmesinden artık istifade edemedi. Dolayısıyla ortaya ne koyduysa, bunu kendi imkânlarıyla gerçekleştirdi.

Portekizlilerin gemiciliği ve ticareti neticesi, 15. yüzyılda Batı ile karşılaştığı zaman, Afrika halklarının medeniyetinin Avrupa medeniyetinden hiç de aşağı kalır yanı olmadığı apaçık ortaya çıktı: Kongo ve Gine'nin pamuktan ve hurma lifinden kumaşları, Avrupa kumaşları kadar dayanıklı ve inceydi; Hausa (Nijerya)'nın tabaklanmış ve süslenmiş derileri (Kuzey Afrika aracılığıyla ulaştıkları) Avrupa'da hayli takdir ediliyordu; Katanga ve Zambiya'nın bakır ve Sierra Leone'nin demir işlemeciliği, çok sonra buralara zor kullanılarak sokulan demir işlemeciliğinden kalitece daha üstündü. *Cecil Rhodes* tarafından alınıp götürülen gönüllüler ve kaçakçılar, Zimbabve'de (ki orası Rhodes'tan ötürü Rodezya diye adlandırılmıştı) kocaman taş binalarla karşılaştılar. Ve bu bölgenin şimdiki bütün bakır ve altın yatakları çoktandır işletilmekteydi. Avrupalıların tek üstünlüğü ateşli silâhlara sahip olmalarıydı. Gerçi 15. yüzyılda Benin'in bronz heykelleri Portekiz toplarının yapımın-

dan daha inceydi, fakat topçu birlikleri heykelciliğe galip geldi.

Avrupalılar'ın istilâ ve yağmalarıyla birlikte değişen şey, üretimin miktarı oldu. Artık söz konusu olan halkın ihtiyaçlarına göre değil de, işgalcinin isteklerine göre üretmekti.

ESKİ AFRİKA İMPARATORLUKLARI

Çevrenin seyrek ağaçlı bozkır veya orman oluşuna göre değişik tipte topluluklardan oluşan uzun bir teşkilâtlanma döneminin ardından, 8. yüzyılda büyük imparatorluklar ortaya çıktı. Cadix'den Çin'e kadar İslâm'ın hâkim olduğu coğrafî alanda mümkün hâle gelen geniş çaplı ve uzun mesafeli bir ticaretin yapılmaya başlanmasının siyasî bir sonucuydu bu.

Bu imparatorluklardan ilki, Senegal ile Nijer arasındaki Gana İmparatorluğu (8.-13. yüzyıllar) oldu. Arkasından 12. yüzyıl başından 17. yüzyıla kadar Mali İmparatorluğu görüldü. Bu imparatorluk gösterişli hükümdar sarayları, taştan veya tuğladan yapılmış konaklı şehirleri, zengin deri ve dokuma sanatçılığı, zırhlı savaşçıları ve önemli bir tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle kendisini gösterdi. Üç büyük kervan yolu Büyük Sahra'yı bir baştan öbür başa katediyordu: Kuzey Afrika'dan hareketle biri Moritanya'yı geçiyor, bir ikincisi Nijer ırmağının kıvrımına, üçüncü de Çad gölüne ulaşıyordu.

16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren köle ticaretinin uygulanması, ardından 1885'ten (Berlin Konferansı'ndan) itibaren kıtanın içlerine doğru saldırıların başlatılması ve hammaddelerin yağmalanmasıyla devam eden Avrupa istilâsı, Afrika'nın gerileyip çökmesine sebep oldu ve Kara Afrika'nın eski kültürlerini toplumun içinden yıkıp yok eden bir boşluk meydana getirdi.

AFRİKA KÜLTÜRLERİ

Tabiat tarafından topluma sorulan sorulara insanlar tarafından verilmiş cevaplar olan Afrika kültürleri,

tabiatı ve insanları kuşatan bir bütün olarak tasavvur edilen bir evrende, çatışan güçlerin bir dengesi üzerine kurulmuşlardı.

Dış tabiatın tehdidi o hâldeydi ki insan, topluluk olmadan hiçbir şey yapamazdı ve bu topluluğun içinde her fert, ister darı ekimi ve hayvancılığın mevsimlik ritmi, ister yağmur mevsimi için kulübelerin düzenlenmesi, isterse de orman hayvanlarına karşı savunma söz konusu olsun, sosyal organizma ile çevre arasındaki ekolojik dengenin devam etmesi için özel bir rol oynamak zorundaydı.

Çatışan kuvvetler arasındaki bu denge, kuralın çiğnenmesi karşısında ayakta kalamazdı: İnsanlara nasıl yaşamak gerektiğini göstermiş olan atalara, tarımı veya metallerin işlenmesini öğretmiş bulunan efsanevî kurucu kahramanlara saygı işte bundandı; bu sırları aktaran gizli öğretim bundandı; bir ahlâk ve kanunlar anlayışı bundan; nihayet totem ve tabular ve bunların toplum denetimindeki rolleri de yine bundan ötürüydü.

KÖLE TİCARETİ ve AFRİKALI SOYKIRIMI

Bu süreklilik, yani yüzyıllık köle ticareti ile yaklaşık bir asır süren sömürgecilik, Afrika'yı mahvetmek için elinden geleni yaptı.

Bu ticareti, Afrika'da önceden var olan köleliğin sadece uzantısı olarak görmek koskoca bir yalandır. Hiç bir zaman Afrika, eski Grek veya Roma'da olduğu gibi, köleliği bir üretim tarzı olarak görmemişti. Afrika toplumlarında yalnızca, aileyle az çok bütünleşmiş hizmetçi köleler ve (ağır cezaya çarptırılmış savaş esirleri veya suçlularından oluşan) tarla köleleri vardı.

Köle ticareti meselesine gelince, bu tamamen farklı bir hadisedir. Her şeyden önce, bu işte yabancı bir ülkeye sürgün edilme söz konusudur. Üstelik de hadisenin büyüklüğü, geleneksel kölelikle hiçbir ortak noktası bulunmayacak niteliktedir. Sözgelimi, 1540 yılında, ancak dört yüz Afrikalı bu sürgünü yaşamışsa, 18. yüzyılda bu sayı yıl başına yaklaşık yüz bini bulacak-

tır. Toplam sürgün siyahî köle sayısı konusundaki tahminler, on ile on beş milyon arasında değişmektedir. Yolculuk sırasındaki ölüm oranı, mevcudun yüzde on beşi ilâ otuzu civarındadır. Dahası, *Afrika'da bir esir almak için sekiz ilâ on kişi öldürülmüştür. Yüz milyon kişi bu şekilde yok edilmiştir.*

Bir de, köle ticareti doğmakta olan kapitalist ekonominin gereklerine göre yeniden oluşturulmuş ve geliştirilmiştir. Nitekim Amerika'da milyonlarca Yerlinin kökü kazındıktan sonra, tropikal iklime en uygun işçi Afrika'daydı; pamuk ve şeker kamışı tarlaları ile altın ve gümüş madenleri Amerika'da, sermaye ise Avrupa'daydı. Bundan ötürü, şu klâsik üçgen hareketi oluştu: Ticaret malı yüklü bir gemi Nantes limanından kalkıyor, malı Afrika'ya köle karşılığında boşaltıyor, bu köle yükünü Antilles adalarına götürüyor ve oradan da Fransa'ya şeker, baharat ve bu ticarî işlemden edinilen kârı geri getiriyordu.

Bu sisteme karşı koymaya çalışan ve Angola'da, Gine'de, Dahomey'de kölelerin topluca götürülmelerine müdahale için savaşlar veren Afrika halklarına rağmen, (köle ticareti Charles Quint'in bir buyruğuyla 1528'den itibaren devlet tekelinde olduğundan) ordu gücüyle desteklenen Avrupalı kaçakçılar köle avını zor kullanarak genişlettiler. Köle ticaretine karşı ilk direniş merkezi olan Dahomey mağlup olunca, orası "Siyah Isparta"ya dönüştürüldü. Böylece de Dahomey, kendi ekonomisini iflâs ettirmek pahasına da olsa köle avcılığına zorlandı. Burası, giderek doymak bilmez hâle gelen Avrupalılar'a kıyıdan teslim alacakları köleleri bulmak mecburiyetinde bırakıldı.

Kölelik, ne İngiliz radikal dincilerin ihtilâli, ne Amerikan Bağımsızlık ihtilâli ve ne de Fransız ihtilâli yüzünden ortadan kalktı. Sadece sanayi devrimi sayesinde sona erdi. Çünkü bu sanayi için köle ticareti kârlı bir iş değildi. Onun için Avrupalılar kölelikten sanayi plânına geçtikleri oranda vazgeçtiler. Nitekim köleliği önce İngiltere kaldırdı, ardından da 19. yüzyıl orta-

sında Fransa aynı şeyi yaptı. İşte o zaman, Afrika yağmasının bir diğer devri başladı. Artık hammaddeyi ucuza elde etmek için Afrikalıyı doğup büyüdüğü yerde sömürmek (çünkü işçiye gülünç bir para ödeniyordu) daha kârlıydı. Avrupalıların büyük istilâsı, Batılı rakip sömürgeciler arasında Afrika'nın paylaşılmasının kurallarını tespit eden 1885 Berlin Konferansı'ndan sonra başladı. 1883'te makineli tüfeğin icadı, utangaç bir şekilde "nüfuz etme" adı verilen işgali kolaylaştırmak için tam da zamanında gerçekleşti.

Afrika kültürü kendisini artık sadece sanatının kalıntılarıyla gösterebilirdi. Buna rağmen, bu kültür Batı'nın plâstik sanatlarının, dansının ve müziğinin yenilenmesinde belirleyici ve kesin bir rol oynamıştır.

AFRİKA KÜLTÜRÜNÜN RUHU

Farklılıkları ne olursa olsun bütün Afrika kültürleri, kuvvet alanı olarak sosyal yapılarını, dinî törenlerini ve sanatlarını biçimlendiren dünya hakkında müştereken o organik bakış açısına sahiptirler.

İçinde her birinin kendine has yeri bulunan bir bütüne katılma, bu bütünün içinde kuvvetlerin etkileşimi ve oluşumu, hayatın ölüme galip geleceğine güven, insanların bu evrenin ana hayatî gücü oldukları konusundaki bilinç, işte Afrika hümanizminin değişmeyen nitelikleri bunlardır.

Afrika sanatı, bir anlam kazandırdığı insanî bütünlüğün içine böylece yeniden oturtulduğunda, onun hayatî rolü keşfedilebilir.

AFRİKA HEYKELTIRAŞLIĞI

Sözgelimi bir Afrika maskesi bir enerji yoğunlaştırıcısıdır, bir çeşit kondansatördür. Yani bu maske, tabiatı değişik yoğunluk derecelerinde canlandıran dağınık güçleri ele geçirir, onları ataların kudretinin bulunduğu daha yoğun bir çekirdek içinde bir araya toplar. Derken Afrikalı maskesini takarak, evrenin büyük

ritimlerini andıran bir musikiyle dansettiğinde de, bu gücü topluluğa yayar.

Bu güç tekrar tekrar oluşturulan ve her bir ferdin gücünü de kat be kat aşar. Ferdî güçlerin basit bir toplamından öteye gidilip, tabiat üstüne ulaşılır.

Çünkü grup; ister avlanma, ister tarım, isterse diğer her türlü sanat eseri ortaya koyma söz konusu olsun, kendisini meydana getiren her bir ferdin imkânlarının ötesinde olanı başarır.

Zenci-Afrika sanatı, insanın tabiatı değiştirerek kendisinin değiştiği bir etkinliktir.

Hayatın bütününe sıkı sıkıya bağlı bu sanatın kendine özgü nitelikleri ve en yüce ifadesi, oynamış olduğu rolden doğar.

Önemli olan görünüşleri taklit etmek değil, görünmeyene görünür bir dayanak vermektir.

Ortaya konan o eserin, o şeklin içinde Bütünün varlığını ve kudretini toplayıp bir araya getirme iradesi, her unsurun genelin birliğine kesin bir boyun eğme, işareti imgeye ikame eden bir sembolizm, anekdotik ve ârızî olabilecek her şeyden mutlak bir arınma gerektirir.

Küçük heykellerde bile görülen o sanatın âbidevî karakteri işte bundandır. Çünkü şeklin her ögesi, onun kendi ezelî ve ebedî geometrisine indirgenmiştir. Hacimlerin aşırı gerilimi ve bunların ritmik bütünleşmesi içinde her öge, bir "kendilik" oluşturur. Bu "kendilik" ise, bütün âyin yapanlara, hem kaygı, hem de içinde yaşadıkları güçlere egemen olma güvenini verir.

20. yüzyıl başlarında Avrupalı sanatçıların (Alman ekspresyonistler, kübistler, sürrealistler), Afrika heykeltıraşlığının azametini hissettikleri zaman, bu sanatın sadece plâstik güzelliğine önem verip, onun Afrika'nın hayat tecrübesinden ve kendisini saran içkin güçlerden ayırmaları dikkat çekicidir. Ne var ki bu hâliyle bile Afrika sanatı, Avrupa'da Rönesans'tan beri hüküm süren ve "mimésis"e (tabiatın taklidine veya bunun insanî bir plâna göre yeniden oluşturulmasına) dayanan sanat anlayışlarının tepetaklak olmasını derinden etkilemiştir. Bun-

dan böyle sanat eseri, tabiat kanunlarından başka kanunlara boyun eğen özerk bir gerçeklik kazanır. Onun için Afrika sanatı, Avrupa sanatının sanatın evrensel misyonuna yeniden kavuşmasına imkân vermiş oldu.

AFRİKA MÜZİĞİ ve DANSI

Sözlü edebiyattaki söz gibi Afrika müzik ve dansı da topluluğun tüm hayatının yapı taşlarıdır. Tamtam çalanın müziği, bu müzikle oynayan kişide görünenle görünmeyeni, tabiatla tabiatüstünü birbirine bağlayarak onun bacaklarına yayılır ve dansıyla kozmik ritme katılması için onu kendisinden geçirir.

Afrika musikisi dinlenilmez, yaşanır. Bu müzik, bütün katılanlar arasında köklü bir mistik bağ meydana getirir.

Balafon (ksilafon) veya tamtam gibi "kora" (harp-lâvta)'nın tellerinin titreyişleri, mimikli ve danslı hikâye içinde insan sesiyle birlikte kaybolur gider. Bazen onların müziği tek başına bir yas veya sevinç haberini yayar.

Sözlü edebiyat bile, bütün yaşantının ritminden alınmış olan bizzat hayatın kendisiyle dokunmuştur. İnsanın ne olduğunu, ne yaptığını, kendisinde olan gücü artırmak için ortaya ne koyduğunu anlatır. Söz, ataların yaşadığı dönemleri uzattıkça uzatır.

Amerika'da köleliğe mahkûm edilmiş milyonlarca Siyahî'nin toplu sürgününden sonra, topraklarından, ailelerinden, topluluklarından koparılmış, fakat kanlarında hâlâ atalarının ritmini taşıyan bu adamlar, sürgün edilen, esir edilen, fakat neticede, bir Tanrı'nın doğması için hürriyetine kavuşup seçilmiş olan kendi halklarını, işkence gören, haça gerilen, fakat dirilip zafer kazanan Hazreti İsa ile özdeşleştirerek bir katılım ve kolektif bir ifade sanatı hâline gelen kutsal bir musiki -zenci ruhçuluğu, köle ilâhîleri- icat ettiler.

Amerikalı Siyahîler, dinî ve dindışı şarkılarıyla, tıpkı Picasso'nun resimde yaptığı gibi, *Stravinski, Darius Milhaud, Honegger* ve daha pek çokları sayesinde yalnızca Amerika değil Avrupa musikisini de yenileyeceklerdi.

Ey Kara Derili Şairler!

James Weldon Johnson,
değerli William E. B. Dubois'nın
Siyah Ruhlar'ından ilham alarak
1925 yılında, zenci ruhçuluğunun
şarkılarının, yani *o acı, sevgi,*
iman ve umut şarkılarının
bir derlemesini yayınladı.

Ey geçmiş zamanın adsız sansız
kara derili şairleri!
Nasıl değebildi kutsal ateşe dudaklarınız?
Kim kaldırdı ilkin, gözlerini
zincirlerinden daha yükseğe?
Upuzun, yapayalnız ve de uykusuz günlerinde,
kim, ilk defa, ruhunun gecesinde,
yükseldiğini hissederek
kendisinde eski imanını
peygamberlerin,
başladı şarkı söylemeye?

↦James Weldon Johnson

KOMODOR PERRY ÖNCESİ JAPONYA

Tıpkı 1842'de Batılı güçler, kapitalist çarkın içine girdikten sonra, Nankin'de Çin'e afyon ticaretini zorla kabul ettirdikleri gibi, 1853 ve 1854'te de Amerikalı Komodor (tuğamiral) *Perry*, ticarî anlaşmalarla Japonya'yı tehdit etti ve onu Batılı büyüme modeliyle bütünleşmeye zorladı. Fakat o sırada, sadece ekonomik iştahla harekete geçen Batılı saldırganlar, bir başka plân üzerine oturtulmuş bir karşılaşmanın, yani Japon kültürüyle diyalog kurmanın insanî açıdan çok daha zengin ne gibi alışverişlerin gerçekleşmesine imkân verebileceğini takdir edemediler. Oysa Japon sanatı, bütün sanatlarının hâlâ ispatladıkları gibi, dünyanın en incelmiş sanatlarından biriydi.

8. yüzyıldan itibaren, yani Japonya'ya Budizm'in girişinden bir asır sonra, şimdiki Kyoto'nun yakınındaki Nara'da dünyanın en önemli merkezlerinden biri doğuyordu. Çünkü bu şehir T'ang imparatorlarının Çin başşehri model alınarak kurulmuştu. Ç'ang-ngan. Burası, Guptalar'ın Hindistan'ının, T'anglar'ın Çin'inin ve geçmişin İran'ının eski medeniyetlerinde bulunan en iyi tarafları özümseyerek ve onların sanat, din, felsefe ve sosyal yapılarına kendi damgasını vurarak bir asır içinde Japon medeniyetinin beşiği hâline geldi.

Nara'nın Budist tapınaklarından biri olan Todai-ji, 756 yılında bir imparatoriçe tarafından bağışlanmış ve Nara müzesinde hâlâ el değmemiş olarak muhafaza

edilen mobilyaları, kumaşları, seramikleri ve silâhlarıyla dünyanın ilk "müze"sini on üç asırdır sinesinde barındırıyor. Yakuşi-ji'de, Buda'nın arkadaşlarından birinin temsili olan Gakko Bosatsu -aşılamamış heykellerden biridir- vücut kıvrımları bakımından, Guptalar'ın en güzel heykellerinin zarafetini ve T'ang eserlerinin ihtişamını kendisinde taşımaktadır. Horyu-ji'nin beş katlı tapınağı, tahta yapısı ve kuş kanatları misali göz alıcı çatılarıyla, dünya mimarîsinin mücevherlerinden biridir. Toshodai-ji'de, kurucusu Çin râhibi *Kien-çen* (Ganjin)'in kuru laktan heykeli hâlâ seyredilebilir. Kahramanı kişileştirme kaygısı taşımasından ötürü tam anlamıyla Japon olan bu portre, bütünüyle kendi iç âlemine yönelmiş bir adamın ilâhî sükûnetini yayar. Ağzının gergin kıvrımı, ıstıraba ve zevke karşı zaferi ifade eder. Bu arada onun görmeyen gözleri, artık eşyayı değil, sadece o eşyayı doğuran yegâne kudreti gören kişinin gönül gözünü anlatır. Ellerinin duruşu ise *"derin düşünceye dalışın mudra"* hareketini sergiler.

TARİHÎ GELİŞİMİ İÇİNDE JAPON SANATI

Yakın zamanlarda çıkan bir yangınla renkleri kısmen tahrip olmuş, fakat fotoğrafının bize Buda'nın çeşitli çehrelerini hatırlatan görüntüsünü koruyup sakladığı Horyu-ji'nin duvar resimleri, Uzakdoğu'nun Buda sanatının doruklarından biridir. Bu resimler, Tuenhuang'da bulunan Çin fresklerinden bile üstündür. Bu Buda sanatı, anarşiye teslim edilmiş bir dünyada, Amida Buda'daki kurtuluş yolunu gösterir.

Kyoto'da, 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar süren Heian devri, Japonya'nın kendi içine kapanışını işaretler ve Asya kıtasına oranla kendi özgünlüğünü ortaya koyar.

11. yüzyıl başında, imparatorluk sarayında bir hanım, *Murasaki Şikibu* (1004'e doğru) *Genji'nin Sözü*'nü yazar. İktidardan uzaklaştırılmış bir imparator oğlunun hikâyesidir bu. Bu eser, dünya edebiyatının ilk büyük tahlil romanıdır. *La Princesse de Clèves*'den

altı ve Proust'tan dokuz asır önce kaleme alınmıştır. Alnının yazısına karşı savaş açan roman kahramanı, iktidara ulaşmak için talihini yönlendirmeyi başarır.

Geç Heian döneminin aynı inceliği, heykelcilikte, Kyoto'daki Joruri-ji tapınağının çok renkli tahtadan Kişijoten kadın heykeliyle kendini gösterir. Mücevherlerin inceliği ve ellerin zarafeti, aldırmazlığın ve ihtişamının verdiği esrarengiz çehreyle tezat teşkil eder.

Kamakura dönemi (1185-1338), zorba bir savaşçı olan Minamato Yoritomo'nun hasmı olan derebeylerine karşı zaferiyle açılır. Bu savaşçı, —imparator sadece itibarî bir role sahip olduğu için— Japonya'da bir çeşit askerî diktatörlük kurar. İşte şövalyelerin (samurayların) onur kuralları olan *buşido* o zaman hazırlanır.

Bu demir çağının sanatları, katı bir natüralizmle belirginleşir. Uesugi Şigefusa'nınki gibi galip savaşçıların heykellerinde veya siyah elbisenin belirgin dik köşeli yapısıyla, Japon savaşçı tabakasının sembolü olan *şogun*'un amansız karakterini çarpıcı bir şekilde yansıtan Takanobu'nun (1142-1205) Yoritomo'sunda olduğu gibi yapılan portrelerde bunu görürüz.

Rulo kâğıtlar üzerindeki resimler en büyük ifade gücüne, *Heiji'nin Sözü*'ndeki (13. yüzyıl ortaları) savaş sahnelerinden alınmış resimlerde görüldüğü gibi, savaş sahnelerinde ulaşır.

Japonya'nın Moğol imparatorlarının Çin'i tarafından yapılan başarısız bir istilâ denemesinin ardından gelen Muromaşi döneminde (1338-1573), derebeylerinin isyanlarının yeniden başladığı ve iki Japon imparator sülâlesi arasında uzun bir iç savaşın çıktığı gözlenir.

JAPONYA'DA YAYILAN YENİ DİN

Bu kargaşa döneminde (Çin'in Ç'an Budizm'inden çıkmış olan) Zen Budizm, Japonya'da geniş ölçüde yayıldı. Zen rahipleri kültür ve sanatları buraya naklettiler.

Şiirle birlikte resim, Zen *"aydınlanma"*sına erme, yani hem seyredilen objeyle aynılaşma, hem de bu objenin bütünle bir olduğunun bilincine varma vasıtalarından biri

hâline gelir. İster bir manzara, ister bir yüz, ister *"bosatsu"* (Japon bdhisattva)'nın bir temsili söz konusunu olsun, resim bir tapınma eylemidir, insanı tamamen saran bütünün, yani Bir'in bu âni varlığının izi veya işaretidir.

Nitekim Kano Hogai, 19. yüzyılda, *"Resmin ilâhî prensibi, devamlı bir aydınlanma hâli içinde olmaktır"* diyecektir.

Esas itibariyle bu resim, eşyaya el konuşun dolaysızlığını mümkün kılmak için, yalnızca çini mürekkebiyle yapılmıştır. Bu yöntemin doruğuna râhip *Sesşu* (1420-1506) tarafından erişilmiştir.

Pollock ve bazı modern ressamların *"action painting"*i, bu Zen resminin sadece soysuzlaşmış şeklidir. Soysuzlaşmıştır, çünkü ruhî anlamından, dünya görüşünden boşaltılmıştır.

Kan-ami (1338-1384) ve oğlu *Zeami* (1363-1444) tarafından 14. yüzyılda ortaya konan *Nô,* Budist tapınaklarında doğmuş ve esası dans, mim, orkestra ve şarkı olan lirik bir dramdır. İçinde yer alan metnin bir opera "güftesi" gibi, daha az önemli kısmı oluşturduğu toplu bir sanattır.

Esas itibariyle bu tiyatro, ana roldeki sadece bir baş oyuncuya dayanır. Diğer oyuncular yalnızca maiyetindekiler veya hareketlerinin yorumcularıdır.

Nô'nun bütün unsurları, gündelik ve alışılmış olandan farklı bir dünya ortaya koymak üzere tasarlanmıştır: Maske, kostüm; büyüleyici, saplantılı bir müzikle oyuncunun girişine veya hareketine uygun atmosferi yansıtan orkestra; dans, şarkı, oyuncunun ruhî gelişim safhalarını vurgulamak için konmuş bir ahşap köprü ile üç çam ağacı dışında dekorsuz bir sahne. Burada her şey, alışılmamışın "çiçeğini" açtırmaya yönelir. Bütün zamanların en büyük dram teorisyenlerinden biri olan *Zeami,* Nô'nun gizli geleneğini oluşturan el kitaplarında bunun teorisini hazırlamıştır.

Mamoyama, özellikle de Tokugavalar (1615-1868) zamanındaki *Edo* döneminde, âsi derebeyleri bastırılarak ülkenin birliği yeniden kuruldu.

BATI'YI ETKİLEYEN JAPON RESMİ

Paravanalar veya porselen üzerindeki dekoratif resim ve Şogun Sarayı tarafından korunmuş klâsik *Kano* ekolü dışında, Japon sanatının yeni büyük katkısı, *Ukiyo-e* (yani, geçici "kararsız dünyanın resmi")ninki olmuştur. Onun sayesinde Japon sanatı Batı'da, 19. yüzyılda, özellikle estamplarla tanınacaktır.

Kano ekolünün *"prenslere yönelik"* resminin tersine Ukiyo-e, Budist ve Konfüçyüsçü temalara daha az, gündelik hayatlarıyla ilgili olanlara ise daha çok ilgi duyan yeni tüccar ve şehirli sınıfların ihtiyaçlarına cevap verir.

Bu tür *Moronobu* (1618-1694) ile geniş ölçüde yayıldı ve *Harunobu* (1725-1770), *Utamaro* (1753-1806), *Hokusai* (1760-1849), *Hiroşige* (1797-1858) ile de gelişti. Bunların konuları oyuncular, kibar fahişeler (özellikle *Utamaro),* manzaralar gibi gündelik hayattan alınmışlardır.

Bu eserler güzelliğini esas itibariyle, asla bir şeyin çevre çizgisi değil de, bir hareketin izi olan ve bir dansı çağrıştıran bir resimden alır. Bu resim, asla koyulaşmayacak ve çizginin baskısını aynı renk vurgulayacak şekilde, düz renklerle canlandırılmıştır. Başta Fransız olmak üzere, *Manet*'den *Gauguin*'e ve *Degas*'dan *Van Gogh*'a, Batı resmini işte bu sanat değiştirip yenileyecektir.

"RÖNESANS" ve BATI HÂKİMİYETİ

Yazıktır, dostum Yüzyıl...
Bizler yıldızlara doğru kanat açmaya
başlamışken, yeryüzünde bir saçmalık
bırakıyoruz...
Çünkü bizler kendisini
kontrol eden ve boyun eğdiren
imparatorlukların bulunmadığı bir
dünyayı hâlâ hayal edemiyoruz.
Oysa Hazreti
İsa, hayatının son ânında Yüce Allah'tan
bütün insanoğullarının birliğini dilemişti.

•→Dom Helder Camara
"Yüzyıla Âyin"

Batı medeniyetinin yörüngesi, kendi sanatı içinde apayrı bir netlikle kendini gösterir. Bu kendini gösterme, sanat eserlerinin her devirde var olan gerçekliğin ardı ardınca *yansımaları* anlamında değil de, her büyük sanat eserinin her devirde ortaya konması mümkün bir gerçekliğin *tasarısı* olması gibi daha derin bir anlamdadır.

Biz bu konuda şahit olarak resmi seçeceğiz. Çünkü resim, romanla birlikte, Rönesans'tan beri Batı'nın ferdiyetçi sanatının en karakteristik ifadesidir. Nitekim tablo, bir ferdin fertlere yönelik eseridir. Katedral, vitray veya ikonadan farklıdır. Bunlar, katılımda bulunan ve âyin yapan bir halka seslenen anonim bir topluluğun eseridir. Bir bireyin eseri olup bireylere hitap eden roman da aynen tablo gibidir. Oysa Gılgamış'tan Ramayana'ya ve Odise'ye kadar destan, içlerinden belki de sadece efsanevî, kolektif bir isimden ibaret olan biri tarafından yazıya geçirilmezden önce anlatıcı kuşakların sözlü geleneğinin eseridir ve bir topluluğa yöneliktir.

Şu hâlde bu "şahitler", Cimabue'den Picasso'ya kadar, bize kültür ve ınedeniyetin bilânçosunu yapma imkânı veren eserler olacaktır. Çünkü bu eserler o kültür ve ınedeniyetin her safhasının tasarısı olmuşlardır.

Tıpkı kübizm veya soyutlama gibi, Bizans sanatı, Gotik sanat, Rönesans sanatı da sadece estetik üslûplar değil, aynı zamanda dünya, diğer insanlar ve Allah karşısındaki tutumun ve onlar karşısındaki tavır alışın değişik biçimleridir.

SANATI ARACILIĞIYLA BATI İNSANI

BİZANS SANATI

Batı sanatının "başlangıç zamanı" olarak, kuvvetli bir şekilde hâlâ Doğu'nun etkisinde kalmış olan Bizans sanatından kopuş ânını alacağız.

Kabaca 6. yüzyıldan 12. yüzyıla, Bizans'tan Ravenne'e kadar hüküm sürmüş olan Bizans sanatı, adamakıllı hiyerarşileşmiş ve kutsallaşmış toplumların sanatıdır. Mozaikler ve kiliselerin resimleri Hazreti İsa, Hazreti Meryem veya havarileri, bu dünyanın *"büyükleri"* şeklinde takdim ederler. Hazreti *İsa,* Haça gerilmiş *Mesih* değil, aksine *"Pantocrator"* (mutlak güç sahibi hükümdar)'dır. Hazreti Meryem, acı çeken anne olmayıp *"dünyanın haşmetli Kraliçesi"*dir. Bu *"müteâliliği / aşkınlığı"* (yani insanların gündelik dünyasından bu kopuşu, dünyaya nispetle, dünya ile kıyas kabul etmez şekildeki bu üstünlüğü) ifade etmeye özgü bu sanat dili, zorunlu olarak gerçekçilikten çok uzaktır. Çünkü dünyayla ilgili her tür hareket veya ifade hususiyeti reddedilmiştir. Renk, gerçekliği ve dindışı tarihi aydınlatan renk değildir. Tabiî bir ışık kaynağından çıkmaz o. Bu renk semavî varlıklara has bir ışıldamadır. Bizzat onların içinden çıkar gelir. Altın sarısı veya koyu mavi zeminler, figürleri dünyevî bir dekor veya manzara içinde yer almayan görüntüler olarak dışa vururlar.

Perspektif bile geometrik değil, hiyerarşiktir: Figürlerin büyüklükleri, bize olan uzaklıklarına değil de, varlıkların mutlak hiyerarşisi içindeki önemlerine bağlıdır.

Bu, Allah noktai nazarından görülen dünyadır.

GOTİK SANAT

Gotik resim ve heykel, insanların hayatının derin bir değişiminden doğmuştur. Avrupa'nın (istilâlar ve Haçlı Seferleri durduktan sonra) büyük kara ve deniz yollarının yeniden kurulmasının ardından, ticarete dayalı bir ekonomi ve bir şehir medeniyetinin yeniden doğuşuyla, bu alışverişlerin gerektirdiği insan ve fikirlerin birbirine karışmasıyla birlikte, bin yıllık hiyerarşiler sarsıldı. Artık insanlar arasındaki mesafe giderek azaldığı gibi yerle gök arasındaki mesafe de azalır. Dikkat yeryüzünde değişmekte olan şeye çevrilir. Allah bile insanlara daha yakın görünür.

Hazreti *İsa* ile ilgili tiyatro oyunlarında olduğu gibi, resimde ve heykelde de, insanlaştırılmış bir *İsa*'nın insanlar arasında geçirdiği hayatın olayları, basit ayrıntılarına varıncaya kadar anlatılır. Heybetli ve muzaffer resimlerin yerini, Kırbaçlama, Haça Gerilme, Haçtan iniş sırasında Anne'nin umutsuzluğunun acıklı resimleri alır. Basit insanlar semavî aileye karışmış, bu aileyle kopuksuz bir birliktelik oluşturmuşlardır.

Plâstik dil, Allah ve insanlar karşısında bu yeni varoluş tarzını anlatır. Dolayısıyla da Bizans soyutlamasının heybetli simetrilerinin yerini, canlı ve hareketli arabeskin insan davranışı üzerine dikkat çekmeye yaradığı ve heyecanın vücutların biçimini bozduğu veya yüzleri buruşturduğu Gotik dışavurumculuğu alır.

Mekân artık göğün değil, üzerinde bir hareketin cereyan ettiği yerin mekânıdır. Her sahnenin ayrı bir çerçevede oynandığı Hazreti İsa ile ilgili tiyatro oyunlarından olduğu gibi, bu mekân da bölümlere ayrılır. Işık tabiî kaynaklardan doğar: Gökyüzü, bir ocağın veya meşalelerin ateşi gibi. Renkler gündelik şeylerin basit örtüsüdür.

Kısacası Gotik sanat, ilâhî olanın insanîleştirilmesidir.

RÖNESANS SANATI

Bu sanat, o hareketi uzatır ve belirginleştirir. Piyasa ekonomisi, şehirlerin merkezîleşmesi, uzak mesafeli ticaret, yeni bir ekonomi şekli doğurdu: Kapitalizm. Servetin yeni şekillerini ele geçiren bu sınıf, tam bir yükselişe geçer. Toplumun bu değişiminin hem sebebi, hem sonucu olan ilmî ve teknik buluşlar, yeni dünyaların keşfi, evet, bütün bunlar eski değerleri göreceli hâle getirir. Ayrıca bunlar, eski itaat ve teslimiyet faziletlerinin önüne teşebbüs ve macera ruhunu, derin tefekkür ve iman değerlerinin önüne de dünyayı değiştiren aklın değerlerini geçirir.

Plâstik dil, bu yeni insan ve dünya görüşü yüzünden altüst olur. Perspektif, artık Bizans sanatında olduğu gibi din merkezli değildir. Çünkü mekân artık, Gotik resminde görüldüğü gibi, bölümlere ayrılmamıştır. Perspektif insandan, yani fert olarak insandan hareketle belirlenir. Her şey onun bakışından yola çıkılarak düzenlenir. İnsan artık her şeyin merkezi ve ölçüsüdür. İnsan mekânın hâkimiyetini ele geçirir ve bu mekân onun faaliyetinin şantiyesi hâline gelir. Bütün o bölümlere ayırmalar silinip atılır ve sınırsız bir uzayın ufuklarına varıncaya kadar, içinde her şeyin ölçülebildiği, her şeyin akla açık ve akılla kavranılır hâle geldiği ve her şeyin Allah'la nöbet değişimi yapmış olan insanoğluna boyun eğdiği tek bir geometrik ilişkiler ağı hüküm sürer.

Böylece de ilâhî olanın insanîleştirilmesinin yerini artık insanın ilâhlaştırılması alır.

Işınları, bir uca bağlı ve bir demet
hâlinde oldukça dik biçimde
bir araya gelmiş çok ince iplikler
olarak hayal edebiliriz.
Onların birleşme noktaları da gözümüzdür.
Eşyalardan başlayarak
gözümüzün içine kadar, bu iplikler
bir piramit oluştururlar.
Piramidin her yüzü bir açı meydana getirir.
Görsel açıdır bu.
Resim, belli bir aralığa bağlı olarak,
görsel piramidin kesişmesinden
başka bir şey olmayacaktır.
Görüş merkezi bir yere bağlanacaktır.
Eldeki ışıklar ise,
çizgiler ve renkler vasıtasıyla sanatlı
bir şekilde temsil edilmiş
her hangi bir yüzeyin üzerinde toplanacaktır.

↔Alberti
Resim Hakkında, 1435

Ressamın zihni, daima yansıyan şeyin
rengini alan ve önüne
konulmuş eşya kadar hayal taşıyan
ayna gibi olacaktır...
Resminin genel etkisinin,
tabiattaki resmettiğin eşyaya
denk düşüp düşmediğini görmek istiyorsan,
bir ayna al ve onu gerçek eşyayı
yansıtacak şekilde koy.
Sonra yansımayı resminle karşılaştır
ve iki görüntünün maddesinin her ikisine,
özellikle de aynadakine
uygun olup olmadığına dikkatle bak.
Aynayı üstat olarak almak gerekir.

↔Leonardo da Vinci
Resim Elkitabı

Ey Âdem! Biz sana ne belli bir yer,
ne özel bir fizyonomi, ne de apayrı
bir yetenek verdik.
Kendi arzuladığın yere, fizyonomiye,
yeteneklere, kendi istek ve iraden
doğrultusunda sahip olasın
ve elde edesin diye...
Biz seni ne gök, ne de yere âit, ne ölümlü,
ne de ölümsüz bir varlık yaptık.
Kendi kendinin sahip ve efendisi olarak,
yani bir bakıma kendi varlığının
biçimlendirme ve yoğurma şeref
ve görevini kendin üstlenerek,
tercih ettiğin şekli veresin diye...
Hayvanlar gibi alt şekilleri benimseyip
soysuzlaşabilirsin de...
Bizzat aklınla alacağın kararla
ilâhî mahiyetteki yüce şekillere de
bürünebilirsin.

↔Pic de la Mirandole
İnsanın Haysiyeti Hakkında, 1486

20. YÜZYIL SANATI

Resmi, dünyanın insanî bir plâna göre yeniden inşası olarak tarif eden bu Rönesans estetiği üç yüzyıl boyunca egemen olacaktır. 17. yüzyılın sonundan itibaren de akademiciliğe bürünerek yozlaşacaktır (yani bu sanat, kendi ruhunu oluşturan dünyanın fethi tecrübesiyle canlılığa kavuşturulmaksızın aynı formülleri kullanmaya devam edecektir.)

Rönesans sanatı, insanlar ancak hayatın ve tarihin asıl gayelerini sorgulamaya yöneldiklerinde tartışılmaya başlanacaktır. Fransız İhtilâli ile birlikte insanın (mevcut düzeni yeniden inşa etmekle sınırlı kalmak yerine) bir başka toplum düzeni ortaya koyabileceği fikri yeşerir. Bizzat sanat kavramı bile bu değişmeden nasibini alır. Aynen bilimlerde olduğu gibi, hakikat de, ortadaki şeyler veya nesnelerle, önünde hazır duran bir dünya ile giderek daha az uyumlu hâle gelecektir. Nitekim *Madame de Stael*'in ardından *Delacroix*'nın yazacağı gibi, *Goethe* ve *Fichte* Almanyası *"tabiatın taklidini, asla sanatın baş gayesi olarak görmüyordu."*

Sanatın rolü git gide kendine özgü kanunları olan özerk bir dünya ortaya koymak olacaktır. Artık sanatın işi, ne ilâhî bir düzeni yâd ettirmek, ne de tabiî düzeni keşfetmek, sadece müstakbel bir düzeni, mümkün bir düzeni müjdelemek olacaktır.

18. yüzyılın sonundan itibaren Almanya'da doğmuş olan bu anlayış, öncelikle *Turner, Delacroix, Baudelaire* ile daha sonra da *Manet, Van Gogh ve Gauguin, Paul Klee, Matisse ve Picasso, Delaunay* ve *Mondrian* ile geliştirildi.

Bu yeni yolda, sanatçılar araştırmalarının dayanaklarını Batılı olmayan sanatlarda ararlar: *Manet,* Japonlar'daki arabesk ve düz rengi keşfedecektir; *Van Gogh* tek başına, Japon resminin sadece usullerini değil, içini ve ruhunu da bulacaktır; *Matisse* ile *Paul Klee,* İslâm sanatlarını keşfedeceklerdir; Alman ekspresyonistler, kübistler ve gerçeküstücüler, Afrika ve Okyanusya sanatlarına eğileceklerdir; *"Action painting"*

ressamları ise, Zen resmi ile soyut resimleri, Çin hüsnühattını veya büyük Kızılderili efsanelerini yeniden bulacaklardır.

Bütün halkların ve bütün zamanların sanatının en yüce buluşlarının bir özümlemesi yoluyla yürütülen bu yenilenme çabası dışında, geriye sadece *"sanat-olmayan sanat"*ın maceracıları kalır ki bunlar görülmedik saçmalıkların arayışı içindedirler ve kabiliyetleri, ancak insanî gayesi olmayan büyüme emelindeki bir Batı âleminin parçalanışını yansıtmaktan ibarettir.

Reklâmla desteklenmiş pazarlamacı galerilerin oluşturduğu bir ticarî şebeke, onların bu yaptıklarında bir sanat ve yıkıcı bir orijinallik bulunduğuna insanları inandırma ve bu sanat çöplükler veya artıklarına bir fiyat biçme görevini üstlenir ve hakkıyla da yerine getirir.

Yoldan çıkmışlarını bir yana bırakırsak, Batı'nın en bilinçli ressamları, yirmi yüzyıllık bir ayrılık ve kopukluğun ardından, dünya sanatının kral yoluna yeniden katılma gayreti içine girerler. Dünya sanatının bu kral yolu ise, *Paul Klee*'nin yazdığı gibi *"görünmeyeni görülür kılmak"* ve 11. yüzyıl bir Song sanatçısına göre de, *"Gerçekçilik ağacında yeni dallar filizlendirmek"*tir.

BATI BİLİM ve TEKNİĞİ

Batı bilim ve tekniğinin yörüngesi fiziğin tipik gelişiminden hareketle çizilebilir. Çünkü fizik 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar, makineleşmenin gelişmesindeki öneminden ötürü, hareket ettirici unsur olmuştur.

Bu gelişim üç aşamada gerçekleşti.

17. ve 18. yüzyıl, sonuçta *"sanayi ihtilâli"*ni doğuracak olan mekaniğin ilerlemesinin, buhar makinesinin ortaya çıkışının ve bunların uygulamalarının görüldüğü yüzyıllardır.

19. yüzyıl, elektriğin kullanılmaya başlamasının ve patlarlı motorun bulunuşunun damgasını vurduğu yüzyıldır. İdeolojik yorumlama alanında ise bu yüzyıl, *Laplace*'ın mekanikçiliğinin ve *Auguste Comte*'un pozitivizminin sesini duyurduğu yüzyıldır.

20. yüzyıla gelindiğinde, *Einstein*'ın izafiyet teorisi ve *Planck*'ın kuantum fiziği ile bizzat fiziğin temelleri tartışma konusu yapılır. Ayrıca, önceki buluşların bir dizi pratik uygulaması dünyamızdaki hayatı altüst eder: Nükleer enerjinin işletilmesi, bilgisayarların kullanılması, radyo-televizyonun çok yaygınlaşması gibi.

MEKANİK ve BUHAR ÇAĞI

Bu çağın 17. ve 18. yüzyıllarını içine alan ilk etabına *Galile* (1546-1642) *Descartes* (1596-1650) ve *Newton* (1642-1727) egemen olur.

Galile, modern fiziğin kurucusudur. O fiziğin, deneyin rolü ile matematik kanunlar gibi iki temel özelliğini ortaya çıkarmıştır.

Descartes, analitik geometriyi gerçekleştirerek, nesnelerin hareketinin belirlenmesine ve miktarın üstünlüğünü göz önüne sererek de mekaniğin geliştirilmesine imkân vermiştir. Onun maksadı, Rönesans'ın temel özelliği olan *"bizi tabiatın efendileri ve sahipleri yapacak"* bir bilim ortaya koymaktır. *Descartes,* mekaniğin kanunlarını insanın *"tutkuları"*na uygular. Böylece de insan, nesneler gibi bir madde hâline gelir, onlar gibi bilimsel ve teknik işlemlere boyun eğer.

Newton, Tabiat Felsefesinin Matematik Prensipleri (1687) adını taşıyan eserinde, mekaniğin temel ilkelerini, özellikle de *"evrensel çekim"*in prensibini anlatır. Buna göre, madde, maddeyi kütleleriyle düz orantılı ve mesafenin karesiyle ters orantılı bir kuvvetle çeker.

Bu ilkelerden hareketle ilmî ve teknik buluşlar arttıkça artarlar. Bunlar, tabiatın keşfedilmesine (optikte: *Galile*'nin dürbünü, teleskop ve mikroskop) ve *Denis Papin*'in (1647-1714) çok önemli olan buhar makinesini keşfetmesi ve bunun İngiliz demir ve pamuk, maden ocakları ve imalâthanelerinde kullanılması, derken *Newcomen*'in 1705'te almış olduğu ihtira beratı, *James Watt*'ın (1736-1819) çalışmaları ve *Fulton* tarafından 1807'de ilk buharlı geminin suya indirilmesiyle birlikte tabiatın insanın hizmetine sokulmasına imkân verirler.

MAKİNELEŞME ve ELEKTRİK ÇAĞI

İkinci merhale 19. yüzyılda kendisini gösterir.

Bu etap, 1800 yılında *Volta* tarafından elektrik pilinin bulunuşu, bunun doğurduğu sonuçlar (en başta da kimya elementlerini yalıtma imkânı veren elektroliz) ve *Ampère* (1775-1836) kanunlarının yaygınlaşmasıyla başlar.

Bu yüzyıl boyunca elektriğin uygulama alanları genişler. Bunlar arasında elektrik lâmbasıyla aydınlatma,

telgraf, telefon, özellikle de mekanik enerjiyi elektriğe dönüştürme ve akımın motorları harekete geçirdiği tersine işleme imkân veren dinamoyu sayabiliriz.

Buhar makinesinin randımanının artmasıyla ortaya çıkan sorunlar, ilk üç sanayi ülkesinde termodinamiğin kanunlarını keşfe götürürler: Sıcaklık ile enerji arasındaki dengenin kanunlarını kuran Fransa'da *Carnot, Ateşin Hareket Ettirici Gücü ve Bu Gücün Geliştirilmesi İçin Elverişli Makineler / Réflexions sur la puissance motrice du feu et les machines propres à développer cette puissance* (1824) adlı eseriyle, İngiltere'de *Joule* ve Almanya'da *Mayer*'in çalışmalarıyla bu keşifler gerçekleşir.

Derken, 1802'den itibaren İngiltere'de ilkin taş kömürü naklinde kullanılan ilk trenler faaliyete geçirilir.

FELSEFEDE MEKANİZM ve POZİTİVİZM

Fiziğin gelişmesinin bu ilk iki safhası, mekanist ideoloji ile pozitivizmi doğurdular.

Mekanik, rasyonel mekaniğin kanunlarının determinizmi yoluyla her şeyin izahının mümkün olduğuna inanmadır.

Galile, Descartes, Newton ve Laplace fiziğinin bu mekanist ideolojisi beş postulata dayanır:

1. Dünya nesnel olarak, her türlü gözlemciden bağımsız şekilde mevcuttur.
2. Nesnelerin hareketi, mekân ve zamandan oluşan değişmez bir *"arena"* içinde izlenebilir.
3. Her nesne, yönettikleri nesnelerin dışında kalan ve denklemlerle anlatılabilir bir takım kanunlarla birbirlerine bağlanmış bir "somut noktalar" topluluğu ile tanımlanabilir.
4. Bir *"somut noktalar"* sisteminin bütün pozisyonları ve bütün başlangıç hızları bulunursa, bundan onun bütün geçmiş durumları çıkarılabilir ve bütün gelecek durumları haber verilebilir.
5. Belli sayıda ve iyi belirlenmiş durumdaki tabiat kanunları kapalı bir sistem oluştururlar.

Bilimin işte bu durumdan, kendisinin *Galile*'nin, *Descartes*'in, *Hume*'un ve *Condorcet*'nin mirasçısı olduğunu iddia eden *Auguste Comte*'un pozitivizmi doğdu.

Pozitivizmin temel karakteri bilim ile bilimciliği birbirine karıştırmaktır.

Bilimcilik; bilimin, duyuların tecrübesi içinde görünen olguların tanımlanmasından ve bu olayların kanunlar ve sabit ilişkilerle birbirine bağlanmasından başka bir şey olamayacağı inancıdır.

Bundan da şu sonuca varılır ki yukarıdaki şekilde tarif edilmiş bilime dayanmayan her mesele, meselâ menşe ve nihaî hedef, yani insanın nereden geldiği ve nereye gideceği gibi meseleler "teolojik" veya "metafizik" olarak nitelenen sahte bir meseledir. Pozitivist düşüncenin özelliği daima "nasıl" sorusunu sormak ve asla "niçin" sorusunu sormamaktır.

Auguste Comte, bu dogmatik ve dar görüşlü bilim anlayışını bütün alanlarda uygulamaya koyar. Özellikle de "sosyoloji"de. Çünkü o sosyolojiyi, insanın nesnelerle aynı determinizme tâbi olduğu bir "sosyal fizik" olarak görür.

Bundan da koyu bir muhafazakâr politika ortaya çıkar, çünkü bu anlayışa göre, her toplumun geleceği kendi geçmişinin bir uzantısıdır.

Auguste Comte, bu bilimci dogmatizmden kolayca yeni bir "din" yaptı. Gizli de olsa, kendisini din olarak ilân etmese de, tam anlamıyla bir "din"dir bu. Nitekim *Stalin*'den *Jacques Monod*'ya kadar bu dar bilimcilik, siyaset alanında bir din gibi benimsenmiştir.

Bu pozitivist bilimcilikle zihinleri tıka basa dolmuş çok sayıda bilgin, 19. yüzyıl sonunda, fiziğin mutlak hakikate ulaştığına ve bu hakikatin binasının tamamlandığına inandı. Nitekim *Max Planck*'ın ilk üstadı olan *Kirchhoff,* meselâ bundan böyle, neticeleri önceden bilinmekte olan ondalık sayılara birkaç rakam ilâve etmenin yeteceğini söylüyordu.

Büyük fizikçi *Lord Kelvin,* artık ufukta sadece iki karanlık bulut kaldığını öne sürüyordu. Bunlar da,

Michelson ile *Morlay*'ın deneyi ve klâsik fizikle kara cismin ışımasını izah etmenin imkânsızlığı idi.

20. yüzyıl başına gelindiğinde ise bu iki küçük bulut, bütün göğü istilâ etti ve bilimi kutsallaştırdığını iddia eden bilimci ideolojiden oluşan maiyetiyle birlikte klâsik mekaniği yutup yok etti.

İZAFİYET ve KUANTUM ÇAĞI

Tamamlanmış bir sistem olması şöyle dursun, bütün klâsik fizik ve onun mekanist postulatları, yirminci yüzyılın başında yeniden tartışılmaya başlandı.

Michelson ile *Morlay*'ın deneyi şu paradoksal gözlemle sonuçlanıyordu: Işığın hızı, ışık kaynağının hareketinden de gözlemcinin hareketinden de bağımsızdır. *Einstein,* klâsik mekaniğin postulatlarından koparak bu olguyu anlamak için şöyle bir fikir ortaya attı: Değişmez bir çerçeve oluşturan ve içinde yine değişmez maddî noktaların hareket edebileceği bir zaman ve mekân olgusu yoktur. Onun için, Öklidci mekân anlayışında var olduğu iddia edildiği gibi, kendi düzeyimizdeki deneylerden hareketle tasavvur edilmiş ve bu düzeyde her zaman geçerli, fakat artı sonsuz veya eksi sonsuz açısından ise geçersiz kalan mutlak bir referans yoktur. Geometrik mekân ile fizikî mekân birdir. Nesneler "büzülür" ve süreler genleşir. Bir cismin kitlesi artık sabit değildir. Çünkü o, hıza bağlı olarak durmadan artar.

Bundan çıkan sonuç, madde ile enerji arasında sınır olmadığıdır. Sadece bir tek alan vardır. Bu alanın içinde atom veya parçacık denilen şey, kendisinden hiçbir şeyin cereyan etmediği ve diğerlerinden bir boşlukla ayrılmış sert bir bilye değil, aksine alanın çalkantısı içindeki bir dalga gibi tek bir noktadır.

Siyah cismin ışıldamasına gelince, bu klâsik fiziğin tersine, bir siyah cismin bütün ışınımları (radyasyonları) emmediğini, aralarından bazılarının (ki, bunları 1895'te keşfeden *Roentgen,* kendilerine *"X ışınları"* adını vermişti) siyah cismin içinden geçtiklerini gösteriyordu. Bunun izahı, *Max Planck* tarafından yapıldı.

Planck, ışığın "tanecikli" bir yapıya sahip olduğunu ve bunun, (1900'de keşfedilmiş) *"Planck sabit değeri"*nden hareketle belirlenmiş bir boyut veya bir devirlilik ile parçacıkların kopuk kopuk bir yayılması olduğunu açıkladı. *Max Planck* buna *"eylemin basit Kuantumu"* der.

Bu *"Kuantum teorisi"* klâsik mekaniğin yıkılışının ikinci unsurudur. Bu teori, klâsik mekaniğin bütün postulatlarını reddeder. Mekanik determinizmin yerine istatistiğe dayalı bir determinizm koyar. Gözlemcinin bağımsız bir tabiat düşüncesi yerine karşılıklı bir eylem fikrini ileri sürer. Mutlak referans yerine, basit parçacıkların mekân ve zaman çerçevesi içinde iyi belirlenmemiş *"bireyler"* oldukları düşüncesini ortaya atar. Son olarak da parçacıklara, hem cisimcik özellikleri hem de bir *"var olma ihtimali"*ni belirten dalga özelliklerini atfeder.

NÜKLEER, BİLGİSAYAR ve TELEVİZYON ÇAĞI

Bütün bu keşifler, fizikçiyi klâsik mekanik tarafından kazanılmış tabiat üzerindeki ganimetlerden mahrum bırakmadığı gibi, üstelik ona bu tabiat üzerinde geçmişte fethedilmiş olanlarla kıyas kabul etmez bir oynama ve hükmetme gücü de veriyordu.

Joliot-Curie, bir uranyum çekirdeğinin kırıldığında, başka çekirdekleri kırabilen nötronlar yaydığını keşfettiği zaman, bu *"zincirleme reaksiyon"* insanın hizmetine yeni bir enerji şekli sunuyordu. Bu yeni enerji şekli, *Joliot-Curie*'nin örnek alınması gereken vicdanının itirazına rağmen, ilkin atom bombaları yapma, ardından da, insan türünü gezegenimiz çapında tehlikeye sokabilecek çevre dengesizlikleri oluşturması pahasına, nükleer santraller kurma imkânı verdi.

Aynı zamanda, radyonun (1921'den beri Eyfel Kulesi'nde) ve televizyonun yaygınlaşması, bütün halkların kültür hazinelerini ve onların gayeler üzerinde düşünmeye sevk eden bilgeliklerini yayıp duyurmaya hizmet etmek yerine, en şiddetli veya en gayri insanî hareket-

leri, yabancılaşmış ve yabancılaştırıcı davranışları alabildiğince boca ederek, zihinleri yönlendirmeye ve dimağları şartlandırmaya yaradı.

Yüzyılımızın diğer büyük ve harika buluşu bilgisayara gelince, o öncelikle İkinci Dünya Savaşı sırasında askerî maksatlarla hizmete sokuldu. Bu gün ise, hem bir araştırma ve keşif aracı hem de geçmişin kültürünü düzene sokma ve yayma vasıtası olarak yararlanılmaktan ziyade, bilhassa, ticarî işlerin yönetiminde ve polise yarayacak elektronik fişlemelerde kullanılıyor.

BATI HEGEMONYASININ ÇIKMAZLARI

Rönesans'tan, özellikle de 20. yüzyılın ortalarından itibaren, Batı bilimi olağanüstü bir güç hâline geldi. Sırf insanî gayelerin hizmetine sokulan bu bilim, her insana yeryüzünde tam anlamıyla bir insan olmasının bütün imkânlarına kavuşmasına izin verebilirdi.

Maalesef bu gidiş, bilimle bilgelik arasında bir ayrılıkla, yani vasıtaların tertibi ile gayelerin tefekkürü arasında bir kopmayla sonuçlandı.

Bilimin insanî gayesinin bulunmayışı, bilimi şu örtülü *teknik bakımdan mümkün olan her şey ister istemez temenni edilen şeydir"* postulatına dayanan hakikî bir *"araçlar dini"*ne dönüştürdü ve bu müthiş gücün tabiat ve insanlar üzerindeki yıkıcı etkileri karşısında tamamiyle bir kayıtsız kalmaya götürdü.

Çünkü tabiata karşı böylesi çapta bir saldırı, -tabiata karşı şiddet, kendisinde insanlara karşı şiddeti barındırdığı için-, insanî güçlerin bir o kadar çapta seferber olmasını gerektirir.

Aslında bu bilim, kemmî (nicel, kantitatif) olmayan ve nesnelerle (ve "insanî" denilen "bilimler" tarafından nesnelerle bir tutulan insanlarla) oynamaya yönelmeyen her türlü bilgi şeklinin değerinin pozitivist bir reddi ve inkârıdır.

Bu bilim çok dar bir uzmanlaşmaya götürür. Ayrıca da teknokrat, yani bir çarkın dişlileri hâline gelmiş uz-

manların çoğunluğunun sorumluluğu reddetmesine yol açar. Bu çarkın içindeki uzmanlar, hedeflenen gayelerden habersizdirler ve onlar, gaye sanki makinenin işlemesiymiş gibi, kendi kendilerine sadece *"nasıl"* sorusunu sorar, asla *"niçin"* sorusunu sormazlar.

BATI'NIN FAUSTÇU KÜLTÜR POSTULATLARI

Batı medeniyetinin bu *"Faustçu"* modeli, Rönesans'tan beri, üç postulatla ortaya konur.

Temel değer olarak eylemin ve işin önceliği postulatı: Goethe'nin Faust'u; "İnsan, bütün yüceliğini aralıksız iş görmekle gösterir" der. Bütün burjuva devrimleri *Faustçu*'dur: *Cromwell*, Amerikan Bağımsızlığı, *Robespierre* devrimleri gibi. İngiliz Püritenlerin veya Fransız Jakobenlerin dini, "iş (çalışma)" olmuştur.

Ne var ki, her kapitalist rejimde bu iş *"yabancılaşmış"*tır, yani işin gayesinin ve yöntemlerinin tespiti ve semeresinin mallanılması, üretim araçlarının sahibinin imtiyazındadır ve çalışan, bunlardan dışlanmıştır.

Aklın önceliği postulatı: Akıl bütün problemleri çözebilir. İşte gerekçesi: Tek gerçek problemler, bilimin çözebildiği problemlerdir.

*"Kötü sonsuz"*un, yani sadece kemiyet ifade eden sonsuzun, *önceliği postulatı:* (Sonsuz "ilerleme" postulatının yerini alan) bu postulat adına, büyümenin sonsuz bir artışına inanılmış, dolayısıyla da büyüme, üretim ve tüketimin sadece miktar bakımından artması şeklinde tarif edilmiştir.

Bu postulat adına, toplumlarımız eski Grek sofistlerinin şu prensibine göre işliyor: En yapay ve en zararlı bile olsa arzular ve ihtiyaçlar doğurmak, ardından da bunları tatmin etmenin çarelerini üretmek...

Bu üç postulat üzerine kurulmuş olan Batı medeniyeti, insanı üretim ve tüketime, ruhu akla, sonsuzu kemiyete indirger.

Tarihte hiçbir insanî gaye üzerine kurulmamış tek medeniyet olan bu medeniyet, tabiatı depo ve çöplüğe çevirir, toplumda bir cangıl ferdiyetçiliği veya bir be-

yaz karınca yuvası totalitarizmi oluşturur ve insanı her türlü ilâhî boyuttan koparıp sakat bırakır.

Şayet bu medeniyet, Batı dışı medeniyetlerle, kendisini tabiatla, diğer insanlarla, gelecekle ve ilâhî olanla başka ilişkiler kurmasını sağlayacak bir diyalogu başlatmazsa, evrensel bir üstünlüğü kesin elinde bulundurmasından ötürü, dünyayı evrensel çapta bir intihara sürükleyecektir.

BATI'NIN DEVRİMLERİ

Bu devrimler, ne bu medeniyetin temellerini, ne de özünde taşıdığı büyüme modelini tartışma konusu yaptılar.

Fransız İhtilâli, Rönesans'ta doğmuş olan bu modeli tartışma konusu yapmak şöyle dursun, onun zafere erişmesini gaye edinmişti. Onun ana meselesi, bu büyüme modelini doğuran ve bu modelden ayrılamayacak olan kapitalizmin borusunun rahatça ötmesini sağlamaktı.

Kapitalizm iktisadî ve içtimaî bir sistemdir. Bu sistemde pazar, öylesine hâkim bir konuma gelmiştir ki, insanın iş gücü de dahil her şey alınır ve satılır. İnsanın çalışma gücünü satın almakla kapitalist, yani üretim araçlarının (iş yer ve âletlerinin) sahibi, bu çalışmadan doğan ürünün tamamına kendi mülkü gözüyle bakar. Hâlbuki bu ürün, insanlığın bütün eski çalışmasının (bilimler, teknikler, vb.) ve yaşamakta olan insanların bedenî ve zihnî çalışmasının neticesidir.

Kapitalizmin kanunların rahatça hüküm sürmesi için, Fransa'nın siyasî yapılarını ekonomik yapılarıyla (ekonominin sadece arkaik şekillerine sahip bulunan toprak ağası soylular, o zamana kadar devletin asıl kumanda mevkilerine hükmederken, bu ekonomik yapılarda burjuvazi banka, sanayi, ticaret gibi geleceğin güçlerini ele geçirecekti) uyumlu hâle getirmek gerekiyordu.

Fransız Devrimi bu önemli görevi yerine getirdi ve *Napolyon* kapitalist ekonominin gelişme icaplarına oldukça uygun bir devlet mekanizması kurarak, bu işi

son noktasına kadar götürdü. Bu mekanizma, özü itibariyle, bir buçuk asır devam etti.

Rus İhtilâli, Batı modeliyle bütünleşmiştir.

Karl Marks, 19. yüzyılda, sırf pazar ekonomisine, herkesi herkese karşı savaşa sürükleyen köhnemiş rekabete ve üretim araçları sahipleri tarafından emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist rejime karşı tek geçerli seçeneği sundu.

Karl Marks, sosyalizmi güttüğü şu hedeflerden hareketle tarif etti: Kendisinde *Mozart* dehası taşıyan her insanın *Mozart* olabilmesi için ekonomik, siyasî ve kültürel şartları oluşturmak.

O, sosyalizmi, araçlarından hareketle de tarif etti: Üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermek.

Ne var ki, bir asır sonra *Karl Marks*'ın yolunda olduklarını söyleyenler, kendi kapitalist büyüme modellerini yürürlüğe koyduklarından, (hedeflerinden hareketle tarif edilmiş olan) gerçek bir sosyalizmin, kapitalizmin öz kanunu olan bu büyüme sistemi içinde mümkün olamayacağını anlamadılar.

Onlar sosyalizmi, sadece araçlarından hareketle tarif ettiler ve üretim araçlarının kamulaştırılmasının, eğer bu kamulaştırma, alınacak kararların (hedefler konusunda alınacak olan kararlar da dahil) kamulaştırılmasıyla birlikte yürütülmezse, insanın yabancılaşmasına son vermeyeceğini göremediler.

Her neyse, başka kıtalardaki Batılı olmayan başka medeniyetler, Asya ve Afrika'daki başka devrimler veya başka devrimci hareketler (sözgelimi, Lâtin Amerika'da *"kurtuluş ilâhîyatları"* ve bir *"ezilenler pedagojisi"* doğurmuş olan hareketler), hem kurumları, hem de insanları değiştiren hakikî bir devrimin ne olduğunu Batı'nın kavrayıp anlamasına yardım edebilirler.

Din değiştirmek fert için ne ise, bir devrim de bir toplum için her şeyden önce odur: *Hayatın gayesini ve anlamını değiştirmek.*

İNSAN ANCAK MEDENİYETLER DİYALOĞU SAYESİNDE HAYATTA KALABİLİR

Batının kültürel monologunun dönemi artık gerilerde kaldı. Ayrılmalarının ve hegemonyasının vakti de geçti.

Şayet insan, ölmeden tarihin üçüncü eşiğini atlamak istiyorsa, medeniyetler diyalogunun zamanı çoktan geldi çattı.

Birinci eşik, insanın âletle doğuşu oldu. İkincisi, tarımla birlikte medeniyetin fışkırmasıydı. Üçüncüsü ise, maddenin göbeğindeki atomla ve hayatın kalbindeki genlerle oynama eşiğidir. Bundan böyle insan, bütün önceki fetihlerini silip atma güç ve kudretine ermiş bulunuyor. Genlerle oynamak suretiyle, insanı âleti keşfinden önceki dönemine, hayvanlık dönemine döndürebilecek teknik güce sahip. Atomla oynayarak, altı bin yıllık medeniyetin bütün izlerini ortadan kaldırmanın, hatta yeryüzündeki her türlü hayat izini yok etmenin teknik gücüne de sahip.

Descartes ile *Faust*'un tabiata hükmetme hayalleri, dünyanın kirletilmesine ve tabiî kaynakların tüketilmesine sevk ediyor. İnsanın açgözlü bir robota dönüşmesine ve hem beyinlerin hem de gönüllerin istenildiği gibi yönlendirilmesine yol açıyor.

Diğer medeniyetler, Asya'nın, Amerika yerlilerinin, Afrika'nın, İslâm'ın medeniyetleri tabiatla, insanla ve Allah'la başka türlü ilişkiler tasarladılar ve yaşadılar. O hâlde, dünya çapında ortaya çıkan bu

meselelere verilecek cevapların da, cihan çapında olmaları gerekir.

Şayet bizler, dört asırlık Batı sömürgeciliği ve hegemonyası yüzünden paramparça olmuş insanî dokuyu yeniden ortaya koyabilirsek, işte bu sorunları ancak o zaman hâlledebiliriz. Bizler bu problemleri, eğer bütün dünya kültürleri arasında hakikî bir medeniyetler diyalogu gerçekleştirip geliştirebilirsek, işte ancak o zaman çözebiliriz.

Ve hakikî diyalog, ancak herkes başlangıçta başkasından öğreneceği bir şey olduğuna kesinlikle inandığı zaman gerçekleşir.

Hakikî medeniyetler diyalogu, ancak herkes diğer insanı, kendisinin tam anlamıyla insan olması için, kendisinde bulunmayan taraf olarak görüp buna kesinlikle inandığı zaman var olur.

Kardeş, birbirimizi görüyoruz biz
Hiç bir zaman karartamayacakları
ve kıramayacakları
Bir insanî aynada
.....
Arkamızda korku ve kin ve ölüm
Solduruyorlar hayal ettiğimiz mutluluğu
Fakat önümüzde doğuda doğdu gün
İçinde yaşadığımız an tutuyor güçlü ellerinde
Filizlerini tasasız ve sınırsız bir hayatın
.....
Gece küçüldükçe küçülüyor
Ve yansıtıyor yeryüzü lekesiz bir geleceği.

•→Paul Éluard

GARAUDY BİBLİYOGRAFYASI

ESERLERİ

I. MARKSİZMİN TARİHİ

A. KAYNAKLAR

1. Les Sources françaises du socialisme scientifique / Bilimsel sosyalizmin Fransız kaynakları. Éditions Hier et Aujourd'hui, 1949. Lehçe, Almanca ve Japonca'ya tercüme edilmiştir.

2. Dieu est mort / Tanrı öldü (Hegel üzerine inceleme). P.U.F., 1962. Almanca ve İspanyolca'ya (Arjantin) tercüme edilmiştir.

3. La Pensée de Hegel / Hegel'in düşüncesi. Éditions Bordas, 1966. İspanyolca, Portekizce, Arnavutça, Yunanca'ya tercüme edilmiştir.

B. KLÂSİKLER

4. Karl Marx. Éditions Seghers, 1965. Onbir dile tercüme edilmiştir: Çekçe, Rumence, İngilizce (ABD), Macarca, Portekizce (Brezilya), İspanyolca (Meksika), Almanca, Yunanca, İtalyanca, Yugoslavya dili, Arapça (Lübnan). Fransızca tekrar basımı 1972 ve 1977.

5. Lénine. PUF, 1968. İtalyanca, İspanyolca, Portekizce'ye tercüme edilmiştir.

II. MARKSİZMİN PROBLEMLERİ

6. Théorie matérialiste de la connaissance / Materyalist bilgi teorisi. P.U.F., 1953. Çekçe, Rusça, Japonca, Almanca'ya tercüme edilmiştir.

7. La Liberté / Hürriyet. Éditions Sociales, 1955. Rumence, Yunanca, Slovakça, Almanca, Bulgarca, İspanyolca (Küba), Vietnamca'ya tercüme edilmiştir.

8. Perspectives de l'homme / İnsanın ufukları P.U.F., 1961. Sırbo-Hırvatça, İspanyolca (Arjantin), Lehçe, Portekizce'ye (Brezilya) tercüme edilmiştir. Fransızca 4. baskısı 1969.

9. Marxisme du XX^e siècle / 20. Yüzyıl Marksizmi. Plon, 1961. Norveç dili, İngilizce (ABD ve İngiltere), Türkçe ve Çekçe'ye tercüme edilmiştir.

10. Pour un modèle français de socialisme / Sosyalizmin bir Fransız modeli üzerine. Éditions Gallimard, 1968.

11. Peut-on être communiste aujourd'hui? / Bugün komünist olunabilir mi? Éditons Grasset, 1968. Almanca, İspanyolca, Portekizce'ye tercüme edilmiştir.

12. Le Grand tournant du socialisme / Sosyalizmin büyük dönemeci. Éditions Gallimard, 1969. On iki dile tercüme edildi: Almanca, Sırbo-Hırvatça, Portekizce, İngilizce, Slovence, Türkçe, İsveççe, Japonca, İspanyolca, Yunanca, Fince, İtalyanca.

13. Marxisme et Existentialisme / Marksizm ve Varoluşçuluk. Plon, 1962. Almanca, İspanyolca (Arjantin), Portekizce (Brezilya), Japonca'ya tercüme edilmiştir.

14. Questions à Jean-Paul Sartre / Jean-Paul Sartre'a sorular. Éditions Clarté, 1960. Macarca ve Rusça'ya tercüme edilmiştir.

15. Prague 68... La liberté en sursis / Prag 68... Tecilli hürriyet. Éditons Fayard, 1968. İtalyanca ve Portekizce'ye (Brezilya) tercüme edilmiştir.

16. Toute la vérité / Bütün hakikat. Éditions Grasset, 1970. İtalyanca, Almanca, Slovakça, Portekizce (Brezilya), İspanyolca (Venezuela), İngilizce (New-York), Hollandaca, Fince, İsveççe'ye tercüme edilmiştir.

17. Souviens-toi! Courte histoire de l'Union Soviétique / Hatırla! Sovyetler Birliği'nin kısa tarihi. Éditions Le Tamps des cerises, 1994.

III. DİN

18. L'Église, le Communisme et les Chrétiens / Kilise, Komünizm ve Hristiyanlar. Éditions sociales, 1949. Lehçe, Macarca, Slovakça ve Rusça'ya tercüme edilmiştir.

19. De l'anathème au dialogue / Aforozdan Diyaloğa. Éditions Plon, 1965. On dile tercüme edildi: Almanca, Hollandaca, İngilizce (ABD ve İngiltere), Çekçe, İspanyolca, Portekizce (Brezilya), Lehçe, İtalyanca, Japonca.

20. Défataliser l'Histoire / Tarihi kadercilikten kurtarmak. Centre protestant d'études, Cenevre, 1973.

21. Avons-nous besoin de Dieu? Allah'a ihtiyacımız var mı? (Préface de l'abbé Pierre). Éditions Desclée de Brouwer, 1984.

22. Vers une guerre de religion? Din savaşına doğru mu? (Préface de Léonardo Boff). Éditions Desclée de Brouwer, 1995. İspanyolca, Hollandaca, Arapça ve Portekizce'ye tercüme edilmiştir.

23. Grandeur et décadence de l'Islam / İslâm medeniyetinin yükselişi ve çöküşü. Éditions AFAKAR, 1996. Rusça ve Arapça'ya tercüme edilmiştir.

24. Les Mythes fondateurs de la politique israélienne / İsrail, Mitler ve Terör. Samizdat Roger Garaudy. İngilizce, İtalyanca, Arapça, Türkçe, Almanca ve Rusça'ya tercüme edilmiştir.

IV. AHLÂK

25. Le Marxisme et la Morale / Marksizm ve Ahlâk. Éditions Sociales, 1948. Lehçe ve İtalyanca'ya tercüme edilmiştir.

26. Qu'est-ce que la morale marxiste? / Marksist ahlâk nedir? Éditions Sociales, 1963. İspanyolca'ya (Küba) tercüme edilmiştir.

27. Humanisme marxiste / Marksist hümanizm. Éditions Sociales, 1957. Rusça, Rumence, Macarca, İspanyolca'ya (Arjantin) tercüme edilmiştir.

V. ESTETİK

28. L'Itinéraire d'Aragon (du surréalisme au monde réel) / Aragon'un tuttuğu yol (gerçeküstücülükten gerçek dünyaya). Éditions Gallimard, 1961. Macarca'ya tercüme edilmiştir.

29. Pour un réalisme du XX^e siècle. Étude sur Fernand Léger / 20. yüzyılın bir gerçekçiliği üzerine. Fernand Léger hakkında bir inceleme. Éditions Grasset, 1968.

30. D'un réalisme sans rivage / Sahilsiz bir gerçekçilik hakkında. (Préface d'Aragon). Éditions Plon, 1964. On üç dile tercüme edilmiştir: Lehçe, Macarca, Yunanca, İspanyolca (Arjantin ve Küba), Hollândaca, Çekçe, Sırbo-Hırvatça, Japonca, Rumence, Türkçe, Portekizce, Rusça, Çince (Pekin).

31. Danser sa vie / Hayatını oynamak (Préface de Béjart). Éditions du Seuil, 1973. İtalyanca, Portekizce, Hollândaca, İspanyolca, Farsça, Yunanca'ya tercüme edilmiştir.

32. 60 Œuvres qui annoncèrent le futur / Geleceği haber veren 60 eser. Éditions Skira, Cenevre, 1974.

33. La Poésie vécue. Don Quichotte / Yaşanmış şiir. Don Quichotte. Éditions Végapress, Paris, 1988. İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

VI. MEDENİYETLER DİYALOĞU

34. Contribution historique de la civilisation arabo-islamique / Arap-İslâm medeniyetinin tarihî katkısı. Éditions Liberté (Cezayir, 1946). Arapça'ya tercüme edilmiştir.

35. Le Problème chinois / Çin problemi. Éditions Seghers, 1967 (*ve* Plon *nezdinde* 10/18). Çekçe, İtalyanca, Sırpça, Portekizce (Brezilya), Almanca, Macarca, Japonca'ya tercüme edilmiştir.

36. Pour un dialogue des civilisations / Medeniyetler diyaloğu. Éditions Denoel, 1977. Arapça, Türkçe, İspanyolca, İtalyanca, Portekizce, Almanca'ya tercüme edilmiştir.

37. Comment l'homme devint humain / İnsanlığın medeniyet destanı. Éditions Jeune Afrique, 1978. Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

38. Promesses de l'Islam / İslâm'ın vadettikleri. Éditions du Seuil, 1981. Arapça, Türkçe, Portekizce (Brezilya), Endonezya dili, İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

39. Affaire Israel / İsrail sorunu. Éditions Papyrus, 1983. Türkçe, Arapça, İngilizce, Almanca, İtalyanca'ya tercüme edilmiştir.

40. Islam d'Occident. Cordue, une capitale de l'esprit / Batı'nın İslâm'ı. Kurtuba, ruhun bir başkenti. Éditions L'Harmattan, Paris, 1987. İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

41. Mosquées, miroir de l'Islam / Camiler, İslâm'ın aynası. Éditions Le Jaguar, Paris, 1985.

VII. İNSANÎ YÜZLÜ BİR GELECEĞE YÖNELİK İNCELEMELER

42. Reconquête de l'espoir / Umudun yeniden fethi. Éditions Grasset, 1971. Hollândaca, Portekizce, İtalyanca, İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

43. L'Alternative / Seçenek. Éditions Robert Laffont, 1972. Almanca, İspanyolca (Venezuelâ ve İspanya), Hollândaca, İngilizce, İtalyanca, Portekizce, İsveççe'ye tercüme edilmiştir.

44. Le Projet espérance / Umut projesi. Éditions Robert Laffont, 1976. İtalyanca, Portekizce, Almanca, İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

45. Qui dites-vous que je suis? / Sizce ben kimim? (roman) Éditions du Seuil, 1978. Portekizce, Arapça, İtalyanca, Hollândaca, Almanca'ya tercüme edilmiştir.

46. Appel aux vivants / Yaşayanlara çağrı. Éditions du Seuil, 1979. Almanca, Arapça, Türkçe, Danca, Portekizce, İspanyolca, İtalyanca, Kalanca'ya tercüme edilmiştir.

47. Il est encore temps de vivre / Hâlâ yaşama vaktidir. Éditions Stock, 1980. Portekizce'ye (Lizbon ve Brezilya) tercüme edilmiştir.

48. Pour l'Avènement de la femme / Kadının yükselişi. Éditions Albin Michel, 1981. Portekizce, Arapça, Almanca, İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

49. Biographie du XX^e siècle. Le testament philosophique de Roger Garaudy / 20. yüzyılın biyografisi. Garaudy'nin felsefî vasiyeti. (Préface du Père Chenu). Éditions Tougui, Paris, 1985. Türkçe ve İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

50. A Contre-Nuit / Geceye karşı (şiir). Éditions de l'Aire, Lausanne, 1987.

51. Mon tour du siècle en solitaire / Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum, (Hatıralar). Laffont, 1989. İspanyolca, İtalyanca, Portekizce'ye tercüme edilmiştir.

52. Où allons-nous? Nereye gidiyoruz? Messidor, Paris 1990.

53. Integrismes / Entegrizm. Éd. Belfond, 1990. Türkçe, Arapça ve İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

54. *Les Fossoyeurs / Medeniyet mezarcıları.* l'Arcipel, 1992.

55. *Les États-unis, avant-garde dela décadence / Çöküşün öncüsü ABD.* Vent du Large, 1997.

56. *Mes témoins / Şahitlerim.* Éd. A Contre-Nuit, 1997.

ESERLERİ ÜZERİNE İNCELEMELER

FRANSA'DA

R. P. Cottier: *Chrétiens et Marxistes. Dialogue avec Roger Garaudy / Hristiyanlar ve Marksistler. Roger Garaudy ile konuşmalar.* Préface du Père Chenu (O.P.), 1967.

Serge Perottino: *Garaudy.* Éditions Seghers, "Bütün zamanların filozofları" dizisi, Paris, 1969; 2. baskı, 1974. İtalyanca, Portekizce ve İspanyolca'ya tercüme edilmiştir.

Claude Glayman: *Garaudy par Garaudy / Garaudy Garaudy'yi anlatıyor.* Éditions La Table Ronde, Paris, 1970. Japonca'ya (en çok satan kitaplar arasına girmiştir) tercüme edilmiştir. Tokyo, 1970.

André Dupleix: *Le Socialisme de Roger Garaudy et le Problème religieux / Roger Garaudy'nin sosyalizmi ve din meselesi.* Éditions Privat, Toulouse, 1971.

Robert Goulon: *L'Itinéraire spirituel de Roger Garaudy / Roger Garaudy'nin ruhî güzergâhı* (Doktora tezi). Metz Üniversitesi, 1983.

ALMANYA'DA

Volfgang Geiger: *Garaudy et le Dialogue des civilisations / Garaudy ve medeniyetler diyaloğu.* (Doktora tezi). Frankfurt Üniversitesi, 1984.

BELÇİKA'DA

Salim Bustros: *Socialisme, christianisme et libération de l'homme dans la pensée de R. Garaudy / R. Gara-*

udy'nin düşüncesinde sosyalizm ve insanın hürriyeti. (İlâhiyat tezi). Louvain Üniversitesi, 1976.

Mark Bijvoet: *Le Marxisme du xx^e siècle et le Dialogue avec les chrétiens chez R. Garaudy / R. Garaudy'de 20. yüzyıl Marksizmi ve Hristiyanlarla diyalog.* (tez). Liège Üniversitesi, 1978.

MISIR'DA

Emine Assawi ve Abdülaziz Şeref: *Roger Garaudy ve İslâm.* Kahire İslâm Araştırmaları Vakfı Müdürü ve Genç Dünya Müslümanları Birliği Başkanı, Ezher Şeyhi Hasan el Bakuri'nin önsözüyle. Yayımlayan: Dâr'misr Littiba'ah, Kahire, 1984. Arapça.

İSPANYA'DA

R. P. Antonio Matabosch (S.J.): *Roger Garaudy y la construccion del hombre / Roger Garaudy ve insanın inşası.* Éditions Nova Terra, Barcelone, 1971.

José Maria Aguirre Oraa: *La Attitud de Roger Garaudy ante la religion, superaccion de las perspectivas de K. Marx et F. Engels: de la incompatibilidad a la fecundation reciproca / Roger Garaudy'nin din konusunda aldığı tutum, K. Marx ve F. Engels'in görüşlerinin üzerine çıkışı: Uyuşmazlıktan karşılıklı zenginleşmeye.* (tez). Vitoria Üniversitesi, 1975.

Santiago C. Ruete Fernandez: *Dios y la religion en la vida y el pensamiento de Roger Garaudy / Roger Garaudy'nin düşünce ve hayatında Allah ve din.* (tez). Felsefe Fakültesi, Barcelone, 1980.

Dominos Anton Garcia Fernandez: *L'Évolution de la pensée de Garaudy / Garaudy'nin düşünce evrimi.* (tez). Pontevadra Üniversitesi, 1988.

ABD'DE

Russel Bradner Norris: *God, Marx and the Future: Dialogue with Roger Garaudy / Tanrı, Marx ve Gelecek: Roger Garaudy ile konuşmalar.* Fortress Press, Filadelfiya, 1974.

HOLLANDA'DA

Bob Van Geffen: *Garaudy et le matérialisme chrétien / Garaudy ve Hristiyan materyalizmi* (tez). 1984.

İTALYA'DA

Giuliana Marton: *Alienazione religiosa e sue implicazioni morali nel pensiero di Roger Garaudy / Roger Garaudy'nin düşüncesinde dinî yabancılaşma ve manevî neticeleri.* (Felsefe tezi). Padou Üniversitesi, 1969-1970.

Marta Liva: *Il Pensiero politico di Roger Garaudy / Roger Garaudy'nin siyasî düşüncesi.* (Felsefe tezi). Padou Üniversitesi, 1970-1971.

Cosimo Cuppone: *Pluralismo i dialogicita nel pensiero di Roger Garaudy / Roger Garaudy'nin düşüncesinde çoğulculuk ve diyalogculuk.* (Felsefe tezi). Lecce Üniversitesi, 1972-1973.

Dino Manfrin: *Roger Garaudy e il problema della libertà / Roger Garaudy ve hürriyet problemi.* (tez). Trente Sosyoloji Fakültesi, 1974.

Francesca Prinzivalli: *L'Estetica di Garaudy / Garaudy'nin estetiği.* (tez). Padoue Üniversitesi, 1974.

Manuel Pagola: *La Subjectividad y la Trancendencia en el pensimiento de Roger Garaudy / Roger Garaudy'nin düşüncesinde öznellik ve aşkınlık.* (tez). Pontificia Universitas Lateranensis. Roma, 1974.

Italo Lini: *Roger Garaudy: un marxista del XXe secolo / Roger Garaudy: Bir 20. asır marksisti.* (tez). Universite de Pise, 1974.

PORTEKİZ'DE

M. F. Branco: *Dialogos com Roger Garaudy / Roger Garaudy ile konuşmalar.* Edicoes Base, Lizbon, 1979.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE

Momdjian: *Marksizm i renegat Garaudy / Marksizm ve Mürted Garaudy.* SSCB Bilimler Akademisi Yayınları (Nauka), Moskova, 1973..

YUGOSLAVYA'DA

Zdravko Munisic: *Filozofska schzvatania Roger Garaudy / Roger Garaudy'nin felsefî araştırmaları.* Slovo Yayınları, Belgrad, 1972.

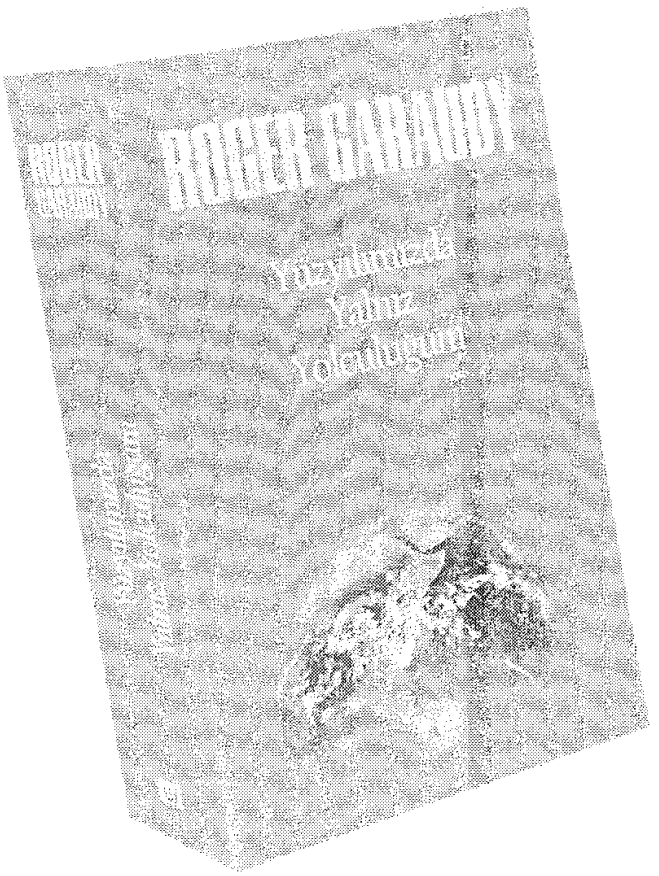
ZAİRE'DE

Lemba-Tiebwa: *Fondements philosophiques du socialisme de Roger Garaudy. Pour une remise en question du socialisme africain / Roger Garaudy'nin sosyalizminin felsefî temelleri.* (tez). Lumumbashi Üniversitesi, 1982.

GARAUDY'NİN *HATIRALARI*

Gerçek bir entellektüelin dolu dolu hayat
macerasını ve mücadelesini anlatan eser

20. yüzyılın fikir, sanat ve siyaset panoraması



Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum

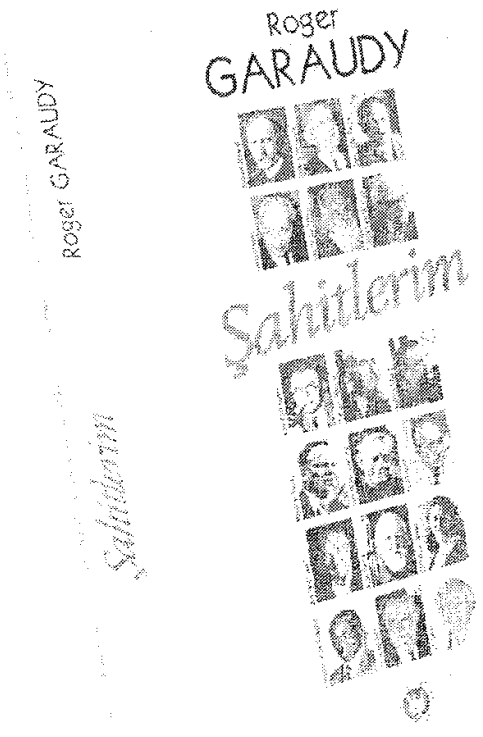
"Yazarın sonradan yaptığı eklerle tam tercüme"

GARAUDY'NİN *ŞAHİTLERİ*

Yasaklı bir adam!..
Düşündüğü için, yazdığı için yasaklı...
Sözü de, sesi de mahkûm edilmiş bir mütefekkir...
Dünyanın seçkin siyaset,
fikir ve sanat adamlarının
hakkındaki şahitliği...

Ve onun meydan okuyuşu...

Şahitlerim



Romain Rolland
Paul Éluard
Jean-Paul Sartre
General de Gaulle
Gaston Bachelard
Saint-John Perse
Louis Aragon
Maurice Béjart
Maurice Thorez
Claude Levi-Strauss
François Mauriac
Rahip J. Jolif
Dom Helder Camara
John Robinson
Léopold Sédar Senghor
Jürgen Moltmann
Ressam Mathieu
Bernard Moitessier
Han Suyin
Rahip Chenu
Viviane Romance
Bernard Clavel
Georges Montaron
Christiane Singer
Rahip R. Bruckberger
Abbé Pierre
Leonardo Boff
Rahip Joseph Bitar
Müftü Ahmed Kuftaro